

Usporedna analiza kolektivizacijskih praksi u Izraelu, SSSR-u i Kambodži

Zakošek, Maks David

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:031878>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

DIPLOMSKI RAD

Usporedba kolektivizacijskih praksi u Izraelu, Kambodži i SSSR-u

Student: Maks Zakošek

Mentor: prof. dr. sc. Hrvoje Klasić

Zagreb 2022.

ABSTRACT

In the introduction, I compare twentieth-century collectivism with that of premodern utopian ideas. I am also trying to answer the question of the extent to which communism and the premodern ideas of Plato and Campanella still share a common core, and to what extent do they differ. One of the central questions I ask is what the collectivist ventures of Israel, Cambodia and the USSR tell us about the productivity of peasants on collective land and whether the idea of collective ownership is still potentially relevant in the 21st century.

In the USSR, collectivization was Stalin's extreme response to the backwardness present in many aspects of Soviet society. Citing many authors, I consider the possibility of implementing Bukharin's model of development and answer the question of whether collectivization was a good move after all at a specific time of its implementation. I then describe the process of decollectivization under Yeltsin and Putin and explain the context in which it was carried out.

In Cambodia, I explain how such a bloodthirsty and extreme regime came to power. I also deal with the differences between Soviet and Pol Pot's collectivization. The progressive elements of the Soviet regime come to the fore here. I also consider Vickry's thesis that Stalin's collectivization is a reverse process from the one carried out in Cambodia. Finally, I say something about the Vietnamese occupation and the transition of Cambodia to a capitalism similar to that under Yeltsin in some respects.

In Israel, the process was non-violent and very different from the other two. I explain why the kibbutz changed its original form and lost much of its popularity it had in the mid-twentieth century period. Finally, I consider the slight increase in the popularity and efficiency of kibbutzim in twenty-first century Israel.

In conclusion, referring to other authors, I try to make a final judgment on whether collective ownership of land can still be useful in solving the problems that exist in the twenty-first century.

Sadržaj

UVOD	3
KOLEKTIVIZACIJA ZEMLJE U SSSR-u	6
UZROCI (ekonomski).....	6
UZROCI (ideološki).....	9
PROVOĐENJE KOLEKTIVIZACIJE	11
POLOŽAJ SELJAKA	11
PRODUKTIVNOST SELJAKA	15
SELJAČKI OTPOR	18
POSLEDICE KOLEKTIVIZACIJE	22
DEKOLEKTIVIZACIJA	25
STAGNACIJA PRIVREDE.....	25
TRANZICIJA U KAPITALIZAM	27
KAMBODŽA.....	30
USPON CRVENIH KMERA	30
AGRARNA DRŽAVA CRVENIH KMERA: UZROCI REFORME PRIVREDE (ideološki i ekonomski).....	33
POLOŽAJ SELJAKA	37
PRODUKTIVNOST SELJAKA	43
POSLEDICE KOLEKTIVIZACIJE I DEKOLEKTIVIZACIJA	47
KOLEKTIVIZACIJA U IZRAELU	52
NASTANAK KIBUCA.....	52
PRIRODA KIBUCA.....	57
DEMOKRACIJA UNUTAR KIBUCA	60
KIBUCI NAKON RATA ZA NEZAVISNOST.....	61
KRIZA I REFORMA 1985.-2001.....	65
TRANSFORMACIJA KIBUCA 1995.-2011.....	71
ZAKLJUČAK.....	77
POPIS LITERATURE.....	80

UVOD

Već su napisani mnogi radovi koji se bave kolektivizacijom zemlje provođenom od strane komunističkih režima. Oni se najčešće fokusiraju na samo jednu zemlju ili pak uspoređuju satelite na istoku Europe sa sovjetskim modelom kao uzorom za sve druge komunističke

režime.¹ Cilj ovog diplomskog rada je usporediti tri vrlo različite zemlje: Izrael, Sovjetski Savez i Kambodžu. Upravo zbog njihovih velikih razlika, od geografskih i kulturnih do različitih vremena i geopolitičkih okolnosti u kojima se navedene prakse provode, odlučio sam uzeti baš te tri zemlje.

Smatram da ću na taj način lakše objasniti zašto se u ljudskim društvima javlja potreba za kolektivnim vlasništvom zemlje kao i zašto je ideja kolektivnog vlasništva zemlje, barem na većoj skali, uglavnom napuštena u današnje doba. Pokušat ću dati i odgovor na pitanje je li proces bio uspješan i koji su to kriteriji uspjeha koje treba promatrati. Na kraju ću se osvrnuti i na pitanje kako navedeni kolektivistički pothvati utječu na naš mentalitet danas i što možemo naučiti proučavajući ekonomsku produktivnost i položaj seljaka u navedenim zemljama. Na samom kraju osvrnut ću se i na pitanje može li kolektivno vlasništvo nad zemljom još biti korisno u određenim kontekstima danas ili u bliskoj budućnosti.

Kolektivism komunističkih režima (i onaj u Izraelu) po mnogo toga je odudarao od svih prijašnjih ideologija koje su postojale u predmodernoj povijesti. No ipak ideja da svi ljudi trebaju biti jednaki ili pak kolektivno upravljati resursima vrlo je stara. Još je Platon rekao da u utopiji „žene onih koji čuvaju red trebaju biti kolektivno dijeljene od strane muškaraca koji se bave istim poslom“. Platon je također smatrao da država treba kolektivno odgajati djecu onih koji drže red u državi.²

Tada bi oni radili za interes kolektiva, a ne više za sebe i svoje obitelji. Još jedan od njegovih stavova koji je zagovarao veću dozu jednakosti među ljudima bio je taj da u klasi čuvara (onih koji čuvaju red u društvu) i žene čuvara trebaju sudjelovati u ratu.³ Stoga je zagovarao tjelesni i glazbeni odgoj za žene koji bi bio jednak onome muških čuvara. Na prigovor da takva podjela ide protiv ljudske prirode te da je stoga mnogima smiješna, Platon odgovara da se „do nedavno Helenima činilo smiješno da se muškarci vide goli, no sad je to smiješno još samo barbarima“.⁴

Čak se i u Bibliji mogu naći odlomci koji veličaju ideju kolektivnog vlasništva. Stoga je Sveti Ambrozije u četrnaestom stoljeću rekao: „Bog je zapovjedio da hrana bude kolektivno vlasništvo svih“.⁵ Engleski svećenik John Ball primjer je radikalnog kršćanskog egalitarizma koji se počeo javljati u četrnaestom stoljeću. On je poticao seljake na pobunu protiv feudalnih

¹Iordachi & Bauerkemper 2014.

²Platon 2009: 200.

³Platon 2009: 209.

⁴Platon 2009: 204.

⁵Brown 2009: 11.

gospodara. U jednom od svojih govora je rekao: „Stvari ne mogu biti dobre za Englesku, dok sva dobra ne budu kolektivna, dok ne prestane podjela na kmetove i gospodu, dok svi ne budu jednaki.“⁶

Neke ekstremne varijante husitskog pokreta (taboriti) u petnaestom stoljeću uvode kolektivno vlasništvo za svoje članove. U šesnaestom stoljeću propovjednik Thomas Muntzer zalagao se za nasilnu pobunu seljaka i jednakost među ljudima. Njega u svojim djelima hvali Friedrich Engels.⁷ Engleski mislilac Thomas Moore u šesnaestom stoljeću također poziva na ukinuće privatnoga vlasništva. Stoljeće kasnije to čini dominikanski redovnik Tommaso Campanella koji svoje djelo (Grad sunca) piše u tamnici pod nadzorom zloglasne španjolske inkvizicije.

Događaj koji je najviše inspirirao Marxa i Lenjina bio je Francuska revolucija. Nakon nje se javlja i Gracchus Babeuf koji zagovara diktaturu s ciljem uspostave jednakosti. No Marx je ostao vrlo neprecizan u pogledu pitanja vlasništva nad zemljom. Nije nikad dao jasne upute o tome što se u diktaturi proletarijata treba dogoditi s obradivom zemljom i stokom seljaka. Staljin je kolektivizaciju zemlje smatrao legitimnom interpretacijom Marxova učenja.

Kolektivizacija koja se provodi u SSSR-u odudara od svih prijašnjih utopijskih ideja prije svega po skali na kojoj se provodi. Mislioci poput Platona i Campanelle nisu zamišljali ogromnu državu koja će u vrlo kratkom periodu nasilno provesti kolektivizaciju na prostoru koji obuhvaća 22.400.000 km². Riječ je o zemlji koja obuhvaća približno jednu šestinu kugle zemaljske. Taj tip „revolucije odozgo“ gotovo sigurno nije bio ono što je većina drevnih mislioca zamišljala. Kibuci su vjerojatno bili puno bliže njihovoj viziji utopijskog kolektivizma. Razlog tomu je taj što su oni uspostavljeni spontano ina nenasilan način.

Staljin također nije tajio da nameće visoke poreze seljaštvu kako bi razvio jaku industriju i time obranio zemlju od napada izvana. Riječ je o sličnoj vrsti eksploatacije koju su često provodili ruski carevi u svrhu jačanja države. I po tome se kolektivizacija provedena od strane sovjeta razlikuje od predmodernih utopijskih ideja.

Mnogi povjesničari kolektivizaciju također vide i kao samo još jedan pokušaj totalitarnog režima da izmijeni i kontrolira prirodu čovjeka. Drugi ju pak vide kao ubrzan i nasilan proces modernizacije.⁸ Jedan takav modernizacijski proces opisuju Eugene Weber.

⁶ Brown 2009: 12.

⁷ Isto: 13.

⁸ Lordachi & Bauerkemper 2014: 63.

Eugene Weber govori o procesu „unutarnje kolonizacije“ kojim je francuska država (kao i mnoge druge države) proširila svoj ekonomski i kulturni utjecaj na zaostavljena ruralna područja. U Sovjetskom Savezu dogodio se sličan proces.⁹ Oni „neodani“ državni (prozvani kulacima) protjerani su iz graničnih zona i zamijenjeni „lojalnim stanovništvom“. Riječ je bila i o čisto demografskom obliku kolonizacije određenih zona. Kroz kolektivizaciju selo gubi svoje tradicionalne izvore autoriteta. Država im tada nameće nove vođe, a time i nove izvore autoriteta.

Pol Potova Kambodža osim naravno Staljinovim i Mao Zedongovim učenjima najviše je bila inspirirana Jean-Jacquesom Rousseauom. To jest pogrešnom interpretacijom Rousseauove ideje o „plemenitom divljaku“. Proces kolektivizacije u Kambodži bio je uperen protiv modernizacije, a time i progressa u bilo kojem obliku.

Pol Pot je želio zaustaviti kotač vremena i vratiti se u „zlatno doba“ u kojem pojava modernih gradova još nije iskvarila malog čovjeka. Zbog ekstremne krvoločnosti i osetoljubivosti kao i zbog eksplicitno rasističke politike genocida protiv određenih manjinskih skupina Pol Potova ideologija najviše odudara od drevnih utopijskih ideja. Progressivni duh Francuske revolucije također je u potpunosti izgubljen u ideologiji Crvenih Kmera. Srednjovjekovni engleski svećenik John Ball je kolektivizam opravdavao idejom da su svi ljudi potomci Adama i Eve te stoga jednaki.¹⁰ Pol Pot ne bi mogao prihvatiti takvu argumentaciju. On je neke etničke skupine smatrao manje vrijednim i dijelio je stanovništvo na mnoštvo bizarnih „kasti“.

Ne smatram da se ipak može povući neka vrsta paralele između Platona, Campanelle, Babeufa inspiriranog Francuskom revolucijom, radikalnog kršćanskog egalitarizma poput onoga koji je zagovarao John Ball i kolektivizma prisutnog u totalitarnom staljinizmu dvadesetog stoljeća. U svim navedenim ideologijama prisutna je u osnovi vrlo jednostavna ideja da je veći stupanj jednakosti među ljudima dobar. Svi navedeni mislioci odbacuju ideju da je privatno vlasništvo izvorno i prirodno stanje upravljanja resursima za ljudski rod. Oni odbacuju i ideju da je velik stupanj nejednakosti oduvijek prisutan i neizbježan u svim ljudskim zajednicama.

Najopćenitije govoreći ideja da su svi ljudi jednaki te da stoga trebaju nadići podjelu na „moje“ i „tuđe“ vidljiva je još u petoj knjizi Novoga zavijeta – Djelima apostolskim. Za prvu zajednicu kršćana piše: „Sva bi imanja i dobra prodali i porazdijelili svima kako bi tko

⁹ Isto: 64.

¹⁰ Brown 2009: 12.

trebao“.¹¹ Ista ta utopijska ideja javlja se i u doba staljinizma prilikom uspostave kolektivnih farmi. Na njima su tisuće seljaka zajedno radili dijeleći traktore, stoku, plugove i druge poljoprivredne alate, kao i vlasništvo nad samom zemljom na kojoj su radili.

¹¹Djela apostolska 2,46.

KOLEKTIVIZACIJA ZEMLJE U SSSR-U

Motivi za provođenje kolektivizacije u SSSR-u bili su ideološki, no isto tako i ekonomske prirode. U očima Staljina i dijela Centralnog komiteta KPSS kolektivizacija je bila najbolje rješenje za ekonomske i političke probleme s kojima se sovjetsko društvo suočilo krajem 1928. godine. U obzir treba uzeti i globalni kontekst koji je krizu u SSSR-u produbio i naveo političke elite da rješenje vide u ekstremnim mjerama. Naime ekonomska izolacija kojoj su Sovjeti bili izloženi sprječavala je uzimanje kredita kojima se mogao financirati razvoj države. Također, globalna kriza kapitalizma do koje dolazi iste godine mnoge je navela na zaključak da kapitalizam propada. Stoga su zaključili da odgovor treba potražiti u novim ekonomskim odnosima koji što više reduciraju bilo kakav oblik slobodnog tržišta i privatnog vlasništva.

UZROCI (ekonomski)

Godine 1928. SSSR se nalazio u krizi. Dotok žita u gradove sa sela smanjio se za nekoliko milijuna tona.¹² Nije bilo riječ o sabotazi države od strane bogatih seljaka kako su neki članovi partije tad vjerovali. Ekonomska politika države dovela je do takve situacije. Mnoštvo malih posjeda koje su komunisti stvorili 1917. godine doveli su do smanjenja produktivnosti obrade zemlje. Samo su bogati seljaci imali dovoljno žita za prodaju gradovima. Uz to seljaci su također nevoljko prodavali žito zbog histeričnog straha od skorog napada „imperijalističkih sila“ u koji je i sam režim vjerovao.¹³

Ironično je da je krizu dotoka žita u gradove znatno pogoršala prvobitna reakcija države na manjak žita u gradovima. Prema sudu mnogih povjesničara panični strah od izbijanja masovnih gladi u gradovima bio je iz početka pretjeran. Nestručna birokracija preuveličala je broj tona žita koji fali gradovima. Staljin je smatrao da žita u zemlji za prodaju gradovima ima oko 10 milijuna tona, a u stvarnosti bilo je oko 16 milijuna tona žita.¹⁴ Birokracija je Staljinu dala krive informacije. Nije nam poznat politički motiv za takvu grešku u informiranju. Vjerojatno je riječ o iskrenoj zabludi. No kriza ipak je postojala. Manjak industrijske robe za seosko tržište kao i vrlo niske cijene otkupa žita uzrokovale su dodatan manjak volje kod bogatih seljaka da prodaju žito. Investiranje u industrijsku robu potrebnu seljacima kao i racionalan sud o veličini problema mogli su potencijalno na miran način razriješiti krizu. No mnogi već otprije nezadovoljni postojanjem bogatih seljaka okrivili su njih za krizu.

¹²Deutscher 1949: 278.

¹³Fitzpatrick 1994: 38.

¹⁴Konkvest 1986: 96.

Oni su odgovor vidjeli u nasilnom rekviriranju žita od kulaka. Staljin, koji je i sam bio žrtva krivih informacija, poslušao je njihov savjet. Ironično je da je nasilna konfiskacija žita uzrokovala još ozbiljniju krizu u proizvodnji žita. Bogati seljaci počeli su manje saditi zbog straha od konfiskacije. Zamišljeni razmjeri krize sad su postali stvarni. Strah nije nestao ni kad je država vratila cijene žita na prihvatljivu razinu i pokušala se pomiriti sa selom.¹⁵ Upravo je taj strah seljaka od nasilne zapljene u konačnici naveo mnoge u Partiji da se „pomire sa činjenicom“ da su tržišni mehanizmi razmjene između grada i sela neefikasni.

Kupnja žita po visokim cijenama od bogatijih seljaka bila je vrlo nepopularna mjera kod mnogih pristaša komunizma koji su živjeli u gradovima. Staljin se pozvao na krivični zakon koji zabranjuje „gomilanje žita u svrhu kontrole cijena“ kako bi kaznio „kulake“.¹⁶ Postojao je strah kod mnogih članova Partije da će bogati seljaci iskoristiti monopolističku poziciju koju imaju nad stanovništvom gradova i tražiti još više ekonomske slobode za sebe. Buharin zagovara rast cijena žita. Staljin se protivi i zagovara nasilno rekviriranje žita od seljaka koje se pokazalo efikasnim na Uralu i Sibiru 1928. godine. Tamo su siromašniji seljaci državi denuncirali bogatije seljake i od države dobili dio žita kao nagradu. Buharin ipak u srpnju 1928. godine uspijeva nagovoriti plenum CK-a KPSS da povisi cijene žita. No povjerenje seljaka u trgovinu sa državom nie vraćeno. Dotok žita u gradove nije dovoljno velik da zaustavi krizu opskrbe žitom u gradovima.

Staljin je imao još motiva za provođenje kolektivizacije i obračun s kulacima. Naime on je zagovarao gradnju tvornica „prihodima sa sela“. Peti kongres Sovjeta u svibnju 1929. godine odobrava Staljinov plan.¹⁷ Plan je naivno predviđao rast prosječne realne plaće radničke klase u gradovima za oko 70%. Buharin se time našao u nepovoljnoj poziciji argumentiranja protiv rasta plaća radničke klase u gradovima.

Ekonomisti poput S. G. Strumilina također su podržali Staljinovu opoziciju NEP-u i Buharinu. Naime Strumilina je nestabilnost kapitalizama 1929. godine navela da smatra kako se selo isto mora staviti pod nadzor države. Upravo taj stav zagovarao je Staljin koji je originalno planirao svu zemlju staviti pod vlasništvo države, a seljake samo plaćati za rad na državnoj zemlji. Ideja kolektivizacije ipak se pokazala primamljivijom barem dijelu seljaštva i lakše provedivom jer je davala određen stupanj autonomije upravi kolhoza u odnosu na državu. To jest kolhozi su ipak bili lakše provediva ideja od sovhoza. Originalni plan bio je

¹⁵Konkvest 1986: 101.

¹⁶Fitzpatrick 1994: 38.

¹⁷Service 2009: 195.

relativno umjeren i zagovarao je kolektivizaciju 20% zemlje do 1933. godine. No vrlo brzo Staljin (koji je bio oduševljen početnim uspjehom velikih sovhoza) u svojoj fanatičnoj želji da što prije razvije zemlju prihodima sa sela počinje zagovarati sveobuhvatnu kolektivizaciju. Država je uspostavom kolektivnog gospodarstva također htjela kvalitetne poljoprivredne alate uzete od kulaka dati na korištenje siromašnim seljacima. U kategoriji siromašnih seljaka koji su imali samo drveni plug nalazilo se tad oko 5 milijuna malih posjeda.¹⁸

Već 1926. godine Staljin je izjavio da je sovjetska poljoprivreda zaostala i da se ne može razviti bez razvoja industrije koja je sposobna proizvesti poljoprivredne alate. Ista ta poljoprivredna zaostalost u kombinaciji sa sušama izazvala je gladi 1921. godine kao i 1924. godine.¹⁹ Prvi sovhozi implementirani su 1928. godine u Sibiru, Kazahstanu i uz Volgu. Uspostavljeni su na zemlji koja nije pripadala seljacima. Do 1930. godine spomenuti sovhozi donijeli su državi dvostruko više žita od predviđene količine.²⁰ Spomenuti uspjeh naveo je sovjetsko vodstvo da zaključi da se rješenje krize krije u velikim mehaniziranim farmama. Najbrži način za uspostavu takvih farmi bila je kolektivizacija.

Bitno je napomenuti da unatoč tome što strah od masovne gladi iz početka u gradovima jest bio preuveličan, on nije bio neutemeljen. Naime bio je neutemeljen samo u slučaju izostanka velikih suša i drugih većih prirodnih nepogoda. Sovjetska poljoprivreda bila je 1920-ih godina nesposobna proizvesti dovoljno da u slučaju velike suše osigura rezerve hrane za sve ljude u gradovima. Velike seobe ljudi iz sela u gradove koje je Staljin priželjkivao također su zahtijevale veću produktivnost sela. Učiniti sovjetsku ekonomiju otpornijom na velike suše bio je jedan od primarnih ciljeva kolektivizacije. Strah od velikih suša naveo je mnoge u gradovima da podrže Staljinovu politiku kao dugoročno bolju opciju od nastavka NEP-a koji je promovirao Buharin.

Dakle Staljin nije bio samo uvjeren da su kolektivne farme bolje za nadzor seljaka te državnu kontrolu i distribuciju resursa. Bio je uvjeren, kao i mnogi drugi, da velike kolektivne farme vode ka većoj produktivnosti. Primarni motiv za kolektivizaciju je prema novijim interpretacijama dakle ipak bilo iskreno uvjerenje da će se povećati produktivnost obrade zemlje. Staljin je odbijao reći da je njegov cilj eksploatacija seljaka. Moguće da u njegovim očima to i nije bila prvenstveno eksploatacija seljaka, već nasilno nametanje novih i produktivnijih tehnika obrade zemlje.

¹⁸Deutscher 1949: 283.

¹⁹Tauger 2005: 69.

²⁰Tauger 2005: 70.

UZROCI (ideološki)

Kolektivizacija je također bila motivirana i problemima čisto ideološke prirode. Ona je trebala biti odgovor na mnoge od problema koje je uzrokovao NEP poput širenja političke apatije na selu i odvojenosti jednog velikog segmenta društva od načela i nadzora partije, rasta nacionalnih i vjerskih osjećaja na selu kao i nezaposlenosti u gradovima koja se mogla riješiti većim ulaganjem u razvoj gradova. Uspostava kolhoza dovela je do toga da su seljaci bili organizirani u tijela koja su se u teoriji mogla politički organizirati i okrenuti protiv partije. Stoga je došlo do osnivanja seoskih političkih odjeljenja partije koja su osigurala nadzor države nad seljacima-kolhoznicima.²¹ Partija na taj način uspijeva steći određen utjecaj nad selom i proširiti se na nov i velik segment stanovništva.

Upotreba sile prema kulacima koju je Staljin zagovarao od mnogih je bila pozdravljena kao okončanje ideološkog kompromisa. Mnogo nižih partijskih funkcionera bilo je oduševljeno takvom politikom. Staljin je stoga od komiteta Uralske regije dobio mač na kojem je pisalo na jednoj strani „Sasijeci lijevu devijaciju“, a na drugoj „Sasijeci desnu devijaciju“. Na dršci je pisalo „Istuci svakog pomiritelja“. Desnom devijacijom mnogi su smatrali preveliku popustljivost prema bogatim seljacima i zagovaranje elemenata slobodnog tržišta na selu. Upravo zbog desnih skretanja Buharin je u konačnici i bio izbačen iz Partije. Ironično je da je 1925. godine Trockij optuživao Staljina i Buharina da su se „predali seljaštvu“ jer su dopustili legalizaciju najamnog rada i zakupa zemlje.²²

Međutim optužba nije urodila plodom jer su Staljin i Buharin dali svojom odlukama do znanja da zagovaraju državni nadzor ekonomije i princip planskog gospodarstva. Naime iste te godine Gosplan objavljuje „kontrolne pokazatelje za nacionalno gospodarstvo“. Industrijska roba također dobiva prioritet za dugoročno državno ulaganje iste godine. No Trockijeve optužbe pokazuju da se davanje veće slobode seljacima, pogotovo bogatim seljacima, moglo lako iskoristiti kao argument za nečije skretanje s ispravnog puta marksizma-lenjinizma. Dakle Staljinov obračun sa selom bio je popularan i kod dijela bivših Trockijevih pristaša.

Jedan od glavnih ideoloških motiva bilo je to što je i sam Lenjin smatrao NEP privremenom mjerom. Stoga je rekao da Partija dugoročno gledano treba uvesti socijalizam na selo. No priroda socijalizma na selu o kojem je govorio Lenjin uvijek je ostala krajnje nejasnom. Staljin je stoga imao slobodu sam osmisliti kako to uvođenje socijalizma na selo treba izgledati.

²¹Deutscher 1949: 292.

²² Service 2009: 181.

Staljin je krizu nastalu zbog manjka dotoka žita u gradove odlučio iskoristiti za obračun s desnom frakcijom unutar Partije. No imamo razloga vjerovati da je on i iskreno vjerovao u nužnost provođenja kolektivizacije i obračun s kulacima. Staljin već 1928. godina napada one koji žele „živjeti u miru s kulacima“.²³ U lipnju iste godine prekinuta je suradnja Staljina i Buharina. Staljin je tad koristio argumente slične onima koje je Trocki koristio protiv njega i Buharina. No ovoga puta argumenti su urodili plodom zbog nastale političke i ekonomske krize koja nije bila prisutna 1925. godine, kada je Trocki optužio Staljina i Buharina za podilaženje seljacima.

Buharin se često žalio da prosječan član CK KPSS ne razumije spor njega i Staljina. U konačnici „desničarski“ Buharinov stav osuđen je u Pravdi. U lipnju Buharin i Tomski bili su primorani dati ostavku. Staljin ih je lukavo nagovorio da ostavke povuku kako bi se održao privid jedinstva Partije. To je rezultiralo dodatnim porastom Staljinova ugleda jer je u očima mnogih viđen kao borac za jedinstvo Partije, a ugled Buharina i Tomskog trajno je narušen usprkos njihovu ostajanju u Partiji.

Kolektivizaciji je prethodilo opće zaoštavanje klasne borbe koje prema riječima Staljina vodi ka „kraju klasnih sukoba“. Napad na kulake ideološki je bio blisko povezan s ukidanjem slobodnog tržišta. Može se reći da je obračun s kulacima bio uvod u ukidanje tržišnih odnosa uspostavljenih NEP-om. Započet je i obračun s predrevolucionarnom inteligencijom. U Ukrajini je započet i obračun s nacionalistički nastrojenim komunistima. Prvi znak toga bili su Šahtinski procesi protiv „buržoaskih stručnjaka“. Mali broj seljaka uključenih u Partiju predstavljao je problem za režim. U prosjeku je na svakih 125 seoskih domaćinstava jedan seljak bio komunist.²⁴ Postotak siromašnih seljaka u seoskim sovjetima 1929. godine narastao je s 28,7% na 37,8%.

Paralelno se provode čistke u Partiji. Oko 100 000 ljudi izbačeno je pod optužbom da su „desničari“. Bitno je napomenuti da su neki sovjetski ekonomisti (npr. Čajanov) podržavali ideju kolhoza, no zalagali su se za manju veličinu individualnog kolhoza u odnosu na „gigantske kolhoze“ koje su Staljin i njegovi pristaše zamislili.²⁵ Staljin je smatrao da će zbog ogromnih kolhoza SSSR postati jedna od najbogatijih zemalja na svijetu. Definitivno treba razmotriti tezu o tome da bi kolhozi bili uspješniji da su bili manji po površini i broju članova. Većina ekonomista se slaže da je neki oblik zemljišne reforme bio potreban SSSR-u krajem

²³Service 2009: 101.

²⁴Konkvest 1986: 112.

²⁵Konkvest 1986: 117.

1920-ih godina zbog premaleni seljačkih posjeda. No veličina sovjetskih kolhoza odudarala je od bilo kakvih prijašnjih pokušaja stapanja manjih posjeda u veće kooperative. Prema sudu mnogih ekonomista taj model nije pokušavan često kroz povijest upravo jer nije produktivniji od modela koji zagovara manje kolektivne farme, a teže je održiv i sprovediv.²⁶

Dio ekonomista poput Čajanova iz straha je prestao kritizirati Staljinov ekonomski plan. Oni poput Strumilina smatrali su da „Naš zadatak nije da proučavamo ekonomiju, nego da je mijenjamo“. Stoga Čajanovljevu ideju koja se jednim dijelom oslanjala na proučavanje već postojećih modela nije bilo teško odbaciti. Iz početka su daleko najbrojnija skupina u kolhozima bili siromašni seljaci. Stoga je Staljin 7. 11. 1929. godine objavio „radikalne promjene“. One su se sastojale u tome da seljak srednjak bude prisiljen ući u kolhoze. Na plenumu CK KPSS u studenom (10. do 17.) 1929. godine odlučeno je da se proces kolektivizacije mora ubrzati kao i da se primijene „najodlučnije mjere“ protiv kulaka. Buharin je izbačen iz Politbiroa iste godine zbog stava da su izvanredne mjere „gurnule srednjeg seljaka ka kulaku“.²⁷ U prosincu je osnovana Komisija za rad na cjelokupnom rasporedu kolektivizacije. Predvođena komesarom za poljoprivredu Jakovljevim, ona je predlagala potpunu kolektivizaciju žitnih krajeva unutar dvije do tri godine. Tada počinje masovna kolektivizacija zemlje u SSSR-u.

PROVOĐENJE KOLEKTIVIZACIJE

POLOŽAJ SELJAKA

Potrebno je razmotriti kako je prosječan seljak koji nije bio smatran kulakom, odnosno neprijateljem države, reagirao na uspostavu kolektivnih farmi. Sovjetska kolektivizacija vrlo je kontroverzna tema. Mnogi je smatraju modernim oblikom „kmetstva“. Tretman Staljina prema Ukrajincima i Kozacima mnogi s pravom uspoređuju s Hitlerovim programom genocida i britanskom eksploatacijom Indije koja je dovela do masovnih gladi. Neki povjesničari opravdano vide kolektivizaciju kao rat države protiv seljaka. No ona nije bila samo to.

Reakcije seljaka na kolektivizaciju su mnogobrojne. Uz otpor one uključuju: apatiju, prilagodbu, podršku samom procesu te oportunitizam.²⁸ Većina seljaka nije reagirala otporom protiv kolektivizacije. Ruski akademik Sergej Zuharavlev objašnjava da je pogrešno

²⁶Konkvest 1986: 119.

²⁷Konkvest 1986:123.

²⁸Tauger 2005: 66.

promatrati kolektivizaciju samo kroz dokumente OGPU-a. Razlog tome je što se OGPU fokusirao na otpor kolektivizaciji. Naime među nekim seljacima zabilježena je čak i pojava „kolkhoskog patriotizma“. To jest identifikacije s idejom kolektivne farme i obrane kolektivne farme od onih koji su bili protiv kolektivizacije. Kolhoski patriotizam zabilježen je prilikom obrane imovine kolhoza od pljačkaša žita kao i u ranijoj fazi kolektivizacije.²⁹ U ranijoj fazi neki kolhoznici su nastojali svojim radom nadmašiti seljake koji nisu ušli u kolhoz.

Oportunistima možemo smatrati one seljake koji su nastojali postati predsjednici, računovođe ili pak viši činovnici unutar kolhoza. Već sredinom 1930-ih mnogi otprije pasivni seljaci sada su nastojali steći ugledne položaje unutar kolhoza.³⁰ Tada većina ljudi koji vrše funkciju predsjednika kolhoza počinje potjecati iz lokalnih seoskih zajednica u kojima i vrše službu. Dolazi do smjene predsjednika kolhoza podrijetlom iz gradova koji su lošije razumjeli mentalitet seljaka.³¹

Dokument OGPU-a iz 1931. godine govori o 13,754 zabilježenih primjera seljačkog otpora uspostavi kolektivnih farmi.³² U njima je sudjelovalo oko 2,5 milijuna seljaka. Mnogi procjenjuju da je prava brojka seljaka uključenih u proteste 3,3 milijuna. Ako pođemo od te brojke, riječ je o 5% odrasle seljačke populacije SSSR-a. Više od pola seljačkih kućanstava bilo je zahvaćeno kolektivizacijom. Oko 35 milijuna odraslih seljaka zahvaćenih kolektivizacijom ipak se nije pobunilo. OGPU procjenjuje da je oko 68% seljačkih prosvjeda iz 1930. godine bilo isključivo protiv kolektivnih farmi. Ostatak je bio protiv: antireligijske kampanje, manjka hrane i ostalih problema ne izravno vezanih za kolektivizaciju. Prosvjedi su imali oblik zapljene ili uništenja imovine kolhoza, napada na državne predstavnike i napada na aktiviste koji su podržavali novi poredak. Prosvjedi su često bili reakcija na silu lokalnih predstavnika države koji su nasiljem pokušavali prisiliti seljake na kolektivizaciju. Nasilje je ponekad uključivalo premlaćivanje i silovanje. Moglo je poprimiti i formu izгона iz sela.³³

Ponekad je država koristila nasilje kako bi uzela hranu od bogatih seljaka i dala ju siromašnima. Od 13,754 zabilježenih slučajeva prosvjeda (1931. godine) samo je 150

²⁹Fitzpatrick 1994: 13.

³⁰Fitzpatrick 1994: 11.

³¹Fitzpatrick 1994: 11.

³²Tauger 2005: 71.

³³Tauger 2005: 72.

poprimilo oblik oružane borbe.³⁴ Većina prosvjeda dogodila se neposredno nakon Staljinove izjave u kojoj je „osudio nasilje nekih elemenata“ i ustvrdio da od sad ulazak u kolektive „treba biti dobrovoljan“.

Staljin je u svome slavnome članku već 1930. godine osudio prebrz tempo kolektivizacije i ekscese pojedinih aktivista, no odbio je kazniti ikoga za spomenute ekscese. U isto vrijeme Centralni komitet KPSS osudio je antireligijsku kampanju u Ukrajini, Kazahstanu, Sibiru i Centralnoj Crnozemaljskoj oblasti. Strah od kaosa primorao je CK na takvu osudu.³⁵ Za mnoge lokalne činovnike takve osude su bile šok. Jedan činovnik navodno je nakon čitanja Staljinove osude pao u depresiju i napio se nakon čega je poderao Staljinov portret u svojoj sobi.³⁶

Molotov je CK-u KPSS sjevernog Kavkaza (1930. godine) rekao da unatoč Staljinovoj izjavi da „ulazak u kolhoze nadalje mora biti dobrovoljan“, oni ne smiju dopustiti izlazak seljaka iz kolhoza prije proljetne žetve.³⁷ Bitno je spomenuti da obračun s kulacima Staljin nije vidio kao eksces, već kao „obračun s krvopijama koje smo predugo trpjeli“. Dakle samo je nasilje prema običnim seljacima bilo osuđeno.

I nakon formalne osude sovjetsko vodstvo nastavilo je prešutno podržavati nasilje prema seljacima koji nisu željeli ući u kolhoz. Sa širenjem kategorije kulaka potencijalno i na siromašne seljake koji su odbili ući u kolhoz mnogi seljaci iz straha pristupaju kolektivnim farmama. Stoga nije slučajnost da je početkom 1932. godine oko 60% seljaka bilo u kolhozima u odnosu na 26% iz 1930. godine. Masovna dekulakizacija iz 1931. odgovorna je za tu razliku od 34 postotna poena.³⁸

Promatrajući seljačke prosvjede kroz analizu seljačkih ustanaka u 19. stoljeću u Rusiji postaje jasno da su se seljaci najčešće bunili u tri slučaja: slučaju narušavanja seljačkih tradicija, kad ih je država silila da naprave nešto što ne razumiju do kraja i kad je moćna i ugledna osoba dala legitimitet njihovom protivljenju.

Kolektivizacija u sebi sadrži elemente svih tih slučajeva. Zanimljivo je da se seljaci često nisu bunili u doba feudalne represije kad su im uvjeti bili gori od onih pod Staljinom. Gore

³⁴Tauger 2005: 73.

³⁵Fitzpatrick 1994: 62.

³⁶Fitzpatrick 1994: 63.

³⁷Fitzpatrick 1994: 64.

³⁸Fitzpatrick 1994: 65.

navedena analiza objašnjava zašto. Ako pođemo od nje, navedena činjenica i nije toliko čudna.

Mnogobrojne glasine su kružile po selima vezane za kolektivizaciju. Pričalo se ranih 1930-ih godina da država uvodi novo kmetstvo (u doslovnom smislu riječi). Često su seljaci i odustali od pobune kad im je objašnjeno što će se zapravo dogoditi.³⁹ Ironično je da je Staljinov pokušaj pomirbe sa seljacima i osude nasilnih ekscesa (iako ne posve iskrene) rezultirao s još više pobuna. No u Ukrajini je Staljinov proglas prema riječima Ordžonikidzea smirio pobune.

Ostaje nejasno je li se većina seljaka u konačnici (do kraja 1940-ih) opredijelila za kolektivizaciju. Akademici poput S. P. Trapežnjikova smatraju da jest.⁴⁰ Službeni stav sovjetske vlade također je bio da je većina seljaka podržala kolektivizaciju. Robert Conquest smatra da ta tvrdnja, ako i je točna, onda je samo produkt straha od represije države prema onima koji se protive njezinoj politici. No u konačnici možda je najobjektivnija teza koju zagovaraju neki (npr. Tauger) o apatiji većine seljaka. Prvobitna reakcija većine seljaka bila je sumnjičavost i skepticizam prema nečem novom kao i otpor nasilnim metodama. Ljudi se generalno opiru promjenama u tradicionalnim sredinama, osim kada njihova dobrobit nije očigledna prosječnome čovjeku.

Nakon velike krize na početku procesa seljaci su prihvatili novi oblik vlasništva kao što su milijuni njih već prije prihvaćali agrarne reforme u doba Carstva ili feudalni poredak prije toga. Vrlo vjerojatno se tek u godinama nakon rata (kasnih 1940-ih) većina seljaka pomirila (to jest prestala vidjeti novi sistem kao oblik opresije) sa životom na kolektivnim farmama.⁴¹ Nakon rata smanjene su i žitne kvote koje je država uzimala od seljaka. To je gotovo sigurno pripomoglo pomirenju seljaka s novim položajem.

U mnogim pismima srednjih seljaka nailazimo na pritužbe na „pretjerane zahtjeve države“ i manjak „potrebnih sredstava“. Navodno su se prema riječima aktivista iz gradova kolektivizaciji najviše protivili nedavno obogaćeni seljaci.⁴² Dio seoskih zanata i kvazizanata također je zabranjen u doba provođenja kolektivizacije (npr. korištenje ručnog mlina za dobivanje ulja iz suncokretovih sjemenki zabranjeno je 18. 10. 1930. godine). Dakle seljaci su se bunili na neke od specifičnih elemenata kolektivizacije, no ostaje nejasnim koji je bio stav većine prosječnih seljaka o samim kolektivnim farmama u periodu od sljedećih 20 godina.

³⁹Tauger 2005: 74.

⁴⁰Konkvest 1986: 163.

⁴¹Fitzpatrick 1994:13.

⁴²Konkvest 1986: 164.

Nemamo dovoljno dokaza za pretpostaviti da je to u većini slučajeva bila mržnja prema novom kolektivnom obliku vlasništva u čak i u periodu kad je sjećanje na početnu katastrofu već splasnulo (period kasnih 1940-ih godina). Ne slažem se s tezom koja sam kolektivizam sovjetskih farmi vidi kao nešto neprirodno i uvijek štetno jer ide protiv prirodne sklonosti prosječnog seljaka k individualizmu.

PRODUKTIVNOST SELJAKA

Mnogo povjesničara govori i o „pasivnom otporu“ unutar kolektivnih farmi. Prema sudu nekih seljački otpor je bio glavni faktor koji je u konačnici spriječio da kolektivizacija bude produktivna u onoj mjeri u kojoj su je sovjetske elite zamislile. Veći dio otpora spada pod kategoriju pasivnog otpora. Pasivan otpor jednostavno je manjak truda uložen u obradu polja.

No otpor prema sudu novijih povjesničara, bio je fenomen koji se javljao kao reakcija na lokalne uvjete provođenja kolektivizacije, više nego na cijeli proces. Na primjer Kozaci postaju znatno produktivniji nakon 1936. godine. Iste godine dozvoljeno im je služiti vojsku. Njihov otpor dakle u 1935. godini bio je motiviran faktorima koji nisu uopće bili vezani za samu kolektivizaciju. Kozaci su generalno bili nezadovoljni svojim položajem u SSSR-u. Također treba naglasiti da su suše bile važan fenomen koji je utjecao na produktivnost kolhoza. Vjerojatno u znatno većoj mjeri od pasivnog otpora seljaka.⁴³

Suša iz 1932. godine bila je vrlo velika i jedan je od primarnih uzroka za masovne gladi koje su izbile te godine. Mnogi povjesničari pošli su od pretpostavke da je pasivan otpor seljaka (manjak truda) bio problem, čak veći od klimatskih uvjeta i istrošenosti tla jer su dali prevelik legitimitet dokumentima OGPU-a. No moramo uzeti u obzir da je OGPU bio opsjednut nalaženjem unutrašnjeg otpora državi te je stoga bio sklon preuveličati pasivan otpor seljaka ili ga vidjeti tamo gdje ga zapravo i nije bilo. Ako u obzir uzmemo da je dio otpora preuveličan od strane OGPU-a kao i to da je dio otpora bio nevezan za postojanje kolektivnih farmi, postaje nam jasnije da velik dio seljaka nije imao loš stav o kolektivnim farmama samima po sebi. To jest nije im se protivio zbog sklonosti individualnom vlasništvu nasuprot ideji kolektivnog vlasništva. Protivio se nasilju države kao i manjku slobode u drugim sferama života.

Podaci nam pokazuju da su u godinama nakon suša 1933., 1935. i 1937. seljaci uložili dodatan trud u obradu zemlje što je rezultiralo obilnim žetvama.⁴⁴ Kolektivne farme riješile su

⁴³Tauger 2005: 77.

⁴⁴Tauger 2005: 78.

problem raštrkanosti malih seljačkih posjeda spojivši ih u kompaktnu cjelinu. Time je dio radne snage na selu postao suvišan. Jedan dio te radne snage otišao je potražiti sreću u gradovima, a dio je ipak ostao na selu. Treba uzeti u obzir da su pasivni seljaci koji se spominju u sovjetskoj dokumentaciji ponekad zapravo samo višak radne snage. No dok su neki kolhozi imali višak radne snage, drugi su pak imali manjak radne snage.

Kolhozi su imali direktivu rasporediti prihod prema količini vremena koju je individualni seljak uložio u rad.⁴⁵ Usprkos toj direktivi mnogi kolhozi su dohodak raspoređivali jednako svim članovima bez obzira na količinu rada (pogotovo 1931. godine). To je dovelo do manjka produktivnosti seljaka u spomenutim kolhozima 1931. godine. No ubrzo su gotovo svi kolhozi počeli dijeliti prihod prema broju odrađenih dana od strane pojedinca. Neki kolhozi su zbog manjka radne snage počeli plaćati seljake izvan kolhoza za rad na zemlji. U drugim slučajevima adolescenti su odlučili svojim radom zamijeniti odrasle seljake koji nisu bili voljni raditi.

Teza koja primarnim uzrokom za glad nastalu 1932. godine smatra seljački pasivan otpor kolektivizaciji nije održiva. Kriza je primarno izazvana sušama. Drugi važan razlog bilo je neprovođenje odredbi o davanju prihoda s obzirom na rad pojedinca unutar kolhoza. Autonomija koju je uprava kolhoza imala u odnosu na državu u početnoj fazi je bila je veća od zamišljene. To jest kolhozi su mogli jednostavno neposlušati direktive države i učiniti ono što je po njihovom sudu pravedno. Velike gladi u Ukrajni, na Uralu, na Volgi i u Kazahstanu također su prisilile neke kolhoze na jednaku distribuciju hrane svima. Ponekad seljaci nisu zasijali polja jednostavno zbog manjka sjemena koje im država nije dala (npr. u istočnom Sibiru 1932. godine). U Ukrajini je otpor seljaka poprimio masovan karakter. Biljne bolesti i vlažni period nakon suše dodatno su uništili usjeve. U nekim slučajevima seljaci su samovoljno podijelili kolhoze na manje cjeline jer su bili uvjereni da će tako stvoriti veću produktivnost potrebnu državi da se oporavi od suše.

Godine 1933. država provodi uspostavu velikog broja MTS-a (mehaničkih traktorskih stanica) po kolhozima i smjenu loših državnih nadzornika kolhoza. Procjenjuje se da je 5 do 7 milijuna ljudi umrlo od velikih gladi nastalih 1932. godine.⁴⁶ Upravo su i te velike gladi motivirale seljake 1933. na više rada u kolhozima. To je dovelo do uspostave stabilnog i produktivnog sistema obrade zemlje krajem 1933. godine (prema riječima njemačkog diplomata Otta Schillera koji je posjetio SSSR u ljeto 1933. godine).

⁴⁵Tauger 2005: 80.

⁴⁶Tauger 2005: 83.

Izvješće OGPU-a za Centralnu Crnozemaljsku oblast s kraja 1933. godine daje nam uvid u razvoj događaja i tok kolektivizacije. Početkom 1933. godine seljaci i konji umirali su od gladi. Mnoštvo traktora bilo je pokvareno, a disciplina kolhoznika na niskom nivou.⁴⁷ Politodel je počeo čistku kulaka i drugih nepoželjnih seljaka. Seljaci su pomogli članovima Politodela u čistki kulaka. Nakon toga spomenuta oblast po prvi je put dobila gnojivo i efikasnu zaštitu sjemenja od bolesti i insekata. Sredinom godine glad je u Centralnoj Crnozemaljskoj oblasti završena. Žetva je u odnosu na prošlu godinu bila bolja za 24%.

Veća motiviranost seljaka isto je zaslužna za tu veliku razliku od 24%. Bande koje su pljačkale sela i otimala hranu dodatno su pogoršale situaciju prije nego što se u konačnici smirila. Česte pljačke žita iz očajja dodatno su umanjile motiviranost seljaka za rad. U nekim kolhozima zbog straha od pljačke ljudi su se odlučili radije posvetiti ilegalnom radu na vlastitoj zemlji jer su na njoj lakše mogli čuvati žito, nego na zemlji kolhoza.

Međutim strah od suše u kombinaciji s uspostavom reda od strane države doveo je do znatno veće motiviranosti seljaka 1933. godine u gotovo cijelom SSSR-u. Godine 1933. zabilježeno je znatno manje kašnjenja na posao i pauzi za pušenje kod seljaka kolhoznika u odnosu na prethodnu godinu.⁴⁸ Iste godine marljivi radnici unutar kolhoza počeli su dobivati nagrade od strane države dok su oni smatrani lijenima bili javno posramljeni. Dana 7. 8. 1932. država donosi zakon o mogućoj smrtnoj kazni za pljačku žita iz kolhoza. Prema spomenutom zakonu kažnjeno je oko 100 000 ljudi. Većina seljaka podržala je takav zakon.⁴⁹

Dakle pasivan otpor seljaka bio je motiviran mnogim uzrocima: strahom od pljačke, manjkom sjemenja, manjkom efikasne opreme, mržnjom prema državi zbog kršenja vjerskih sloboda, ljutnjom na lokalne činovnike koji su samovoljno naredili ubojstvo ili počinili nasilje protiv seljaka te ljutnjom na lokalnu upravu kolhoza koja je svim seljacima odlučila dati jednako bez obzira na uloženi trud. Očito je da je strah od suše i gladi potaknuo mnoge seljake da ipak daju sve od sebe radeći u kolhozu. Potaknuo ih je da se pomire s ostalim faktorima koji su ih poticali na pasivnost. Država je također sa svoje strane učinila korake kojima je seljacima (barem dijelu njih) vratila vjeru u sistem. Riječ je o brutalnom kažnjavanju pljačkaša žita, uvođenju nagrada za trud čime je stvoren socijalni pritisak unutar kolhoza koji je je poticao veću produktivnost te smjeni nesposobnih činovnika unutar kolhoza. Naravno davanje bolje opreme za rad poput traktora i gnojiva često je bio presudan faktor.

⁴⁷Tauger 2005: 84.

⁴⁸Tauger 2005: 85.

⁴⁹Tauger 2005: 86.

Zanimljivo je da studije provedene sredinom 1930-ih godina pokazuju da su kolhoznici radili više od seljaka iz 1920-ih godina koji nisu živjeli na kolektivnim farmama.⁵⁰ Dakle, generalno govoreći, nemamo razloga vjerovati da su seljaci manje skloni radu na kolektivnim farmama od rada na individualnim farmama. Niz drugih faktora prisutnih u tadašnjem društvu poticao je seljake na više rada ili smanjivao njihovu motivaciju.

Bitno je napomenuti da je kolektivizacija nakon katastrofe iz 1932. godine u periodu kasnih 1930-ih godina dovela do povećanja proizvodnje hrane u odnosu na period iz 1920-ih godina u SSSR-u.⁵¹ Dugoročno gledano sovjetska poljoprivreda nakon velike suše iz 1932. godine lakše je podnosila suše nakon implementacije kolektivnih farmi nego prije nje.⁵²

SELJAČKI OTPOR

Kad je počela masovna kolektivizacija, zemljom se proširio niz bizarnih glasina. U Zapadnoj oblasti neki seljaci su vjerovali da su aktivisti koji su došli provesti kolektivizaciju glasnici Antikrista.⁵³ Glasnici koji su došli obećavajući raj, no donoseći pakao. Mnogi su vjerovali da se Sudnji dan bliži. Neki seljaci su tvrdili da će se vratiti staro plemstvo iz progonstva i ponovno ih tretirati kao kmetove. Navedena glasina bila je popularna u okolini Lenjingrada.

Glasine su vjerojatno bile inspirirane Šahtinskim procesima. Naime inženjeri su pod pritiskom priznali da su radili na povratku tvornica njihovim bivšim kapitalističkim vlasnicima. Dio seljaka bio je pak uplašen pojavom traktora. Neki od seljaka protumačili su skraćeni naziv - MTS (mašinsko-traktorske stanice) kao: *Mir Topit Satana* (Sotona vodi svijet).⁵⁴ Dio seljaka je pak vjerovao da traktori dugoročno zagađuju zemlju te da je čine neplodnom. Pričalo se i da komunisti žele pretvoriti žene u zajedničko vlasništvo. Dio seljaka smanjio je produktivnost jer je vjerovao da se Sudnji dan bliži. No dio seljaka ostao je razuman i samo je predvidio da ih država želi kontrolirati preko kolhoza i smanjiti njihovu slobodu. Dakle neki strahovi su bili opravdani, a drugi su bili bizarni i posve neutemeljeni.

Potrebno je nešto pomnije razmotriti otpor običnih seljaka procesu kolektivizacije. Otpor je u većini slučajeva bio posljedica početnih katastrofalnih grešaka počinjenih tokom procesa uspostave kolektivnih farmi. Jedan od razloga za početne katastrofalne posljedice kolektivizacije opći je manjak pripreme. Na brzinu osnovane trojke bile su sastavljene od

⁵⁰Tauger 2005: 87.

⁵¹ClimatePolicy Watcher 2022.

⁵²Tauger 2005: 88.

⁵³Fitzpatrick 1994: 45.

⁵⁴Fitzpatrick 1994:46.

nestručnih ljudi koji su se često ponašali samovoljno.⁵⁵ Oko 25 000 komunista iz gradova poslano je u sela da uspostave kontrolu nad selom. Neki seljaci bili su nezadovoljni činjenicom da ljudi iz gradova kontroliraju kolhoze te su stoga iz protesta zatražili da se seljacima da „da kontroliraju tvornice“. Postojeći antagonizam sela i grada odigrao je ulogu u otežavanju procesa, koji je već i iz drugih razloga bio vrlo teško provediv u kratkom vremenskom roku. Seljacima je bilo teško prihvatiti vodstvo ljudi iz gradova. Do svibnja 1930. godine u kolhozima je radio 19,581 radnik.⁵⁶ U proljeće iste godine poslano je još 72,204 radnika na sela.

Glavna zadaća aktivista bila je uspostaviti dotok žita u gradove, uspostaviti političku kontrolu nad seljacima i osigurati bolje poljoprivredne tehnike i alate. Dio aktivista žalio se na prebrz tempo kolektivizacije na selima. Jedan mladi agronom napustio je Partiju upravo zbog uvjerenja da se uspostava kolektivnih farmi vrši prebrzo. List Pravda osuđuje njegov postupak 1930. godine nazivajući ga „dezerterom“.⁵⁷

Iste godine seoske sovjete koji nisu bili voljni ili sposobni provoditi kolektivizaciju mijenjaju „trojke“. Odlukom od 25. 1.1930. godine vlada je potvrdila sistem trojki na selima. Uspostava kolektivnih farmi također je dovela do ukidanja tradicionalnih seoskih komuna (službenim dekretom donesenim 10. 7. 1930. godine).⁵⁸

Protureligijska kampanja znatno je povećala antagonizam seljaka prema državi i otežala provođenje kolektivizacije.⁵⁹ Nije nam poznato da je itko na vrhu sovjetske vlasti poput Staljina dao konkretnu naredbu o početku provođenja antireligijske kampanje. Vjerojatno je riječ o nizu lokalnih aktera koji su u duhu općeg zaoštavanja klasne borbe odlučili početi obračun s religijom.

Obračun s religijom počeo je 1930. godine.⁶⁰ Komunistički aktivisti imali su zadaću nagovoriti lokalne zajednice da izglasaju zatvaranje crkava. Pri tome su često koristili nasilne metode. Svećenici su često tretirani poput kulaka, ako već nisu bili smatrani kulacima. Crkvena imovina je često konfiscirana u ruralnim područjima. Ikone svetaca koje su držane u seljačkim kućama konfiscirane su i uništene.⁶¹ Nakon zapljene ikona mnogi seljaci iz protesta

⁵⁵Konkvest 1986:156.

⁵⁶Konkvest 1986: 158.

⁵⁷Konkvest 1986: 160.

⁵⁸Konkvest 1986: 162.

⁵⁹Fitzpatrick 1994: 59.

⁶⁰Fitzpatrick 1994: 59

⁶¹Fitzpatrick 1994: 61.

su zatražili da ih se pusti da napuste kolhoz. Masovna hapšenja svećenika također su razljutila seljake.

U kolovozu 1930. godine državne vlasti provele su pretres oružja po selima. No seljaci su bez obzira na oružje pružali otpor državi. Samo u Ukrajini 1930. godine „kulaci“ su počinili 150 ubojstava iz otpora prema državnoj politici. U kraju Salsk na sjeveru Kavkaza seljačke demonstracije ugušene su uz pomoć konjice i oklopnih kola. U mnogim slučajevima ustanke su predvodili bivši učesnici seljačkih pobuna iz 1920-ih godina.⁶²

Mnoštvo glasina povećalo je seljački otpor. Ne radi se samo o glasinama koje su na kriv način shvatile prirodu kolektivizacije. Među katoličkim stanovništvom 1930-ih godina pričalo se da je „papa najavio rat boljševizmu“.⁶³ U nekim oblastima (čak i pravoslavnim) širile su se glasine o „papinim trupama“ koje su došle u Rusiju osloboditi sve kršćane. U kozačkim regijama jedan svećenik je uvjeravao seljake da će SAD ubrzo napasti Sovjetski Savez.⁶⁴ Mnoge od tih glasina bile su inspirirane paranojom samih elita SSSR-a. Naime sovjetski mediji često su izvještavali o skorom ratu početkom 1930-ih godina. Imajući to na umu možemo shvatiti da se oružana pobuna protiv države običnome seljaku nije činila osuđenom na propast (kao što je bila u stvarnosti) jer je vjerovao u skori početak rata.

Pobune su se širile i izvan pojedinačnih sela. Na primjer u Ukrajini u Černigovskoj oblasti ustanak se proširio na pet okruga. U Moldaviji nekoliko sela proglasilo je „sovjetsku vladu bez komunista“.⁶⁵ U Sibiru u Uč-Pristanskom okrugu došlo je do pobune seljaka. Njihov cilj bio je osnovati ustavotvornu skupštinu koja bi zatim izabrala „cara ili predsjednika“.

Protiv kozačkih sela bili su mobilizirani avioni Crvene armije. Nakon što je jedna eskadrila odbila prilikom leta pucati iz mitraljeza po pobunjenim Kozacima rasformirana je, a svaki drugi njezin član je pogubljen. Na Krimu raskulačeno je oko 40 000 Tatara.⁶⁶ Nakon krvavih borbi seljaka i predstavnika države 15 000 Azerbajdžanskih seljaka bježi u Iran. U planinama sjevernog Kavkaza pobune su trajale mjesecima.

Jedna od čudnijih tehnika otpora bile su masovne pobune žena, osobito česte u Ukrajini. Gomile žena dolazile su naoružane batinama do predstavnika države i zahtijevale da im konji i krave budu vraćeni. Žene su ponekad i uspjele dobiti kolektivizirane konje i žito nazad.

⁶²Konkvest 1986: 166.

⁶³Fitzpatrick 1994: 67.

⁶⁴Fitzpatrick 1994: 69.

⁶⁵Konkvest 1986: 167.

⁶⁶Konkvest 1986:168.

Ustanci žena bili su uspješni na jugu Ukrajine. Ako bi lokalne vlasti odgovorile nasiljem, većina muškaraca u selu ustala bi u obranu ženu. Lokalne vlasti su stoga češće popuštale pobunjenim ženama. No u Odeskoj oblasti zabilježeno je da je OGPU pucao i na žene.

Mnogi seljaci umjesto da pošalju stoku u kolhoz zaklali bi je i pojeli. Černov (komesar za poljoprivredu) je izjavio: „Prvi put u svojoj povijesti ruski seljaci su se siti najeli“. Godine 1934. utvrđeno je da je u SSSR-u nestalo 42,6% stoke u odnosu na podatke dostupne prije provođenja kolektivizacije zemlje (to jest 26,6 milijuna grla stoke).⁶⁷

Gladi na Uralu, u zapadnom Sibiru i u Povolžju uglavnom su zahvatile nerusko stanovništvo poput Tatara i Baškira. Njihovo mjesto zauzele su ruske izbjeglice iz centralnih oblasti. Vodeći partijski rukovodilac u Čeljabinsku izjavio je: „Mi naravno nismo nacionalisti, ali ne možemo preći preko činjenice da je takvo stanje za nas povoljno“. Muslimanski narod Baškira masovno je pomro zbog loše tranzicije s nomadskog na sjedilački način života.⁶⁸ Upravo kulturne i geografske razlike učinile su kolektivizaciju u Aziji generalno govoreći (uz izuzetak Ukrajine) krvavijim i nasilnijim procesom (s više oružanih seljačkih ustanaka) od istog procesa u Europi.

U Hruščovljevo vrijeme nekoliko akademika kritiziralo je način na koji je provedena kolektivizacija. Osuđen je prebrz tempo kolektivizacije kao i „narušavanje saveza radnika i seljaka“. Sovjetski akademik Nemačkov čak je u doba Hruščova zauzeo stav da je Staljin odgovoran za „ekscese“ tokom kolektivizacije za koje je sam Staljin okrivio lokalne vlasti. U doba Brežnjeva taj je stav osuđen.⁶⁹

Bitno je spomenuti i da je kolektivizacija stvorila „novu klasu“ ljudi koji su se naglo obogatili kroz pljačku imovine kulaka ili pak stekli kontrolu nad seoskim resursima kroz ugledan položaj u administraciji kolhoza. Seljaci razljućeni tom nepravdom (ili ponekad percepcijom nepravde) u kasnijoj fazi procesa denuncirali su državi pripadnike te „nove klase“ nazivajući ih kulacima i neprijateljima države. Ponekad bi takve optužbe urodile plodom.⁷⁰ Dakle teror države nije bio samo uperen od strane gradova prema selu. Teror države bio je i oruđe u rukama seljaka korišteno prvo za bogaćenje jedne skupine seljaka, a zatim za osvetu druge skupine seljaka. U vrijeme velikih čistki mnogi iz te „nove klase“ su stradali. Isti tip mržnje među seljacima javio se i nakon Stolipinovih agrarnih reformi.

⁶⁷Konkvest 1986: 170.

⁶⁸Konkvest 1986: 210.

⁶⁹Konkvest 1986:173.

⁷⁰Fitzpatrick 1994: 16.

POSljedICE KOLEKTIVIZACIJE

Da je država umjesto kolektivizacije tada provela preraspodjelu zemlje i poljoprivrednih alata od bogatih seljaka k siromašnjima rezultati bi vjerojatno bili manje krvavi. To je možda mogla biti relativno uspješna alternativa uspostavi kolhoza. No naivno je pretpostaviti da i takvo rješenje ne bi izazvalo pobune seljaka i mnoge druge probleme. Da je kolektivizacija provedena na stručniji i umjereniji način, bilo bi manje nezadovoljnih i mrtvih. Na primjer moglo se dopustiti Kozacima i narodima Srednje Azije, koji su tradicionalno živjeli nomadskim životom i nisu imali iskustava u obradi zemlje, da ispune manje kvote.

Posebnost njihove kulture mogla se uzeti u obzir umjesto slijepog pridržavanja unaprijed određenih kvota žita za svako područje. Kolhozi su u mnogim područjima (poput Ukrajine) trebali biti manji i sporije uspostavljeni. Manja ukupna površina mogla je biti određena za kolektivizaciju. Da je sve od gore navedenog uzeto u obzir, proces bi bio produktivniji i manje krvav.

No treba uzeti u obzir da su mahnjita brzina i represivno provođenje kolektivizacije bili odraz teške situacije u kojoj se SSSR nalazio. Sovjetska država bila je okružena neprijateljima. Postojao je konstantni strah od rata. Ekonomska izolacija pogoršala je glad izazvanu sušom i manjak razvijenosti. Kaotično stanje kapitalizma također je u očima mnogih bilo dokaz da je Staljin dugoročno izabrao pravi put koji reducira rizik od velikih kriza koje se periodično javljaju u kapitalizmu.

Postavlja se pitanje je li kolektivizacija unatoč svim velikim manama bila sa čisto pragmatičnog stajališta dobar potez. Je li razvoj sovjetske industrije i vojske bio moguć upravo zahvaljujući implementaciji kolektivizacije nasuprot NEP-u? Neosporno je da su Staljinove metode dovele do velikog industrijskog rasta. No treba razmotriti i argumente za primjenu Buharinova modela razvoja nasuprot Staljinova.

Ako prihvatimo da je taj rast u nekim aspektima pretjerano prikazivan jer su lokalni komiteti često ignorirali činjenicu da je dio loše proizvedene robe bio neupotrebljiv za korištenje kako bi ispali bolji u očima centralne partijske mašinerije, čini se da više nije toliko jasno da je Buharinov plan razvoja bio osuđen na propast. Naravno treba poći od pretpostavke da bi Buharinova politika kompromisa sa seljacima riješila krizu opskrbe gradova. Naime ako pretpostavimo da bi se gospodarski rast NEP-a iz 1920-ih nastavio u 1930-im godinama, čini se da je razvoj industrije bio moguć u gotovo istoj mjeri.

No Buharin i njegovi pristaše vjerojatno taj gospodarski rast ne bi koristili na isti način. Iako su milijuni seljaka prvi put pod Staljinom dobili traktore i napredne poljoprivredne alate, selo je generalno gledano bilo zanemareno u odnosu na druge državne sektore. Staljin je oko 6% industrijskog kapitala namijenio potrebama Crvene armije dok je manje od tih šest posto koristio za poljoprivredne strojeve, traktore, automobile, autobuse i vagone.⁷¹ Takva Staljinova politika prema selu dodatno je pogoršala odnos seljaka i države i potaknula seljake na pobunu, no rezultirala je razvojem vojne industrije.

Buharinovi pristaše gotovo sigurno ne bi to bili voljni učiniti. Buharinova opozicija kolektivizaciji upravo je bila potaknuta idejom da je moguće izbjeći konflikt države i seljaka. Buharin bi definitivno stvorio manje nezadovoljnog stanovništva u ruralnim krajevima i narod koji je vrlo vjerojatno odaniji državi. Ne bi bilo gubitka od oko deset milijuna života tokom kolektivizacije. Čisto iz demografske perspektive takav je gubitak oslabio Crvenu armiju i potaknuo neke od naroda poput Ukrajinaca da se pridruže Hitlerovoj invaziji.

Ipak postoje i dobri argumenti za Staljinov model razvoja. Crvena armija bila bi slabija u trenutku Hitlerovog napada (u pogledu broja aviona i tenkova proizvedenih pod Staljinom) da je više prihoda investirano u seoske krajeve. Također ostaje upitno bi li Buharin riješio problem opskrbe gradova i bi li gospodarski rast stvarno ostao isti. Velika suša iz 1932. sigurno bi izazvala velike probleme i Buharinovom ekonomskome modelu.

Kako bi Buharin riješio problem milijuna radnika iz gradova koji su s nepovjerenjem i strahom gledali na monopolističku poziciju bogatih seljaka? Čak i ako je njihov strah bio neutemeljen, mogao je izazvati nasilne pobune u gradovima poput onih koje su zahvatile sela. Bi li njegova politika u konačnici dovela do stvaranja raskola u Partiji i neposluha mnogih lokalnih komiteta, ostaje upitnim. No lako je zamisliti da bi.

Staljin je uz to što je trajno osigurao gradove od rizika gladi (iako je stvorio velike gladi na selu) mogao ustvrditi i da je uveo socijalizam na selo i time ispunio Lenjinovo obećanje. Time je stvorio stabilnost u dijelovima Partije koji su iz ideoloških razloga bili protiv postojanja NEP-a. Kolektivizacija se u ratnom kaosu koji je zahvatio Rusiju 1941. godine pokazala korisnom. Ona je omogućila državi lakše stvaranje zaliha hrane kao i lakšu distribuciju hrane na front.⁷² Kolektivizacija je također postala „škola“ u kojoj su mnogi seljaci po prvi puta bili

⁷¹Service 2009. 205.

⁷²Deutscher 1949: 474.

prisiljeni naučiti baratati strojevima. Bez tog znanja ne bi bili spremni na mehanizirani rat poput onog koji je uslijedio nakon Hitlerova napada na SSSR.

Bitno je napomenuti, kao što je već Gavriil Popov primijetio, da velik dio stanovništva koji je mrzio Staljina zbog kolektivizacije zemlje u konačnici ipak nije podržao Hitlera, već se fanatično borio protiv njega. Hitlerova politika ekstremnog rasizma i genocida mnoge je potaknula da se ipak bore za Staljina i komunizam nasuprot fašizmu. Također Hitler je odbio dekolektivizirati zemlju jer je takav poredak smatrao prikladnim za „robovski narod“. Tim činom je Hitler izgubio priliku da iskoristi nezadovoljstvo dijela stanovništva protiv Staljina.

Smatram da promatrajući kolektivizaciju kroz kontekst pripreme za Drugi svjetski rat ipak možemo zaključiti da je u cjelini riječ o uspješnom procesu. Unatoč početnoj katastrofi proces je učinio ekonomiju države otpornijom na suše i veliki rat koji je u konačnici uslijedio kao što su Staljin i mnogi drugi predvidjeli. Čvrsta kontrola države nad selom i resursima na selu u ratnom kontekstu pokazala se vrlo korisnom.

Produktivnost je dugoročno gledano također bila povećana u odnosu na period 1920-ih godina. Naravno, bilo bi bolje da je proces proveden bez nasilja i na stručniji način. No s obzirom na manjak obrazovanih i stručnih ljudi u tadašnjem SSSR-u lako je zamisliti da bi velike greške bile počinjene i u provođenju Buharinova modela razvoja. Vjerojatno zapravo i u provođenju bilo kojeg drugog plana koji je bio realno moguć u tome periodu. Brutalna represija i manjak demokratičnosti koji su postojali u tadašnjem društvu odrazili su se i na proces uspostave kolektivnih farmi. Ne smatram stoga postojanje represije argumentom protiv same kolektivizacije, već argumentom protiv sovjetskog društva u cjelini. Manje represije u drugim sferama društva smanjilo bi i pobune protiv uspostave kolhoza.

Buharinov model ne bi nužno doveo do demokratizacije SSSR-a i ublažavanja represije u drugim sferama društva. Vjerojatnije bi sovjetsko društvo postalo sličnije Kini danas ili pak fašističkim državama svoga doba. Kolektivizacija je također potaknula masovan bijeg seljaka u gradove i time omogućila pretvaranje SSSR-a iz nerazvijene agrarne zemlje u industrijsku i urbaniziranu velesilu.

Samo je takva zemlja mogla pobijediti u nadolazećem ratu. Dakle brutalne i nehumane metode korištene su za uspješan razvoj države u kratkom vremenskom roku. Unatoč nasilju proces je doveo do veće obrazovanosti seljaka i poboljšanja položaja za žene na selu. Kolektivizam je također bio i najbrže rješenje za problem velikih razlika u dostupnosti i kvaliteti poljoprivrednih alata među seljaštvom koji uzrokovao manjak produktivnosti

siromašnijih seljaka. No za ocjenu procesa u cjelini treba razmotriti i period nakon Drugog svjetskog rata.

DEKOLEKTIVIZACIJA

STAGNACIJA PRIVREDE

U periodu nakon Drugoga svjetskog rata pokazale su se brojne mane kolektivnih farmi. U vrijeme rata čvrsta kontrola poljoprivrede od strane države bila je korisna. U periodu mira takva kontrola bila je često kontraproduktivna. Mnoštvo birokracije (i to nedovoljno obrazovane) u poljoprivrednom sektoru uzrokovalo je probleme. Činjenica da su i Hruščov i Brežnjev nastavili s projektom uvećavanja kolhoza radi stvaranja „veće produktivnosti“ govori nam da režim nije učio iz prijašnjih pogrešaka. Već je Staljin bio dopustio smanjenje određenih kolhoza (npr. u Ukrajini) kako bi povećao produktivnost. No veći tehnološki razvoj iznova je davao lažnu nadu generalnim sekretarima u to da su velike mehanizirane farme s ogromnim strojevima rješenje svih problema u poljoprivredi.

Režim nikad nije riješio problem loših cesta u ruralnim krajevima.⁷³ I mnogi drugi problemi ostaju neriješeni: državno nametanje kvota sadnje, sjetve i nabave, korištenje ogromnih strojeva prevelikih za sovjetske farme, manjak kvalificirane radne snage, činjenica da seljak nije bio nagrađen za kvalitetu rada već za broj radnih dana. Poljoprivredni sektor ostao je trajno zanemaren u usporedbi s razvojem vojske i raketne tehnologije.

Tragično je da režim nikad nije niti pokušao testirati prijedlog člana Politbiroa – Voronova – o podjeli radne snage u kolhozima na timove (karike) od kojih bi svaka bila zadužena za jedan sektor. Voronov je uvidio da zbog prevelikih kolhoza prosječan seljak nema osjećaj dovoljne odgovornosti za svoj rad.⁷⁴ Dakle veća sklonost reformama mogla je biti rješenje koje bi učinilo kolhoze produktivnima. No pošto sistem karika nikad nije isproban u većem opsegu, teško je znati bi li takav sistem zaista riješio probleme sovjetskog poljoprivrednog sektora.

Činjenica je da se SSSR nije nikad u potpunosti oporavio od demografskih gubitaka u ratu. Kako je ruralni sektor bio zapušten, mladi muškarci su uglavnom odlazili u gradove. Na selima je ostajalo staro i srednje staro stanovništvo koje je bilo manje produktivno. Opća demografska kriza u SSSR-u bila je izazvana i time što je velik dio obitelji zbog manjka

⁷³Service 2009: 396.

⁷⁴Isto.

financijskih sredstava i drugih razloga abortirao djecu nakon rođenja prvog djeteta. Sovjetsko društvo stoga se nije oporavilo od demografske krize koja se osobito osjetila na selu.

U Sovjetskome Savezu u doba Brežnjeva rasle su velikom brzinom stope alkoholizma, razvoda, duševnih bolesti i samoubojstava.⁷⁵ U većini privrednih grana iza službeno kolektivističkog društva skrivala se korupcija i individualizam ljudi koji su mislili samo na to kako izvući što više novca od države za sebe, svoje prijatelje i obitelj. Ironično je da je u isto ovo doba iz čisto materijalne perspektive sovjetskim građanima bilo „bolje nego ikad prije“. Godine 1970. oko 32% kućanstava imalo je hladnjake, a 1980. godine oko 86% ih je imalo hladnjake. I broj kućanstava s televizorom porastao je za 23% u doba Brežnjeva.⁷⁶ Članovi kolhoza od 1964. godine bili su u državnom sustavu mirovina i u doba Brežnjeva dobili su „unutarnje putovnice“ čime im je porasla sloboda.

No ipak su čak i generalni sekretari Komunističke partije prestali vjerovati u dolazak utopije u koji su još Staljin i Hruščov vjerovali.⁷⁷ Hruščov je čak predviđao da će komunizam dostići utopijsku fazu do 1980. godine. Odluka o neubijanju disidenata značila je da su Solženjicinove i Medvedevljeve kritike režima postale dostupne većem broju ljudi. U periodu detanta ljudi se više nisu toliko bojali vanjskog neprijatelja, a zahvaljujući slušanju zapadnih radio stanica uvidjeli su da je njihov život u mnogim aspektima gori od života radničke klase na Zapadu. Dolazi do inflacije kojom država lukavo prikriva pad industrijske proizvodnje. Ratovi u Etiopiji i Afganistanu dodatno su iscrpili državnu blagajnu. Naravno, više novca u državnoj blagajni moglo je biti iskorišteno za razvoj i reformu poljoprivrede. Niske plaće u kolhozima i sovhozima ostale su trajan problem. No sovjetske elite bile su više posvećene trajnom vođenju utrke u naoružanju sa Zapadom i razvoju vojske.

Dakle poljoprivreda je bila samo jedna u nizu brojnih grana privrede koje su bile zanemarene i u lošem stanju. Proizvodnja industrijske robe za civilne potrebe bila je zanemarena u korist proizvodnje vojne opreme. Gradovi su bili prenapučeni i manjak životnog prostora smanjivao je kvalitetu života prosječnome stanovniku grada.

U pogledu digitalne tehnologije i bolničkih službi SSSR je također zaostajao za Zapadom. Na vanjskopolitičkom planu stvari su također loše stajale za SSSR. Kina je od saveznika postala neprijatelj SSSR-a koji ga osuđuje zbog imperijalizma. Sateliti na istoku Europe sve su manje slušali SSSR te su počeli slijediti primjer Rumunjske i Jugoslavije.

⁷⁵Service 2009: 410.

⁷⁶Service 2009: 402.

⁷⁷ Brown 2009: 256.

TRANZICIJA U KAPITALIZAM

U tome kontekstu Mihail Gorbačov, koji je 1985. postao novi generalni sekretar KPSS-a, odlučuje pokrenuti niz reformi. Gorbačov je počeo s decentralizacijom državne kontrole što je u praksi značilo davanje više slobode radnicima u industriji, koji su odlučili povišiti svoje plaće. U poljoprivredi Gorbačov je planirao da obitelji (odnosno kućanstva) preuzmu određene funkcije unutar kolhoza. Tada bi se određenim kućanstvima davala nagrada za povećanje produktivnosti. Međutim zbog niza problema taj plan također nikad nije iskušan kao ni onaj koji je zagovarao Voronov prije toga.⁷⁸

Etničke tenzije, potres u Armeniji iz 1988. i černobilska katastrofa otežale su proces uspostave hibridne ekonomije koju je zagovarao Gorbačov. Gorbačov je želio smanjiti kontrolu države nad ekonomijom i vratiti se na neke modele koji su bili prisutni prije uspostave komunizma (poput davanja više autonomije seoskim domaćinstvima). No tek s raspadom SSSR-a i dolaskom Jeljcina na vlast Rusija je iskusila naglu tranziciju u kapitalizam.

Radilo se o tranziciji u neregulirani i okrutni kapitalizam koji je bio više monopolistička oligarhija nekolicine moćnika, nego li pravedno i slobodno tržište u kojem su i mali poduzetnici imali šanse uspjeti. Oligarsi su naručivali ubojstva svojih ekonomskih suparnika, a rat u Čečeniji je postajao sve krvaviji sredinom 1990-ih godina. Većina kolhoza pretvorila se u zadruge na kojima je ostala ista radna snaga kao i isti upravitelji. Malo seljaka napuštalo je zadruge zbog manjka kvalitetne opreme i nemogućnosti dobivanja povoljnih kredita. Velik dio ljudi unatoč većoj slobodi s nostalgijom je gledao na vremena u kojima je Sovjetski Savez bio supersila.

Dio ljudi sjećao se boljih plaća i višeg životnog standarda. Drugi su pak bili pogođeni gubitkom ruskog ugleda u svijetu i lošim tretmanom ruske manjine u nekim od bivših država SSSR-a. Tada se pojavio Putin koji je nastavio Jeljcinovu tranziciju u kapitalizam, no odbio je nastaviti s njegovom antikomunističkom retorikom i osudom prethodnog režima. Pod Putinom dolazi do oporavka poljoprivredne proizvodnje u Rusiji i uspostave višeg životnog standarda.

Ukupna poljoprivredna proizvodnja u Rusiji u periodu od 1998. do 2013. godine porasla je za 50%.⁷⁹ Bitno je napomenuti da je do 1998. godine poljoprivredna proizvodnja u Rusiji pala za

⁷⁸Service 2009: 455.

⁷⁹Rada i dr. 2017: 1.

oko 40% u odnosu na period prije početka 1990-ih odnosno doba planske ekonomije. Stoga je u periodu 2011.-2014. iz Rusije dolazilo čak 7% svjetskog izvoza žita.⁸⁰ Više je razloga za takav značajan oporavak poljoprivrede u Rusiji nakon dolaska Putina na vlast.

Od 1993. godine odvija se proces transformacije kolhoza i sovhoza u druge oblike vlasništva. Većina njih postali su korporativne farme. Riječ je o farmama koje su ili u potpunom vlasništvu velikih kompanija, ili su pod njihovim utjecajem. Često je riječ o dioničkim društvima, društvima s ograničenom odgovornošću ili pak seljačkim kooperativama pod utjecajem većih kompanija. Mnoga dionička društva u vlasništvu su seljaka. Termin korporativna farma koristi se za sve od navedenih oblika vlasništva. Uz njih postoje još seljačke farme i kućne parcele. Korporativne farme moderna su verzija sovhoza. Njima se upravlja na vrlo sličan način. Kućne parcele također su postojale i u komunizmu. Seljačke farme jedini su tip vlasništva zemlje koji se javio tek u kapitalizmu u Rusiji.

Putin 2002. godine provodi reformu zemljišnog zakonika. Njime je dano pravo prvokupa zemlje vlasnicima nekretnina koji se nalaze na određenoj zemlji. Godine 2013. dominantan oblik vlasništva postaju korporativne farme.⁸¹ One 2013. godine čine oko 75% svih obradivih površina u Rusiji. One daju i 47,6% poljoprivredne proizvodnje, dok kućne parcele daju 42,6% ukupne poljoprivredne proizvodnje.⁸² Seljačke farme daju 9,8% ukupne proizvodnje u istoj godini. Oko 20% obradive površine čine kućne parcele.⁸³ Kućne parcele (okućnice) generiraju velik profit s obzirom na površinu koju obuhvaćaju. Razlog tomu je što se na njima seljaci bave proizvodnjom skupocjene hrane poput mesa i voća.

Seljačke farme se najčešće specijaliziraju za žito i suncokret. U novoj tržišnoj ekonomiji farme imaju slobodu same raspolagati dobivenim profitom i organizirati proizvodnju. Novi tip velikih korporativnih farmi nastaje početkom 21. stoljeća. One kombiniraju primarnu proizvodnju, preradu, distribuciju, a ponekad i maloprodaju. Taj tip farmi naziva se agroholding.⁸⁴ Po sudu mnogih ekonomista one znatno doprinose rastu poljoprivredne proizvodnje u Rusiji.

Nakon 2000. godine Rusija je integrirana u globalno tržište. To joj omogućuje nabavu zapadne poljoprivredne mašinerije i novih vrsta sjemenja poput hibridnog sjemena kukuruza. U razdoblju od 2002. do 2015. godine ruski prinosi kukuruza su porasli s prosječno 2,83 tone

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Rada i dr. 2017: 6.

⁸² Isto.

⁸³ Isto.

⁸⁴ Rada i dr. 2017: 7.

po hektaru na 4,93 tone po hektaru.⁸⁵ Prinos suncokretovog sjemena isto je znatno porastao u navedenom periodu. S povećanjem vanjskih investicija u rusku ekonomiju olakšan je i proces poljoprivredne modernizacije koji je Rusiji bio potreban.

Zbog spomenutih okolnosti nakon Jeljcinova zadnjeg mandata dolazi do popravljivanja životnog standarda u ruralnim sredinama. Pod Putinom Rusija opet postaje jedan od glavnih izvoznika žitarica na globalnoj razini. U periodu do 2015. godine dolazi i do znatnog poboljšanja na području stočarstva i izvoza mesa. Jug Rusije osobito je profitirao od većeg stupnja ekonomske slobode koji mu dopušta razvoj određenih grana ekonomije, odnosno specijalizaciju za proizvodnju žitarica, peradi i povrća. Takav tip specijalizacije nije bio dopušten u planskoj ekonomiji. Upravo je jug Rusije velikim dijelom odgovoran za rast poljoprivredne proizvodnje.

No unatoč znatnom poboljšanju životnog standarda pod Putinom ruska ekonomija ostaje u velikoj mjeri ovisna o cijeni nafte na globalnom tržištu. Godine 2015. ruska ekonomija iskusila je recesiju zbog pada cijene nafte i zapadnih sankcija koje se bile odgovor na rusku aneksiju Krima. Godine 2016. dolazi do izlaska Rusije iz recesije. Neupitno je da je nakon početnog kolapsa i pada životnog standarda koji je trajao oko deset godina, tranzicija u kapitalizam mnogim ruskim seljacima u konačnici donijela više slobode i veći životni standard.

Kolektivne farme bile su korisne u jednom vrlo specifičnom periodu ruske povijesti. Riječ je o periodu krize kapitalizma i uspona fašizma na Zapadu. U doba ekonomske izolacije, pojave japanskog i fašističkog militarizma i drugih ekstremnih uvjeta koji su postojali, kolektivizacija je bila ekstremna i nasilna, ali efikasan odgovor na ekonomske i političke probleme koji su postojali u sovjetskom društvu.

Dakle kolektivne farme u SSSR-u nisu bile primarno neracionalan pokušaj ostvarenja drevnih utopijskih ideja o kojima su mislioci maštali stoljećima, već vrlo pragmatičan odgovor Staljina na probleme koje je stvarala zaostalost sovjetske privrede i sovjetskog društva u cjelini.

⁸⁵ Isto.

KAMBODŽA

U Kambodži proces kolektivizacije zemlje bio je ekstremne prirode, u usporedbi s istim procesom u SSSR-u (i bilo kojom drugom zemljom zapravo). Razlog tome bio je što se na čelu tog procesa našao Pol Pot, vođa maoističkih partizana prozvanih Crvenim Kmerima. Proces nije bio ekstremniji samo po stupnju kolektivizma. Naime na kolektivnim farmama Kambodže sva stoka, bicikli, šivaći strojevi, itd., bili su zajednički za razliku od njihovih ekvivalenata u SSSR-u.⁸⁶ Bio je ekstremniji jer je Pol Pot zagovarao bizarnu i primitivnu verziju agrarnog komunizma koju Maroje Mihovilović naziva društvom „između srednjeg vijeka i komunizma“. Pol Potove čistke vlastite Komunističke partije same po sebi dovoljne su da se Mao i Staljin učine nimalo paranoičnim ljudima. Pol Pot ubio je u svojoj zemlji više stanovništva (u postocima) nego li ijedna druga fašistička ili komunistička zemlja.⁸⁷

Za razliku od Sovjeta Crveni Kmeri su kod provođenja kolektivizacije zemlje bili motivirani primarno ideologijom (a ne rješanjem postojećih ekonomskih problema). Za Pol Pota uspostava kolektivnih farmi bila je dio procesa obnove „starovjekovne kmerske države“ koja je bila etnički homogena. Taj proces bio je jedan od razloga za genocid protiv Vijetnamaca na jugoistoku zemlje. No genocid protiv Vijetnamaca zasjenjen je procesom masovnog umiranja u Kambodži koji se naziva autogenocidom.⁸⁸ Postavlja se pitanje – kako je takva radikalna ideologija uspjela doći na vlast u Kambodži?

USPON CRVENIH KMERA

Oružana komunistička borba protiv kambodžanske vlade počela je ustankom iz 1967. godine u Battambang provinciji. Iste godine nova konzervativna nacionalna skupština preuzima vlast i time izaziva napade pripadnika Kambodžanske Komunističke partije na vladine baze u travnju 1967. godine. Princ Sihanouk (poglavar države) šalje padobrance kako bi smirio pobunu, ali dio komunista uspijeva pobjeći s ukradenim oružjem i počinje organizirati pobunu. To postaje začetak onog što Sihanouk naziva gerilskim snagama Crvenih Kmera (*Khmer Rouge*).

Iako je vodstvo Crvenih Kmera bilo urbanog porijekla (intelektualci koji su proučavali marksizam u Francuskoj), njihova vojska bila je sastavljena od najsiromašnijeg seoskog stanovništva.⁸⁹ Mnogi njihovi borci bili su regrutirani u najzabitijim dijelovima zemlje –

⁸⁶Mihovilović 1987: 151.

⁸⁷Brown 2009: 345.

⁸⁸Picula2006: 2

⁸⁹Mihovilović, 1987: 123.

planinskim regijama gdje je plemenski identitet bio jak. Borci su bili vrlo mladi, ponekad gotovo djeca. Njihovu uniformu činile su crna pidžama te sandale napravljene od automobilske gume. Crveni Kmeri držali su se stroge konspiracije. Nije se spominjala ni Komunistička partija, već se od 1971. godine govorilo da ih vodi tajanstvena organizacija „Angkar“.⁹⁰ Crveni Kmeri bili su poznati po likvidaciji zarobljenih vojnika, no i po likvidaciji vlastitih kadrova koji su pogrdno prozvani „umjerenjacima“ zbog bliskosti Vijetnamu. Vodstvo Crvenih Kmera bojalo se vijetnamskih težnji za hegemonijom u Indokini.

U trenutku kad je domaća opozicija u Phnom Penhu rasla, Sihanouk je oputovao iz zemlje 1970. godine kako bi posjetio Kinu i Sovjetski Savez. Dok je bio odsutan Narodna skupština Kambodže izglasala je njegovo svrgnuće. Zamijenio ga je zapovjednik FARK-a (*Forces Armées Royales Khmère*) general Lon Nol, koji je počeo voditi novu politiku. Ukinuta je monarhija i proglašena republika, koja je bila prozapadno orijentirana. Vojnim jedinicama vijetnamskih komunista naređeno je da se povuku s kambodžanskog teritorija.

Od Zapada je zatražena pomoć kambodžanskoj vojsci, koja je sad preimenovana u Nacionalne vojne kmerske snage FANK (*Forces Armées Nationales Khmères*). FANK je vrlo brzo krenuo u akciju protiv Vojske Sjevernog Vijetnama (NVA). Godine 1970. paralelno sa smjenom vlade dolazi do povećanja komunističkih snaga. Princ Sihanouk, koji je pobjegao u Kinu, pridonio je popularnosti komunista otvoreno ih podržavši. Dakle princ je sad podržao svoje prijašnje neprijatelje. Preciznije, princ je podržavao organizaciju Ujedinjena nacionalna fronta Kampučije (Front Uni National du Kampuchea, FUNK), koja se zalagala za oružano zbacivanje Kmerske Republike.

Antirepublikanci su time porasli u očima seljaštva. FUNK je nastao u travnju 1970. godine. Opremali su ga Kinezi, a sama organizacija je također napravljena po uzoru na kinesku. FUNK se sastojao od pripadnika Crvenih Kmera, pobunjenih dijelova FANK-a i kmerskih komunista koji su bili u savezu sa Sjevernim Vijetnamom.⁹¹ Ironično je da je velik dio seljaka podržao komuniste zbog toga što su se komunisti borili za princa Sihanouka koji je, iako više službeno nije nosio titulu kralja, već poglavara države, u očima velikog dijela seljaštva ostao viđen kao polubog.⁹² Crveni Kmeri jedini su značajan promonarhistički komunistički pokret koji je uspio doći na vlast. No još uvijek se postavlja pitanje – kako je radikalni pokret koji zagovara Pol Potov agrarni komunizam uspio nadjačati druge frakcije unutar FUNK-a?

⁹⁰Mihovilović 1987: 124.

⁹¹Conboy&Bowra 1989: 3.

⁹²Mihovilović 1987: 8.

Već do kraja 1970. godine FUNK je okupio oko 15 000 kambodžanskih pobunjenika. Sljedeće godine dolazi do širenja pobunjeničkih snaga, no oko 16 000 provijetnamskih komunista biva eliminirano (60% njihovih snaga) u velikoj ofenzivi republikanskih proameričkih snaga generala Lon Nola 1971. godine. To omogućuje Crvenim Kmerima da se nametnu umjerenijim komunističkim frakcijama. Do 1973. godine postali su dominantna frakcija.⁹³

No postojao je još jedan bitan razlog za jačanje Crvenih Kmera, odnosno za rast njihove popularnosti kod mladih seljaka koji su odlučili pristupiti njihovim redovima. U siječnju 1973. godine u Parizu je potpisan mirovni sporazum o Vijetnamu. Crveni Kmeri odbili su potpisati sporazum i nastavili su rat. Nixonova administracija, razljućena odbijanjem Crvenih Kmera, odlučila se za program sustavnog bombardiranja Kambodže. Nixon se nadao da će silom iz zraka prisiliti Crvene Kmere na primirje. Bombarderi B-52 uništavali su naseljena područja u zemlji. Između 7. ožujka i 15. kolovoza 1973. godine svakog mjeseca bačeno je 40 000 tona bombi na Kambodžu. Procjenjuje se da su spomenuta bombardiranja ubila oko 200 000 ljudi.⁹⁴ Amerikanci svojim programom bombardiranja nisu smekšali protivnika, već su znatno pogoršali privrednu situaciju u zemlji.

Nixonova kampanja, iako privremeno korisna, dugoročno je povećala mržnju stanovništva prema Zapadu i popularnost komunista (često upravo ekstremnih Crvenih Kmera) u Kambodži.⁹⁵ Crveni Kmeri iskoristili su mržnju koju je sad prosječni seljak osjećao prema „imperijalističkom neprijatelju“, koji je kambodžanska sela pretvorio u pepeo bacajući napalm s neba i ubio mnoštvo civila, za regrutaciju ljudi u svoju ekstremnu organizaciju. Oko 150 000 civila ubijeno je u američkim bombardiranjima Kambodže.⁹⁶

Još od 1971. godine FANK (proameričke snage Lon Nola) se počeo fokusirati na obranu središnjih mjesta s mnogobrojnim stanovništvom.⁹⁷ Time su zabitna seoska područja prepuštena djelovanju Crvenih Kmera, koji su tu regrutirali nove vojnike za svoje postrojbe. Dakle drugim razlogom za uspon Crvenih Kmera mnogi smatraju upravo strategiju SAD-a i njegovih saveznika koja se generalno govoreći fokusirala prvo na obranu središnjih regija, a zatim na masivno bombardiranje Kambodže koje rezultira smrću mnoštva civila. Nixonov pokušaj da diplomatskim putem izolira Crvene Kmere od Sihanouka također je propao.

⁹³Conboy&Bowra1989: 7.

⁹⁴ Mihovilović 1987: 123.

⁹⁵Brown 2009:347.

⁹⁶Kiernan 2008: 25.

⁹⁷ Conboy&Bowra1989: 30.

S odlaskom SAD-a iz Vijetnama i kapitulacijom Južnog Vijetnama 1975. godine dolazi i do poraza Lon Nolovog režima. U travnju 1975. godine Crveni Kmeri zauzeli su Phnom Penh. Lon Nol je pobjegao u Tajland, a na čelo države dolazi Norodom Sihanouk kao predsjednik. Pol Pot ima titulu generalnog sekretara Komunističke partije Kampučije osnovane 1960. godine. Zemlja mijenja naziv u Demokratska Kampučija.

Nakon što je poražen zajednički neprijatelj rojalisti i komunisti nisu mogli dugo zajednički obnašati vlast. Predsjednik Sihanouk nije se slagao s Pol Potovom radikalnom politikom pa je stoga 1976. godine dao ostavku i napustio zemlju. Od tog događaja pa sve do ulaska vijetnamskih postrojbi u zemlju 1978. godine Kambodža prolazi kroz jedno od najmračnijih ako ne i najmračnije razdoblje svoje povijesti.

AGRARNA DRŽAVA CRVENIH KMERA: UZROCI REFORME PRIVREDE (ideološki i ekonomski)

Pol Pot na mnoge je načine počeo reformirati život u Kambodži. Pijenje alkohola i seks prije braka postali su prekršaji za koje se mogla dobiti smrtna kazna.⁹⁸ Zabranjena je i komunikacija na stranim jezicima. Provedena je radikalna seoba stanovništva iz gradova na selo i deindustrijalizacija zemlje. Ukinuti su novac i privatno vlasništvo. Pol Pot je spojio komunizam s legendama o moćnom i izgubljenom srednjovjekovnom kraljevstvu koje je navodno postojalo na teritoriju Kambodže. Riječ je o kraljevstvu koje se naziva Angkor.⁹⁹

Kambodžanska privreda počiva na uzgoju riže. Oko pola godine u Kambodži traje sezona suše. Tijekom nje rižina su polja ogoljena, a zemlja je suha. Neki povjesničari zagovarali su tezu prema kojoj je legendarno Angkor kraljevstvo osmislilo sustav navodnjavanja koji je polja riže mogao opskrbljivati vodom u velikoj količini i tijekom sušnih sezona. Navodno su drevni stanovnici Kambodže pronašli način da vodu iz kišnih sezona pohrane, a zatim ju iskoriste tijekom sušnog perioda godine za navodnjavanje riže. Taj sustav navodno je bio ključ prosperiteta koji više nije ponovljen u povijesti Kambodže. Teorija je bila osobito zastupljena kod francuskih arheologa sve do 1980-ih godina kad je opovrgnuta.¹⁰⁰ Na žalost Pol Pot nije samo vjerovao u navedeni mit, već ga je pokušao „ponovno“ vratiti u život mukotrpnim radom tisuća seljaka.

⁹⁸Brown 2009: 346.

⁹⁹Kiernan 2008: 8.

¹⁰⁰Kiernan 2008: 9.

Tyner ipak smatra da mnogi povjesničari preuveličavaju koliko je samo vodstvo države malo znalo o poljoprivredi. Problem za Tynera nastaje na lokalnoj razini kod provođenja politike. Opće je poznato da je značajan dio ljudi na visokim pozicijama novog režima pripadao brdskim plemenima koja nisu bila upoznata sa životom u nizinama i provođenjem kompleksnih zadataka. Tynerova teza čini mi se vjerojatnom i nudi realno objašnjenje.

Država 1976. godine formulira svoj „Četverogodišnji plan“ koji je imao dvije primarne zadaće. Prva je bila dići životni standard ljudi kroz povećanje proizvodnje hrane i materijalnih dobara. Druga je bila kroz stvaranje viškova hrane „povećati našu poljoprivredu, industriju i obranu“.¹⁰¹ Tyner smatra Pol Potovu viziju agrarne države zapravo samo ekstremnom verzijom ekonomskog protekcionizma koji su često koristile bivše kolonije da se zaštite od ekonomije imperijalističkih sila.

Južna Koreja je primjer države koja je na razuman i uspješan način iskoristila mjere ekonomskog protekcionizma. Pol Potov režim primjer je države koja je ideju ekonomske samodostatnosti dovela do karikaturalnih razmjera. U dokumentima Demokratske Kampučije iz 1976. godine jasno piše: „Smanjit ćemo uvoz sljedeće godine, uključujući pamuk i jutu, jer radimo na tome da proizvodimo svoje.“ Također slijedi: „Uvozit ćemo samo najnužnije resurse poput gnojiva, plastike, kiseline, željeza i još nekih sirovina.“ (Riječ je o prijepisu Pol Potova govora).¹⁰²

Režim je nastojao proizvesti što veći broj dobara poput tanjura, lonaca, mreža za komarce, lopata, motika i drugih alata. Režim ipak nije ukinuo dio industrije već ga je koristio za proizvodnju potrebnih dobara. Država je planirala izvoziti kapok (vrsta drveta), škampe, lignje, sezam, kikiriki, ribe i kornjače.¹⁰³ Dugoročni plan države bio je kroz „korištenje prirodnih karakteristika kojima je naša zemlja obdarena“ poput „jezera, stoke, zemlje i prirodnih resursa akumulirati kapital za razvoj industrije“. To su bile riječi Pol Pota.¹⁰⁴

Tyner smatra da je na neki način Pol Pot do krajnosti doveo ideju Adama Smitha o globalnoj podjeli rada. Prema toj ideji neke zemlje specijalizirale bi se samo za određene privredne grane, a zatim bi kroz stvaranje viškova i prodaju na međunarodnom tržištu od drugih zemlja uvezile resurse koji im nedostaju. No Pol Pot je također bio inspiriran i Marksovom idejom o „ravnodušnosti prema uporabnoj vrijednosti robe“. Pol Pot se isključivo pitao koju robu može

¹⁰¹Tyner 2017: 139.

¹⁰²Tyner 2017: 140.

¹⁰³Tyner 2017: 142.

¹⁰⁴Tyner 2017: 143.

izvoziti kako bi zaradio novac na globalnom tržištu (iako je unutar države bio ukinut novac). Zatim je plan bio uvoziti municiju za obranu od Vijetnama.¹⁰⁵ Čak je i Pol Pot bio svjestan da njegova država jednostavno neke vrlo potrebne stvari (poput municije) ne može sama proizvesti u mjeri koja je potrebna. Dakle plan nikad nije bio potpuna ekonomska izolacija. No plan je definitivno bio učiniti državu samodostatnom u sektorima gdje je to moguće bez narušavanja obrambenih mogućnosti države (prema sudu režima).

Francuski povjesničar Jean-Louis Margolin objašnjava razvoj događaja u Kambodži na sljedeći način. Prema njemu Pol Pot je promatrao Maov Veliki skok naprijed i zaključio da projekt nije uspio jer Mao nije imao snagu da dovede proces do kraja. Nije imao snage uništiti sve „kontrarevolucionarne zapreke“ pod koje spada korumpiranost gradova i gradskog života, postojanje intelektualaca neposlušnih režimu, postojanje novca, prisutnost elemenata kapitalizma i individualizma te postojanje izdajnika unutar nedovoljno očišćene Partije.¹⁰⁶

Generalni sekretar KP u Kambodži naziva svoju ekonomsku reformu „Super Veliki Skok Naprijed“ jer je inspiriran primjerom Kine. No u svome stupnju deindustrijalizacije i razini stavljanja naglaska na razvoj privrede na selu kambodžanska reforma puno je radikalnija od kineske.¹⁰⁷ Cilj obje reforme je bio u konačnici nakon nekog vremena razviti i industriju. No u procesu „prilagodbe“ maoizma kambodžanskim uvjetima Pol Pot je na mnoge načine počeo odudarati od puta svojeg idola Mao Zedonga.¹⁰⁸ Osobito nakon smrti Maoa te razlike vidljive su u pozivanju na ekstremni nacionalizam, neke elemente kmerske kulture i mitsku prošlost Kambodže. Stoga Pol Potova ideologija nije samo ekstremni maoizam.

Kult ličnosti kambodžanskih kraljeva bio je baziran na spoju budizma, animizma i hinduizma. Prema njemu samo određeni pojedinci sposobni su iskoristiti mističnu energiju koja neprestano putuje kroz prostor i vrijeme.¹⁰⁹ Pol Pot bio je osobito inspiriran kultom moćnog kralja Kambodže Jayavarmana VII.¹¹⁰ Po sudu mnogih Pol Pot je u svome despotizmu više polazio od drevnog kambodžanskog kulta ličnosti koji je ostao prihvaćen u ruralnim krajevima, nego li od maoističkih principa.

Kult disproporcionalne osvete isto je bio izrazito prisutan u kambodžanskom društvu. Galaway ga na sažet način opisuje kao „oko za glavu“. Crveni Kmeri spojili su ga s klasnom

¹⁰⁵Tyner 2017:143.

¹⁰⁶Brown 2009: 349.

¹⁰⁷Galaway: 69.

¹⁰⁸Galaway: 84.

¹⁰⁹Galaway: 114.

¹¹⁰Galaway: 115.

borbom. Kod maoizma ipak je barem u teoriji bila prisutna ideja o rehabilitaciji i preodgoju neprijatelja (za razliku od ideologije Crvenih Kmera).¹¹¹

Mržnja prema ljudima iz gradova prisutna u Pol Potovoj ideologiji nadovezuje svoju maoističku glorifikaciju seljaštva i osudu gradskog života na već postojeće predrasude koje su postojale u kmerskoj kulturi. Mnogi dodatan razlog za antagonizam gradova i sela vide upravo u religijskim razlikama.¹¹² Naime u ruralnim krajevima dominantna je bila konzervativna Theravada škola budizma dok je u gradovima s dolaskom vijetnamskih i kineskih trgovaca mlađa Mahayana škola postala dominantna. Mao je ipak naglašavao potrebu za edukacijom i nije ukinuo fakultete kao što je bio slučaj u Kambodži.

Pol Pot također je vidio novac kao posljedicu urbanizacije i „taštine gradskog života“.¹¹³ Zato on za razliku od Maoa ukida novac u zemlji. Mržnja prema gradovima nadovezala se i na ksenofobičnu mržnju prema bogatim Vijetnamcima i Kinezima koji su uglavnom živjeli u gradovima i bavili se trgovinom. Kroz trgovinu „izrabljivali su kmerskog seljaka“ koji je pod Pol Potom bio pozvan na osvetu „svim izrabljivačima“. Dok je Mao u potpunosti osuđivao i ukinuo feudalizam u Kini, Pol Pot je glorificirao mitsko kraljevstvo srednjovjekovne Kambodže koje je bilo feudalno. Možda upravo iz toga proizlazi esencijalno regresivna priroda Pol Potova režima. U mnogim aspektima može se reći da Pol Pot stvarno i jest vratio društvo u feudalizam 12. stoljeća. Samo što je on to društvo nazvao „najčišćom tipom komunizma“.

Režim je imao i čisto ideološke razloge za uspostavu seljačkih kolektivnih zajednica. Kao i u SSSR-u postojao je motiv lakše kontrole nad seljacima. No prema sudu mnogih primarni motiv Crvenih Kmera bio je stvaranje ispravne političke svijesti kod stanovništva.¹¹⁴ Rad za Crvene Kmere nije bio samo sredstvo za postizanje cilja. Za njih je fizički rad bio sredstvo pročišćavanja umova ljudi. Kroz to pročišćavanje stvara se „novi tip čovjeka“.¹¹⁵ Taj novi tip čovjeka trebao je biti još produktivniji i još bolje raditi na ciljevima revolucije poput transformacije okoliša. Upravo kroz to „dijalektičko jedinstvo transformacije čovjeka i okoliša“ Pol Pot je smatrao da se može postići utopija.¹¹⁶

¹¹¹Galaway: 131.

¹¹²Galaway: 86.

¹¹³Galaway: 105.

¹¹⁴Tyner 2017: 159.

¹¹⁵Tyner 2017: 161.

¹¹⁶Tyner 2017: 162.

Zato je Pol Pot smatrao nisku produktivnost posljedicom sabotaze i nedovoljne transformacije svijesti čovjeka. Nedovoljna transformacija svijesti prema Pol Potu je narušavala „dijalektičko jedinstvo“. Problem je prema ideologiji režima bilo postojanje individualizma koji guši napredak kolektiva. Zato je bilo „potrebno silom nametati kolektivizam“ u svim sferama društva.¹¹⁷ Crveni Kmeri smatrali su da kroz nametanje ekstremnog kolektivizma oni uspijevaju spriječiti pojavu alijenacije prisutne u kapitalizmu.

Međutim Pol Pot nije shvatio da je u stvarnosti samo stvorio ekstremnu verziju sistema koji zagovara u principu kapitalističku ideju globalne podjele rada. Ako se promatra iz izvorne marksističke perspektive ljudi u Kambodži nisu mogli vidjeti konačne plodove i svrhu svoga rada već su bili prisiljeni raditi ono što je najkorisnije državi koja je razmjenjivala plodove njihova rada na globalnom tržištu.¹¹⁸ Prosječan čovjek u Kambodži doživio je otuđenje ne samo od plodova svoga rada, već i od rada samog po sebi, svoje obitelji, svojeg socijalnog okruženja, svog načina života i svega što mu daje osjećaj dostojanstva i svrhe u životu.

POLOŽAJ SELJAKA

Postrojbe Crvenih Kmera ulaze u Phnom Penh 17. travnja 1975. godine. Mnogi od njihovih vojnika imali su trinaest ili četrnaest godina. Bili su odjeveni u crno i naoružani automatskim puškama AK-47 i raketnim bacačima. Tada su započeli s operacijom koja je bila dotad neviđena u modernoj povijesti – počeli su prazniti cijeli grad i tjerati ljude na selo.¹¹⁹

U gradovima nije više bilo autobusa i tramvaja. Nije bilo više ni privatnih automobila niti televizijskih programa. Javna rasvjeta ostala je upaljena u praznim gradovima.

U novoj državi Crvenih Kmera osnovna podjela bila je ona na „nove ljude“ i na „stare ljude“. Novi ljudi bili su stanovnici gradova i seljaci koji su živjeli na područjima pod vlašću Lon Nola (neprijatelja Crvenih Kmera) do travnja 1975. godine. Oni su činili oko 30% populacije Kambodže.¹²⁰ Većinu seljaka ipak su činili „stari ljudi“ koji su živjeli pod kontrolom Crvenih Kmera već i prije travnja 1975. godine. U nekim regijama zemlje članovi obitelji su bili razdvojeni i živjeli su odvojeni jedni od drugih u zasebnim kolektivima. U ekstremnijim slučajevima čak su i muž i žena bili razdvojeni.

Kako objasniti pojavu takvog društva? Michael Vickery smatra Kambodžu primjerom „potpune seljačke revolucije“. On vidi Pol Potovu ideologiju kao ostvarenje „sna mnogih

¹¹⁷Tyner 2017: 162.

¹¹⁸Tyner 2017: 163.

¹¹⁹Mihovilović 1987:126.

¹²⁰Kiernan 2008:164.

seljaka“ koji se javlja u društvima gdje su sela zanemarena u korist razvoja gradova. On smatra Pol Potovu viziju zapravo posljedicom dugo postojećeg antagonizma sela i gradova koji se javio u mnogim društvima. Pol Potova vizija za njega je zapravo ekstremna verzija potisnute fantazije mnogih seljaka o osveti ljudima iz gradova. Vickery Kambodžu smatra jedinim pravim primjerom društva u kojemu je seljačka klasa pobijedila u konfliktu s gradovima, koji se javlja u suvremeno doba u državama prilikom procesa modernizacije. Staljinizam je pak za njega pak primjer pobjede standardnog komunizma (i ljudi iz gradova) nad agrarnim populizmom i zaostalošću.¹²¹ Dakle doslovno obrnut scenarij od onog u Kambodži pod Pol Potom.

No mnogi povjesničari odbacuju Vickeryjevu tezu zbog ogromnog broja seljaka koje je Pol Potov režim također ubio iz različitih razloga. Bilo zbog njihovog etniciteta, religije, izgladnjivanja ili percepcije nedovoljne odanosti. Dakle Pol Potov program u konačnici se ne može nazvati „pobjedom seljaka“ nad bilo kime. Kako bi Vickery objasnio podjelu unutar seljačke klase na „nove“ i „stare“ ljude isto ostaje upitnim. Je li dio seljaka skriveno maštao o diskriminaciji i ubijanju seljaka iz okolnih sela koji su pukim slučajem svrstani u „nove ljude“? No teza ostaje zanimljivom i korisnom u isticanju razlika između Pol Potove Kambodže i Staljinova SSSR-a.

Na selu je kooperativa bila temelj života. Maroje Mihovilović opisuje svoj posjet kooperativi Leay Bo koja se nalazila pored Takea.¹²² Riječ je o zajednici koja je u očima režima bila „selo-uzor“. To jest idealna zajednica u kojoj su svi članovi bili oni s punim pravima. Kooperativa je prema novom režimu trebala biti „mala država“ koja može funkcionirati sama za sebe. Leay Bo kooperativa imala je između šest i deset tisuća ljudi. Zemlja je bila u zajedničkom vlasništvu. Svaka kooperativa prema riječima partijskih dužnosnika imala je ambulantu, radionicu i osnovnu školu. U radionici Leay Bo kooperative u jednom dijelu izrađivali su se drveni predmeti. U drugom dijelu pretapale su se topovske granate u lopate i druge alate. Ljudi su zajednički radili na zemlji, zajednički jeli u blagovaonici i zajednički su im se odgajala djeca.

Članovi kooperative nisu dobivali nikakvu novčanu nagradu za svoj rad. Naime u Kambodži je novi režim ukinuo novac. Za svoj rad seljak u Leay Bo kooperativi dobivao je svakodnevnu hranu pripremljenu u zajedničkoj kuhinji, šest kilograma soli godišnje i jednu crnu

¹²¹Kiernan 2008: 165.

¹²²Mihovilović 1987:151.

pidžamu.¹²³ Ostale stvari (npr. bicikl) mogli su posuditi ako su im trebale iz zajedničkog skladišta. Kooperative su ono što nisu mogle same proizvesti mogle zatražiti od države. Također su mogle zamijeniti svoju robu za robu neke druge kooperative. I dobri i loši radnici dobivali su jednaku količinu resursa. Loši radnici su ipak ponekad bili opomenuti od strane predstavnika režima.

Međutim Maroje Mihovilović navodi i da je vidio neke farme na kojima su ljudi radili individualno. Tamo je i stoka bila na ispaši u manjim grupama. U nekim selima su samo članovi iste obitelji jeli hranu zajedno u svojim kućama. No cilj režima bio je sve ljude dugoročno uklopiti u sistem kolektivnih farmi.

Prisilna kolektivizacija nije imala podršku većine seljaka. Do pobjede Crvenih Kmera iz 1975. godine većini seljaka svidio se program umjerene kolektivizacije koju su provodili Crveni Kmeri na istoku zemlje.¹²⁴ No nakon pobjede režim radi grešku i počinje s masovnom kolektivizacijom. Mali seljački kolektivi koji su se sastojali od desetak do petnaestak obitelji spojeni su u veće kolektive od nekoliko stotina ljudi.¹²⁵ Istodobno s povećanjem kolektiva povećani su i porezi nametnuti seljacima od strane države. Ubrzo režim uvodi praksu kolektivnog konzumiranja hrane i razdvajanja seljačkih obitelji. Paralelno s time nastaju još veće ogromne kolektivne farme na kojima zajedno radi više tisuća ljudi. Tada seljaci postaju još nezadovoljniji. Unatoč ekstremnom kolektivizmu režim je zadavao radne zadatke svakom pojedinačnom seljaku, što također nije bio popularan potez.

Unutar kolektiva ljudi su bili podijeljeni na nove i stare ljude. Stari ljudi bili su na pozicijama moći i zapovijedali su nad novim ljudima. Sve obitelji u teoriji trebale su dobiti jednako hrane. No stari ljudi ipak su u praksi imali pristup većem broju dodatnih resursa. U pravilu samo su oni na pozicijama moći i oni vrlo mladi podržavali novi režim.¹²⁶ Iznimka od tog pravila su bili vrlo siromašni seljaci koji su također voljeli novi režim. Prema riječima jednog od kambodžanskih seljaka oni (vrlo siromašni) – „nisu bili previše pametni i bili su sretni što po prvi puta jedu jednako kao i svi drugi“.

Ljudima je bilo dopušteno tražiti hranu tek kad bi ispunili svoju individualnu kvotu rada.¹²⁷ Količina zemlje koju je pojedinac morao obraditi neprestano se mijenjala i ovisila je o regiji. Režim je likvidirao one koji su prije bili vrlo bogati kao i vojnike koji su se borili za Lon Nola

¹²³Mihovilović 1987: 152.

¹²⁴Kiernan 2008: 168.

¹²⁵Kiernan 2008: 168.

¹²⁶Kiernan 2008: 171.

¹²⁷Kiernan 2008: 174.

Njihove obitelji bile su poslone na rad u Battambang provinciju.¹²⁸ U nekim kooperativima preživjeli seljaci koji su pripadali „novim ljudima“ potvrdili su da su u praksi jeli lošije od „starih ljudi“. Kad bi stari ljudi jeli meso, oni bi jeli samo rižu sa solju.¹²⁹ Kvaliteta života znatno je ovisila i o regiji.

Život je bio najbolji na istoku zemlje.¹³⁰ Bilo je manje egzekucija i više hrane za seljake. Prema riječima izbjeglih seljaka u Istočnoj zoni čak je bilo dozvoljeno prakticirati budizam.¹³¹ Vodstvo na istoku zemlje imalo je više iskustva i bilo je sposobnije. Neki smatraju da je riječ o komunističkoj frakciji Khmer Rumdos („Kmeri oslobođenja“) koja je bila blaža od Crvenih Kmera. No čak i oni su ubijali bivše Lon Nolove vojnike i one koji su bili vrlo bogati prije uspostave novog režima. Godine 1977. u čistkama je ubijen sekretar KP Istočne zone Som Chea.¹³² S dolaskom jugozapadnih kadrova na vlast na istoku Kambodže situacija je postala vrlo loša već 1978. godine.

Ljudi iz gradova bili su poslani da pokrče šume i zatim uspostave nova sela. Njihov manjak iskustva kao i loši alati koje su imali na raspolaganju vode do masovnog umiranja ljudi iz gradova.¹³³ Upravo to se često dešavalo na sjeverozapadu, u sjevernom dijelu Battambang provincije.¹³⁴ Na sjeverozapadu većina seljaka bili su novi ljudi. Država im je davala manje hrane i u pravilu postupala okrutnije prema njima u usporedbi s drugim regijama. Bilo je previše seljaka s obzirom na količinu resursa. Deportirani seljaci iz drugih krajeva sijali su rižu koju nisu mogli jesti jer su nakon sijanja bili poslani na sjeverozapad. Kazne su bile strože na sjeverozapadu. Ogromni projekti navodnjavanja u toj regiji su propali i u kombinaciji s navedenim faktorima izazvali masovne gladi.¹³⁵ Život u Centralnoj zoni također je bio vrlo težak. U Centru su vladali najfanatičniji pristaše Pol Pota.

No nisu ni svi stari ljudi imali isti pogled na Crvene Kmere. U nekim selima gdje su Crveni Kmeri radili na polju kao i svi drugi, stari ljudi su ih podržavali. No procjenjuje se da je čak oko jedna četvrtina starih ljudi podržavala Sihanouka, a ne Crvene Kmere. Neki od njih imali su prinčev portret u svojim domovima.¹³⁶ Prosječan seljak radio je oko dvanaest sati na dan.

¹²⁸Isto.

¹²⁹Kiernan 2008: 175.

¹³⁰Vickery 1986: 30.

¹³¹Kiernan 2008: 206.

¹³²Kiernan 2008: 210.

¹³³Vickery 1986: 31.

¹³⁴Isto.

¹³⁵Kiernan 2008:220.

¹³⁶Kiernan 2008: 175.

Šefovi ruralnih okruga imali su ovlast narediti egzekucije seljaka. Često su se ponašali proizvoljno i davali su više hrane i udobnije šatore s više rasvjete starim ljudima.¹³⁷

Ponekad su stari ljudi dobivali i lakše zadatke za rad. Ponekad im je čak bilo dopušteno imati i male obiteljske vrtove. Deportacije novih ljudi u Battambang na sjeverozapad dešavale su se gotovo uvijek nakon sadnje sjemenja. Na taj način starim ljudima ostajalo bi više hrane.¹³⁸ Na jugozapadu su nakon deportacija iz 1975. godine ostali samo stari ljudi.

Nakon deportacija režim je i stare ljude počeo dijeliti na: „one s punim pravima“ (koji nisu imale nove ljude za rođake) i na „kandidate za status punih prava“ (one koji jesu za rođake imali nove ljude). Ta se podjela u nekim krajevima dogodila već 1975. godine.¹³⁹ Kroz izuzetan rad na poljima oni iz druge kategorije mogli su ući u prvu. Oni iz prve kategorije mogli su biti kažnjeni padom na status kandidata za puna prava. Takav sistem bilo je teško administrativno održavati. Trebalo je pratiti statuse tisuća ljudi.

Kad je došlo do podjele među starim ljudima čak je i većina starih ljudi zamrzila režim. Mnoštvo drugih faktora isto je pridonijelo tome stavu seljaka. Žetva iz 1975. godine bila je dobra. Ona iz 1976. godine bila je loša. Tada mnogi umiru od gladi i od jedenja otrovnog bilja. Jedan seljak navodi da je u njegovom distriktu država uzimala 70% riže za sebe. Zato neki seljaci nisu imali dovoljno da prežive. Razdvajanje djece od roditelja također je razljutilo mnoge seljake. Taj proces bio je čest već 1976. godine. Tad se uvodi i zajedničko jedenje hrane. U nekim regijama žene i muškarci radili su u zasebnim grupama. Količina rada i stupanj okrutnosti prema seljacima ovisio je o lokalnom vođi. On je mogao narediti egzekuciju seljaka zbog nedovoljnog rada ili ga samo opomenuti. Neki seljaci ubijeni su jer su u međusobnom razgovoru kritizirali novi režim. Netko ih je čuo i prijavio Crvenim Kmerima. Među seljacima režim je imao doušnike.

Prehrana je generalno govoreći postajala gora. Režim je 1976. u mnogim regijama zabranio ribolov kojim su mnogi od seljaka nadopunjavali manjak hrane. U zadnje dvije godine režima broj uhapšenih starih ljudi znatno je povećan. Bili su optuženi uglavnom ili za ribolov ili za kritiku režima, no ponekad i za odanost Vijetnamu.¹⁴⁰

Režim je ubrzo (1976. godine) počeo s još apsurdnijom podjelom starih ljudi na tri kategorije. Kategorije su bazirane na broju rođaka koje je netko imao na strani revolucije ili na strani Lon

¹³⁷Kiernan 2008: 176.

¹³⁸Kiernan 2008: 177.

¹³⁹Kiernan 2008: 178.

¹⁴⁰Kiernan 2008: 186.

Nolovog režima. Oni iz prve kategorije imali su rođake samo na strani revolucije, oni iz druge imali su rođake na obje strane, a oni iz treće samo na strani Lon Nola.¹⁴¹ Kasnije su u svaku od kategorija uvedene još tri potkategorije koje su bile bazirane na broju rođaka koje je seljak imao među snagama revolucije ili pak kontrarevolucije. Izuzetnim radom se moglo napredovati na društvenoj ljestvici. Ljudi su također razdvajani po dobi, spolu i etnicitetu. Kinezi su stoga radili u kolektivnim zajednicama sastavljenima isključivo od etničkih Kineza. Nisu bili ciljano ubijani poput Vijetnamaca (jer je Kina bila saveznik), ali su često umirali od gladi. Kasnije je uvedena i posebna kategorija za seljake koje se sumnjičilo da su pokušali pobjeći u Vijetnam. Oni su bili tretirani lošije čak i od novih ljudi.¹⁴² Njih se nazivalo „banditima“ (chaoprei).

Prema Mihoviloviću atmosfera na gradilištima bila je znatno bolja i manje uznemirujuća od one u kooperativima. Čulo se više razgovora, a ne samo jeziva tišina. Ljudi su se slobodnije ponašali. Ministrica kulture Demokratske Kampučije Yun Yat tvrdila je da je religija u zemlji ukinuta jer su je iskorištavale bivše vladajuće elite kako bi „porobile seljake“. Budistički hramovi pretvoreni su u škole, radione i skladišta poljoprivrednih alata.¹⁴³

Partijski rukovodioci tvrdili su da je Demokratska Kampučija najpravednije i najegalitarnije društvo. No nisu svi bili jednaki unatoč tome što su više-manje svi bili potjerani na selo da žive jednostavnim i „nekorumpiranim“ načinom života. O nejednakosti najbolje svjedoči susret s Pol Potom koji opisuje Maroje Mihovilović. Pol Pot ga je primio u grandioznoj predsjedničkoj palači. Rukovodioci države bili su znatno bolje uhranjeni od običnih ljudi. Bili su i otmjeno odjeveni. Rukovodioci države su imali uniforme slične kineskima.¹⁴⁴ Pol Pot je izjavio da se u Kambodži gradi novo društvo „blagostanja, napretka i jednakosti u kojemu će svi sudjelovati u proizvodnji i obrani“.

Iza ekstremnog kolektivizma i jednakosti skrivalo se mnoštvo bizarnih podjela i kategorija koje su s vremenom postajale brojnije. Praćenje svih tih kategorija samo je stvaralo još veći kaos unutar birokracije novog režima, koja je bila vrlo nestručna, a često čak i nepismena. Riječ je o čak deset kategorija seljaka od kojih je svaka drugačije tretirana. Velike razlike u tretmanu različitih kategorija seljaka praćene su ekstremnim kolektivizmom unutar kategorija.

¹⁴¹Kiernan 2008: 189.

¹⁴²Kiernan 2008: 192.

¹⁴³ Mihovilović 1987: 156.

¹⁴⁴ Mihovilović 1987: 158.

Pol Potov režim srušio je postojeće feudalne i religiozne hijerarhije i zamijenio ih još gorim i kaotičnijim sistemom „kasti“ među seljacima.

Za razliku od Sovjeta u slučaju Kambodže vrlo je jasno da velika većina seljaka već nakon jedne godine nije podržavala proces kolektivizacije. U konačnici ne može se reći da je u Kambodži (za razliku od SSSR-a) proces kolektivizacije donio bolji život ikome.

PRODUKTIVNOST SELJAKA

Uzgoj riže ima mnoge prednosti pred uzgojem žita. Riža se može uzgajati i u brdima i u močvarnim nizinama. Generalno govoreći lakše je uzgojiti veću količinu riže nego veću količinu žita.¹⁴⁵ Uz to riža ne uzrokuje istrošenost tla poput žita te stoga u Kambodži režim nije morao rješavati problem istrošenog tla koji je otežavao sovjetsku kolektivizaciju. No uzgoj riže može biti težak iz drugih razloga. Izmjena kišnih i sušnih sezona nije uvijek regularna. Seljaci se stoga moraju konstantno prilagođavati klimatskim uvjetima.

Bitno je spomenuti da u Kambodži postoji oko 2000 vrsta riže od kojih svaka najbolje uspijeva na određenom tipu tla i u određenim klimatskim uvjetima.¹⁴⁶ Tip riže koji se sadio u doba sušne sezone davao je oko 8% sve riže u Kambodži. Režim Crvenih Kmera smatrao je da može znatno povećati taj postotak kroz korištenje „revolucionarne“ tehnike navodnjavanja. I Sihanoukov režim pokušavao je to ostvariti, no uz realnija očekivanja i na stručniji način. Pod francuskom kolonijalnom vlašću nastaje sloj zemljoposjednika u Kambodži koji kroz sistem iznajmljivanja zemlje izrabljuje lokalne seljake i ostavlja im ponekad samo oko 20% usjeva riže.¹⁴⁷

To je bitno spomenuti kako bi se lakše shvatila mržnja seljaka prema bogatima kao i popularnost Crvenih Kmera koja u početku postoji. Veleposjednici su koristili modernu opremu prilikom obrade zemlje dok su seljaci na svojim malim posjedima koristili primitivne tehnike obrade zemlje. Godine 1953. država preuzima velik dio zemljoposjeda. Godine 1968. pod Sihanoukom proizvodnja riže na nacionaliziranoj zemlji uzetoj veleposjednicima iznosila je oko 2,3 milijuna tona (1,1 tona po hektaru).¹⁴⁸

Rat na kambodžanskom tlu znatno je uništio poljoprivredu. Polja riže i sistemi navodnjavanja uništeni su američkim bombama. Godine 1974. oko 80% rižinih polja bilo je napušteno. Proizvodnja riže tad je iznosila oko 65 000 tona. Crveni Kmeri zatekli su uništen sistem

¹⁴⁵Tyner 2017: 99.

¹⁴⁶Tyner 2017:100.

¹⁴⁷Tyner 2017: 133.

¹⁴⁸Tyner 2017: 105

poljoprivredne proizvodnje kad su došli na vlast. Odlučili su se za niz radikalnih poteza kako bi obnovili poljoprivrednu proizvodnju. Režim je želio postići najmanje dvije žetve riže godišnje. To je trebalo dovesti do utrostručenja proizvodnje riže unutar četiri godine. Komunistička Partija Kambodže odlučila se i zamijeniti sva polja kukuruza i duhana rižinim poljima. Manjak hrane zahtijevao je takve mjere. Samo zemlja veće kvalitete trebala je proizvesti dvije žetve riže godišnje. Presađivanje rižinog sjemenja vršeno je u linearnim redovima kako bi se imitirao kineski model, a ne više u cik-cak raspoređenim redovima. To je dovelo do gorih rezultata. Takav sistem jednostavno nije bio primjeren kambodžanskim uvjetima.

Na razini čitave države režim je bio svjestan da treba paziti na izmjene kišnih i sušnih sezona. Također je bio svjestan da treba paziti koja vrsta riže se uzgaja kada i na kakvom tlu. No na lokalnoj razini vjerojatno mnogi od birokrata nisu jasno shvatili upute. Bolje objašnjenje za katastrofalnu poljoprivrednu politiku koja je provođena nije nam poznato.¹⁴⁹

Masovne deportacije ljudi na sela bile su dio Pol Potovog plana čiji je primarni cilj bio povećati proizvodnju riže kroz ukidanje privatnog vlasništva i kolektivizaciju.¹⁵⁰ Mladi ljudi korišteni su za masovne programe navodnjavanja koji su od 1978. godine bili najčešći na sjeverozapadu te u Kompong Thomu. Crveni Kmeri bili su opsjednuti stvaranjem sustava navodnjavanja koji bi mogao osigurati veliku proizvodnju riže i tijekom sušnih sezona.¹⁵¹ Ogroman trud i ljudske žrtve bile su uložene u izgradnju brana i nasipa. No sav taj trud nije rezultirao većom produktivnošću niti većom obradivom površinom. Mnoge od brana su puknule zbog loše konstrukcije uzrokovane manjkom obrazovanih inženjera i građevinskih radnika.

Maroje Mihovilović u svome izvješću navodi da su stanovnici Kambodže (zapravo režim) bili opsjednuti branama.¹⁵² Navodi da je vidio mnoštvo brana. Od malih i betonskih do ogromnih i zemljanih. Stanovnici Kambodže hvalili su se branama kao najvećim dostignućima izgradnje u Demokratskoj Kampučiji. Kao velikim djelima koje su ostvarile „narodne mase“. Brane su gradile mobilne brigade. Kad god bi upitali svoje domaćine tko je projektirao kompleksnije brane, uvijek bi dobili isti odgovor – „ona je djelo kolektivnog narodnog iskustva“.

¹⁴⁹Tyner 2017: 137.

¹⁵⁰Guillou 2006: 13.

¹⁵¹Guillou 2006: 14.

¹⁵²Mihovilović 1987: 154.

Taj odgovor bio je produkt vrlo izraženog antiintelekualizma u ideologiji Crvenih Kmera. Upravo iz te ekstremne pozicije proizašla je Pol Potova odluka da ubija sve ljudi koji nose naočale ili pak imaju „previše“ njegovanu kožu na rukama. Fakulteti su ukinuti, a intelektualci su potjerani na polja da sade rižu i grade brane ako prethodno nisu već bili ubijeni. Novi režim je dakle budućnost vidio ne u razvoju intelektualnog napretka društva, već u snazi mišića običnih ljudi i lopatama.

Oko dva milijuna stanovnika zemlje radilo je u mobilnim brigadama.¹⁵³ Tisuće ljudi primitivnim sredstvima preusmjeravalo je vodu i uređivalo zemljište. Mladići i djevojke odjeveni u iste odore radili su u odvojenim grupama. U mobilnim brigadama radilo se od šest do pola jedanaest ujutro, a zatim od trinaest do sedamnaest i trideset. Radnici u mobilnim brigadama noću su spavali pod nadstrešnicama napravljenima od palminog lišća. Riječ je o vrlo jednostavnim skloništima bez namještaja u kojima se jelo čučeci. Mjesečno su radnici na navodnjavanju imali samo tri dana odmora. U ta tri dana imali su političku nastavu koja je ponekad trajala cijeli dan. Članovi brigada nisu imali privatnog vlasništva. Hranu i odjeću dobivali su od države. Vlasti su poticale mladiće i djevojke na brak. Pol Pot želio je podići natalitet kmerske populacije. Politički komesar obavljao je sklapanje braka budući da u državi nije bilo odvojenosti partijske i civilne vlasti.

Komunistička Partija Kambodže podijelila je rižina polja u dvije kategorije: Ona koja omogućuju žetvu jednom godišnje i ona koja ju omogućuju dva puta godišnje. Zemlja na kojoj su moguće dvije žetve prema Pol Potu trebala se konstantno povećavati. Od 200 000 hektara 1977. godine trebalo je doći do 500 000 hektara u 1980. godini.¹⁵⁴ Da je taj proces rađen na stručan način, možda bi i donekle uspio. No birokracija je bila nestručna. U želji da izbrišu prošlost mnogi činovnici napustili su kvalitetnije zemljišne parcele i zamijenili ih onima manje kvalitete.¹⁵⁵ Smatralo se da polja na sjeverozapadu imaju najveći potencijal osigurati dobru žetvu. No pošto je postojao manjak radne snage na sjeverozapadu, režim je tamo čak dopustio i uporabu strojeva.

Rižu je režim izvezio u Kinu, Jugoslaviju, Madagaskar i Hong Kong.¹⁵⁶ Kako bi se postigla što veća produktivnost seljaci su radili puno, a dobivali malo hrane. To je vodilo do iscrpljenosti i masovnog umiranja. U takvim uvjetima proširila se kolera i vodene kozice.¹⁵⁷

¹⁵³ Mihovilović 1987: 155.

¹⁵⁴ Tyner 2017:144.

¹⁵⁵ Guillou 2006: 14.

¹⁵⁶ Tyner 2017: 145.

¹⁵⁷ Tyner 2017: 149.

Prema Četverogodišnjem planu svaka osoba u Kambodži trebala je dobiti 0,85 kilograma riže u prosjeku dnevno.¹⁵⁸ To je bio ekvivalent plaće. Neki su trebali dobiti više, a neki manje riže. To je ovisilo o vrsti posla koji rade. Crveni Kmeri planirali su povećati proizvodnju riže (koja je u praksi vršila funkciju novca), no ne i količinu riže danu seljacima. Dakle planirali su te viškove uložiti u razvoj obrane države. Prema fizičkoj snazi stanovnici Kambodže bili su podijeljeni u tri kategorije. Unutar kategorije vršila se segregacija na muškarce i žene. O snazi je ovisila i težina zadatka. Oni koji obavljaju najteže zadatke i trudnice dobili bi najviše riže. No u praksi i količina rada i količina hrane koja je dana seljacima ovisila je o volji šefa grupe seljaka unutar kooperative.

Kod produktivnosti treba spomenuti i mnoštvo onih seljaka koje režim nije ostavio na životu. U svojoj neobičnoj interpretaciji marksizma Crveni Kmeri pretvorili su komunizam u karikaturu. Procjenjuje se da je režim ubio oko 2 000 000 ljudi (bilo da su likvidirani ili da su umrli od gladi).¹⁵⁹ Riječ je o zemlji koja je prije dolaska Pol Pota na vlast imala oko sedam milijuna ljudi. Oko 38% posto žena ostalo je bez muževa, a oko 10% muškaraca ostalo je bez žena. Takvo je bilo stanje u zemlji nakon rata s Vijetnamom koji je također pridonio takvoj statistici.¹⁶⁰ No Pol Pot joj je daleko više pridonio od Vijetnama.

Na kraju treba razmotriti i pitanje seljačkog otpora u Kambodži. Seljaci, vojnici i intelektualci na suptilan su način parodirali režim kad su mogli. Godine 1978. zabilježena je seljačka pjesma koja je izvrnula službene riječi pjesme koju je promovirao režim. Seljaci su ismijali riječi pjesme pretvorivši ih u navedene stihove: „Prije smo obrađivali polja s nebesima i zvijezdama i jeli rižu. Sada obrađujemo polja s branama i kanalima i jedemo kašu“.¹⁶¹ U nekim regijama seljacima je bilo zabranjeno pjevati revolucionarne pjesme. Razlog tome bilo je to što su seljaci često namjerno izvrtali riječi. Bio je to pasivan otpor seljaka protiv drakonskih kazni Crvenih Kmera i njihovog neefikasnog sistema obrade zemlje. Seljaci su parodirali i pjesmu koja je tvrdila kako režim osigurava vodu i tijekom sušnih sezona. U seljačkoj parodiji ta voda nazvana je znojem i suzama seljaka.¹⁶²

Pasivnim otporom režimu mogu se nazvati i tajni sastanci ljubavnika po šumama, oplakivanja ubijene rodbine i prijatelja u tajnosti i prividno spontana masovna okupljanja bivših redovnika u krajevima gdje nije bilo nadzora države. Seljačke pobune nisu bile važan faktor (kao u

¹⁵⁸Tyner 2017:150.

¹⁵⁹Brown 2009: 347.

¹⁶⁰Brown 2009: 348.

¹⁶¹Tyner 2017: 247.

¹⁶²Kiernan 2008: 248.

SSSR-u) koji je dodatno narušio produktivnost seljaka. Jedine značajne seljačke pobune bile su one diskriminiranih manjina poput pobuna naroda Cham. Činjenica da je Kambodža bila etnički homogenija od SSSR-a kao i to da nije bila velik imperij koji je nedavno pokorio druge narode vjerojatno je rezultirala manjim brojem pobuna. Teritorij Kambodže bilo je lakše kontrolirati od ogromnih prostranstava SSSR-a. Također režim u Kambodži nikad nije priznao da je učinio greške tijekom kolektivizacije te time dao poticaj seljačkim pobunama.

Čak i otpor seljaka koji nije uključivao oružane pobune nije bio bitan faktor u Kambodži kao što je bio u mnogim državama. Iz navedenih podataka čini mi se da ubijanje stoke ili puštanje stoke na slobodu jednostavno nije bila opcija koju je seljak u Kambodži imao. Hrane je bilo premalo, a kazne su bile previše okrutne. Strah od gladi poticao je na rad. Režim je već sam dovoljno uništio uzgoj i distribuciju hrane. A već i prije dolaska režima na vlast poljoprivredu su uništile američke bombe. Za razliku od Staljina, Pol Pot svojim reformama nije doveo do povećanja produktivnosti obrade zemlje.

POSljedICE KOLEKTIVIZACIJE I DEKOLEKTIVIZACIJA

Nakon što je Vijetnam uspostavio kontrolu nad Kambodžom država je promijenila ime u Narodna Republika Kampučija (NRK). Novo rukovodstvo tvrdilo je da oni predstavljaju pravi put revolucije s kojeg je Pol Pot u jednome trenutku skrenuo. Nije bilo jasno definirano kad je točno skrenuo.¹⁶³ Taj pravi put revolucije sastojao se u borbi protiv francuskih veleposjednika i Sihanouka u periodu 1968.-1969. godine i borbi protiv Lon Nola. Sastojao se i u borbi za nezavisnost od 1946. do 1954. godine. Za neke Pol Pot je skrenuo kad je počeo tjerati ljude iz gradova, a za neke tek 1977. kad su i sami postali žrtve masovnih čistki u Partiji.

Kada sagledamo proces kolektivizacije u Kambodži, postavlja se pitanje koje su njegove posljedice. Pol Pot je već 1975. godine bio suočen s velikim manjkom hrane. Hrane je za ljude u gradovima u trenutku ulaska Crvenih Kmera u Phnom Penh bilo samo još za par tjedana. Potjerati sve ljude na selo u tome trenutku i nije bilo toliko nerazumno kao što se čini.¹⁶⁴ Pol Pot navodi i strah od bombardiranja gradova kao jedan od razloga za evakuaciju. Ono što je bilo nerazumno je kako je obrada zemlje bila organizirana. Nerazumno je bilo i to da za Pol Pota ta evakuacija nikad nije bila samo kratkotrajna mjera. Ideološko opravdanje takve odluke također je bilo apsurdno. Veličanje fizičkog rada siromašnih seljaka i osuda proletarijata iz gradova također je vodila k uspostavi nove agrarne države.

¹⁶³Vickery 1986: 26.

¹⁶⁴Vickery 1986: 28.

Nakon okupacije Kambodže vijetnamske snage ponovno uvode religiju, vraćaju ljude u gradove, ukidaju podjelu na nove i stare ljude. Na selu je privremeno u nekim aspektima uvedeno slobodno tržište.¹⁶⁵ Iz perspektive Vijetnama bilo je korisno što su Crveni Kmeri pobili dio „kontrarevolucionarnih“ snaga. Riječ je o vrlo bogatima i o nekim pristašama Lon Nolova režima. Pol Pot je obavio prljav posao za njih. A Vijetnam je sad čak i od antikomunista dočekan kao osloboditelj koji im barem dopušta bijeg u inozemstvo.¹⁶⁶

Najviše seljaka vraća se u gradove u periodu 1979.-1980. godine. Mnogi od seljaka odlazili su u gradove u trenucima kad je opskrba hranom na selu opadala, a zatim se ponovno vraćali na selo.¹⁶⁷ U gradovima bi najčešće radili kao vozači rikša i motocikala. Puno seljaka počinje se baviti i ribolovom te odlazi živjeti oko Velikog jezera.

Nova država pod kontrolom Vijetnama provodi politiku uspostave „solidarnih grupa“ (krom samaki) na selima. Bit te politike bio je pomoći najsiromašnijima te osigurati rižu za vojsku i stanovnike gradova. Također je tako riješen problem manjka gnojiva, sjemenja i alata potrebnih za obradu zemlje. Krom samaki bile su grupe koje su se sastojale od oko 10 do 20 seoskih kućanstava.¹⁶⁸ Tegleće životinje ostale su u privatnom vlasništvu. Kod prvog tipa krom samaki grupe zemlja je bila u potpunosti kolektivna. Seljak bi dobivao resurse po broju dana koje je odradio na zemlji. Na drugom tipu većina zemlje bila je kolektivno obrađivana, no vrtovi su ipak bili pod nadzorom pojedinih kućanstava. Na trećem tipu kolektivnih farmi visok stupanj autonomije je dan tradicionalnim seljačkim kućanstvima.

Prilikom podjele hrane na kolektivnim farmama mnoge seljake smetalo je što su neki seljaci uzimali bolovanje i kad nisu bili bolesni. Stoga su radije podijelili zemlju. Na mnogim kolektivnim farmama seljaci su u praksi podijelili zemlju pojedinim kućanstvima. Režim nije pokušavao nasilno suzbiti takvo postupanje seljaka. Drugi tip kolektivnih farmi 1986. godine činio je čak 80% svih farmi.¹⁶⁹ U najsiromašnijim regijama država je provela uspostavu prvog vrlo kolektivnog tipa kroma samaki. Uz obale rijeka čest je bio treći, najblaži tip kolektivnih farmi.

Ponovno je dozvoljena trgovina. No dio hrane nužan za preživljavanje ljudi iz gradova država je ipak prisilno uzimala selima. Država je posjedovala svu zemlju kao i sve tvornice i

¹⁶⁵Vickery 1986: 55.

¹⁶⁶Isto.

¹⁶⁷Guillou 2006: 15.

¹⁶⁸Guillou 2006: 16.

¹⁶⁹Guillou 2006: 16.

transportna sredstva.¹⁷⁰ Dio ljudi iz administracije Lon Nola ipak je iskorišten za obnovu države. Manjak obrazovanih prisilio je Vijetnam na te mjere. Dio viših klasa koji je nekako preživio Pol Pota sad je bio spreman na suradnju s komunističkim Vijetnamom. Taj segment stanovništva gotovo sigurno ne bi bio spreman na tu suradnju prije vladavine Crvenih Kmera 1973. godine.¹⁷¹ Također bez Pol Pota vijetnamski program nacionalizacije zemlje vjerojatno bi izazvao masovne pobune seljaka. No ovako ih nije bilo.

Povratak kvalificiranih i obrazovanih ljudi na visoke pozicije povećao je životni standard u Kambodži. Ubrzo nastaje i novi sloj bogatih obrtnika u Narodnoj Republici Kampučiji (NRK). Većini seljaka život je poboljšao i u odnosu na režim prije 1975. godine jer se pod Vijetnamom nisu morali bojati lihvarstva i gubitka zemlje. Radničke plaće isto rastu. Pol Pot je uveo striktnu službenu jednakost spolova. Međutim zbog drugih faktora ženama se položaj pod njegovim režimom nije popravio. Rat je isto narušio tradicionalne uloge žena. NRK je nastavila promicati jednakost žena. Pod vijetnamskom vlašću žene su osjetile i poboljšanje ekonomskog položaja. Likvidacija velikog broja muškaraca pod Pol Potom dodatno je potaknula režim na davanje uglednijih i bolje plaćenih položaja ženama.¹⁷²

U NRK je u odnosu na društvo prije Pol Pota smanjena društvena i financijska nejednakost. Dio prijašnjih stručnjaka i intelektualaca vratio se na visoke pozicije. Međutim, u vojsci su predrevolucionarne elite istrijebljene. NRK je stoga stvorio novi sloj vojnih elita od kojih su se mnoge borile protiv Lon Nola, no za razliku od režima Crvenih Kmera, vojne elite su pod Vijetnamom često bile upravo pripadnici nekmerskih manjina.¹⁷³

Dakle režim Crvenih Kmera bizarnim je spletom okolnosti izazvao i neke pozitivne posljedice. No ne može se reći da je Pol Pot u pravom smislu odgovoran za njih. Te su pozitivne posljedice uostalom najviše koristile Vijetnamu koji je bio glavni neprijatelj Crvenih Kmera nakon poraza Lon Nola. No ipak je bilo više negativnih posljedica. Neke od njih vidljive su i u mentalitetu traumatiziranog seljaštva koje je preživjelo Pol Pota.

Službena dekolektivizacija provedena je 1989. godine.¹⁷⁴ Provedena je na relativno pošten način. U obzir je uzeta veličina kućanstva kao i dostupnost vode i kvaliteta zemlje. Raspuštene su solidarne grupe. Stanovništvo Kambodže danas je krajnje sumnjičavo prema kolektivnom vlasništvu zemlje i kolektivizmu. Čak i u regijama gdje bi kolektivni nadzor bio

¹⁷⁰Vickery 1986: 55.

¹⁷¹Vickery 1986: 56.

¹⁷²Vickery 1986: 58.

¹⁷³Vickery 1986: 59.

¹⁷⁴Guillou 2006: 17.

koristan seljaci ga ne žele.¹⁷⁵ Na primjer u Anlong Riet selu sistem navodnjavanja je neefikasan. Svi nastoje koristiti pumpe samo na svojoj zemlji iako bi sistem kolektivnog navodnjavanja bio jeftiniji. Trošio bi manje vode i nafte. Nije riječ o izoliranom slučaju.

Briga za kanale za navodnjavanje u mnogim regijama zahtijeva kolektivno organiziran rad. Dio seljaka čisti kanale dok drugi dio jednostavno ne vodi brigu o njima. Država isto ne vodi brigu o kanalima. Dio kanala na zemlji stoga je u Kien Svay distriktu zapušten.¹⁷⁶ Privatizacija je u konačnici ipak dovela do zemljišne nejednakosti koja s vremenom postaje sve veća. Poljoprivredni alati nisu podijeljeni na pravedan način. Oni koji su prilikom dekolektivizacije kupili traktore i tegleće životinje dobili su i više zemlje od države jer su je jedini bili sposobni obrađivati. Zemljišna nejednakost postala je problem u Battambang provinciji.¹⁷⁷ Mnogi seljaci tamo su izjavili da su nesretni zbog nje.

Pošto su plaće orača zemlje vrlo visoke, ona domaćinstava u kojima nema puno muškaraca sposobnih za oranje nemaju mogućnost obraditi puno zemlje. Stoga su većinski ženska domaćinstva lošije prošla. S vremenom su na vidjelo izašli neki korupcijski skandali koji su se sastojali u prodaji državne zemlje privatnicima. Ministri su spremili velik dio novca od prodaje državne zemlje u svoj džep, pogotovo nakon zakona iz 1992. godine kojim je omogućena prodaja javne zemlje „koja više nije društveno korisna“.¹⁷⁸

Mine također ostaju velik problem. Tijekom 1980-ih godina mjesečno je u prosjeku zabilježeno oko 200 eksplozija mina.¹⁷⁹ Mina najviše ima upravo na najplodnijoj zemlji. Zato većinu invalida u zemlji čine mladi muškarci, koji najčešće rade na poljima. Problem vrlo visokih kamatnih stopa ponovno otežava život mnogih seljaka. Zbog njega mnogi su seljaci bili prisiljeni prodati svoju zemlju i zatim raditi na njoj kao radna snaga za novog vlasnika. Gerilski su borci također često izlazili iz šuma tijekom 1980-ih i 1990-ih i uzimali rižu seljacima.

Iako je zakonom iz 1989. godine provedena dekolektivizacija, u zakonu je još uvijek stajalo da je zemlja u rukama države. No unatoč tome seljaci su mogli prodati ili dati svoje kuće nekome plativši pritom porez od 10%.¹⁸⁰ Zakonom iz 1992. godine seljacima je omogućeno

¹⁷⁵Guillou 2006:18.

¹⁷⁶Isto.

¹⁷⁷Guillou 2006: 19.

¹⁷⁸Guillou 2006: 20.

¹⁷⁹Guillou 2006: 22.

¹⁸⁰Guillou 2006: 28.

nasljeđivanje zemlje kao i korištenje zemlje kao hipoteke.¹⁸¹ U zakonu iz 1992. ostaje nejasno mogu li seljaci prodati zemlju. U zakonu se kao sinonimi koriste riječi „korisnik“ i „vlasnik“ zemlje. No u istom zakonu stoji da je riječ o prijelaznoj mjeri koja će omogućiti privatno vlasništvo u bliskoj budućnosti. Zbog korupcije i manjka obrazovanih ljudi proces dodjele zemlje tekao je sporo i bio je neefikasan.

Sporovi oko zemlje često i danas u Kambodži dovode do nasilnih obračuna. Prosječnome stanovniku nije teško nabaviti vatreno oružje. Čak i nakon poraza Pol Potovih gerilaca 1998. godine druge naoružane skupine nastavljaju seljacima krasti zemlju i rižu.¹⁸² Godine 2001. zakonom je uspostavljeno trajno privatno vlasništvo zemlje.¹⁸³ Broj komercijalnih koncesija naglo raste nakon tog zakona. Zbog korupcije i loše birokracije i taj proces je imao puno negativnih efekata. Velike kompanije kroz koncesije često ilegalno uzimaju zemlju malim seljacima kao i dijelove šume koje država formalno štiti.¹⁸⁴

Naoružani plaćenici koji rade za velike kompanije zastrašuju male seljake i štite zemlju koja je pod kontrolom kompanije. Mnogi seljaci više ne mogu skupljati smolu i plodove iz okolnih šuma jer je sve više šuma ilegalno posječeno od strane velikih korporacija. Život seljaka, iako znatno bolji nego pod Pol Potovim režimom, ostao je težak i nakon dolaska kapitalizma u Kambodžu.

¹⁸¹Guillou 2006: 29.

¹⁸²Guillou 2006: 32.

¹⁸³Guillou 2006: 33.

¹⁸⁴Guillou 2006: 34.

KOLEKTIVIZACIJA U IZRAELU

Jean Paul Sartre bio je oduševljen kibucem. Stoga je izjavio da je „kibuc ostvarenje Marxove vizije o brisanju razlike između intelektualaca i onih koji rade obične fizičke poslove“. Farmeri u kibucu ujedno su i intelektualci. Pastiri su stručnjaci za sociologiju i politiku.¹⁸⁵ To što je kibuc uspostavljen na dobrovoljan način vjerojatno je i razlog njegova uspjeha. Pokušaji mnogih komunističkih režima (poput kineskog ili onog u Kambodži) da se intelektualci silom nauče jednostavnom životu radničke klase kroz rad na polju katastrofalno su propali.

Jean Paul Sartre smatrao je da je kibuc najbliže došao Marksovoj viziji utopije u kojoj će biti zastupljen moto „svatko prema svojim mogućnostima, svakome prema njegovim potrebama“. U kibucu svi imaju jednak pristup poslovima, hrani, mjestu stanovanja, njezi, obrazovanju, zdravstvu, itd. Postavlja se pitanje – koji to onda motiv potiče ljude unutar kibuca na rad ako ne želja za profitom ili napredovanjem na društvenoj ljestvici?

NASTANAK KIBUCA

Kako bi se razumio nastanak kibuca, treba sagledati okolnosti u kojima nastaju. Židovi su progonjeni i diskriminirani diljem svijeta. Samo između 1881. i 1914. oko 3,5 milijuna Židova bježi iz Europe.¹⁸⁶ Oko 2% njih odlazi u Palestinu. Zbog diskriminacije Židovi nisu imali iskustvo rada na zemlji. Mnogi od njih su stoga smatrali da je jedini način za Židove da ne budu izloženi progonima taj da odu u Palestinu i tamo uspostave vlastiti sistem obrade zemlje. Više je razloga za to što je taj sistem poprimio formu kibuca. Prvi val Židova koji naseljava Izrael krajem 19. stoljeća ovisio je o jeftinoj arapskoj radnoj snazi koja je radila na njihovoj zemlji. Mnogi Židovi toga doba nisu bili zadovoljni time jer su smatrali da njihov narod mora uspostaviti samodostatne zajednice kako bi se zaštitio od vanjske diskriminacije i omogućio dolazak budućim generacijama sunarodnjaka.¹⁸⁷

Zbog diskriminacije mnoštvo Židova napušta istočnu Europu. Neki odlaze na Zapad, a drugi se odlučuju za poštivanje tradicije i život u svetim gradovima (Tiberias, Safed, Hebron i Jeruzalem).¹⁸⁸ Time mnogi od njih nastoje ubrzati dolazak mesije. Period od 21 godine nakon 1881. godine naziva se Prva Alija. U tom periodu broj židovskih poljoprivrednih naseobina u Palestini od samo jedne raste na 28 naseobina.¹⁸⁹ Židovi su često morali podmićivati otomanske činovnike kako bi im dopustili naseljavanje. Pogotovo nakon 1891. godine.

¹⁸⁵ Leon 2011: 42.

¹⁸⁶ Leon 2011: 6.

¹⁸⁷ Leon 2011: 8.

¹⁸⁸ Near 1992: 8.

¹⁸⁹ Isto.

Zakonom iz 1891. Osmansko Carstvo zabranjuje Židovima kupnju zemlje. Sultanu se nije svidio dolazak stranaca u njegovu zemlju. Budući da se Palestina nalazila na periferiji Carstva, država nije ulagala resurse u sigurnost stanovnika Palestine. Beduinska pljačkaška plemena stoga su bila problem za prve doseljenike.¹⁹⁰

No upravo zbog postojanja razbojničkih bandi i manjka sigurnosti mnogi lokalni farmeri bili su spremni prodati zemlju Židovima koji su bili voljni suočiti se s rizikom pljačke. Za razliku od Židova lokalni palestinski farmeri nisu imali jak motiv za ostanak na zemlji. Cionističke organizacije financirale su doseljavanje Židova. Glavni financijeri bili su Hovevei Zion (organizacija ruskih Židova), koja je željela osigurati sigurno mjesto za život svojim sunarodnjacima, barun Edmond de Rothschild, koji je imao primarno religijske razloge, i Židovska udruga za kolonizaciju (JCA), koja je nastojala naučiti Židove poljoprivredi.¹⁹¹ JCA je davala mnogo više slobode židovskim farmerima od Rotschildove organizacije. Do kraja 19. stoljeća ona je preuzela financiranje većine židovskih naseobina.

Židovski doseljenici vjerovali su u ono što se tad nazivalo „praktični cionizam“. Theodor Herzl (prozvan „duhovnim ocem židovske države“) se za razliku od njih zalagao za politički cionizam, to jest priznanje Palestine kao regije pod kontrolom Židova (u sklopu Osmanskog Carstva, a potencijalno i izvan).¹⁹² Dio cionista nije razmišljao o političkom statusu Palestine, već samo o naseljavanju Židova tamo. No obje struje cionizma slagale su se da se Židovi moraju naučiti poljoprivredi kako bi bili sigurni i samodostatni. Mnogi cionisti također su htjeli uspostaviti prve farme na principima jednakosti i socijalne pravde. Mnoge od prvih kolektivnih farmi vrlo brzo su se raspale i postale mnoštvo individualnih. Uz njih postojale su i seljačke kooperative u razdoblju Prve Alije.¹⁹³ Početni eksperimenti s kolektivizmom bili su neuspješni i trajali su vrlo kratko, često manje od godine dana. No ipak su se na njih kasnije pozivali oni koji su tvrdili da su kibuci dio židovske tradicije.¹⁹⁴

U periodu Druge Alije (1904.-1914.) Židovi doseljenici su uglavnom bili iz Rusije, kao i oni iz prošlog razdoblja. Oni su osnovali i radnički cionistički pokret. Otprilike je oko trećine onih koji su došli u periodu Druge Alije zbog teških uvjeta vrlo brzo i otišla. Puno doseljenika umire zbog malarije i samoubojstava.¹⁹⁵ Oni koji su ostali imali su snažan motiv za ostanak.

¹⁹⁰ Isto.

¹⁹¹Near 1992: 9.

¹⁹² Isto.

¹⁹³Near 1992: 11.

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵Near 1992: 12.

Možemo opravdano reći da su oni koji su ostali bili fanatici. Bilo religijske ili sekularne prirode. Stoga su bili skloniji ekstremnim idejama koje prosječan čovjek toga doba nije podržavao (ponekad jednostavno zbog manjka obrazovanja i nepoznavanja tih ideja). Oni koji dolaze u navedenom periodu mnogo su mlađi od svojih prethodnika. Dob prosječnog osnivača kibuca Degania bila je 17 godina i 6 mjeseci u trenutku dolaska u Palestinu.¹⁹⁶

Doseljenici su uglavnom bili mladi, neoženjeni muškarci. Pošto su pretežito bili iz Rusije, bili su pod utjecajem revolucionarnih ideja popularnih u Rusiji toga doba. Riječ je o anarhizmu, komunizmu, socijalnoj demokraciji i Kropotkinovoj viziji kolektivističkog anarhizma. Mnoštvo mladih Židova došlo je u doticaj s ideologijama koje su željele sagraditi novi svijet upravo u trenutku kad su oni pokušavali uspostaviti novi dom za svoj narod. Vizije koje su komunisti i anarhisti imali za čovječanstvo, mladi Židovi su odlučili isprobati za svoj narod. Mnogi revolucionari razočarani propašću revolucije u Rusiji 1905. godine odlučili su svoje ideje isprobati u Palestini.¹⁹⁷

Cionistički pokret bio je podijeljen na 2 glavne struje. Prva je slijedila klasnu analizu židovskog društva i bila je inspirirana filozofijom Bera Borochova. To je bila ideologija Poalei Ziona (Radnika Ciona). Članovi druge organizacije, Hapoel Hatzair (Mladog radnika), nisu stavljali naglasak na klasnu borbu, već na očuvanje židovskog morala i kulture.¹⁹⁸ No obje struje kritizirale su početni manjak samodostatnosti židovskih naseobina koje su ovisile o vanjskoj pomoći. Uz teške lokalne uvjete, nestabilnost globalnog tržišta pridonijela je manjku samodostatnosti. Drugi val doseljenika također je bio nezadovoljan ovisnošću Židova o jeftinoj radnoj snazi arapskih radnika.

Mnogi židovski doseljenici bili su pod utjecajem ruskog ljevičarskog populizma koji je veličao radničku klasu. Stoga je za njih bilo sramotno da u židovskoj domovini radničku klasu čine pripadnici nežidovske manjine.¹⁹⁹ Dio Židova također se bojao pojave ekstremnog nacionalizma i antisemitizma kod arapskih radnika koji su se osjećali eksploatirano od strane Židova. Ruski Židov David Gordon početkom 20. stoljeća osmislio je i ideologiju koja se naziva „religijom rada“.²⁰⁰ On je smatrao fizički rad najvišim načinom moralnog uzdizanja za svoj narod. Stoga se i sam bavio sadnjom mladica citrusa. Bio je poznat po fanatičnoj predanosti radu zbog koje je puno vremena posvećivao svakoj pojedinoj rupi koju je kopao.

¹⁹⁶ Isto.

¹⁹⁷Near 1992: 13.

¹⁹⁸ Isto.

¹⁹⁹Near 1992: 15.

²⁰⁰Near 1992: 17.

Na početku Druge Alije dolazi do uspostave manjeg broja komuna. No tad su komune viđene kao privremeno sredstvo koje će olakšati prilagodbu na nove uvjete života. Komune su znatno varirale po veličini i stupnju kolektivizma. No uglavnom su imale oko desetak članova.²⁰¹

Većina kibuca nalazi se na zemlji Židovskog nacionalnog fonda (JNF). Riječ je o fondu Svjetske cionističke organizacije koja nastaje 1898. godine.²⁰² JNF je u najam davao zemlju židovskim doseljenicima. Nakon početnog neuspjeha i odlaska dijela židovskih doseljenika, JNF odlučuje uspostaviti posebne farme za trening doseljenika. Prvi ljudi koji su živjeli na tim farmama bili su oni koji su došli tokom Druge Alije (1904.-1914.)

Prvi kibuc prema konvencionalnoj interpretaciji bila je Degania, osnovana 1910. godine.²⁰³ No stanovnici Deganie nazivali su je kvucahom, a ne kibucom. Kvucah je mnogo manja, selektivnija i homogenija zajednica od kibuca. Degania je počela sa samo deset muškaraca i dvije žene. U trenutku osnutka Deganie stupanj kolektivizma još nije bio vrlo velik u. Prvi stanovnici Deganie bili su razočarani lošim tretmanom na farmama koje je uspostavio JNF. Stoga su odlučili osnovati zajednicu u kojoj ih oni na višim pozicijama ne mogu loše tretirati. Nova zajednica u kojoj su svi bili jednaki tada je osnovana pored Galilejskog jezera. No sve do 1923. novopridošli članovi Deganie tretirani su kao individue kojima se plaća za određen broj obavljenih radnih dana.²⁰⁴

Godine 1913. dolazi do uspostave drugog kvucaha. U periodu trajanja Prvog svjetskog rata uspostavljena su samo dva kvucaha. No već 1920. bilo ih je deset. Imali su sve zajedno populaciju od 268 ljudi.²⁰⁵ Godine 1920. nastala je i Opća židovska federacija rada (Histadrut). Članovi kvucaha pristupili su navedenoj organizaciji ušavši u Organizaciju poljoprivrednih radnika. Time su dobili zdravstvenu skrb u bolnicama Histadruta.

Godine 1922. mala skupna odvojila se od Deganie i osnovala manje kolektivistički tip kooperative koji se naziva mošav.²⁰⁶ U novoj naseobini obitelji su u privatnosti jele i spavale odvojeno jedna od druge. No obitelji su zajedno plaćale vodu, struju i organizirale marketing. Kvucah je tada ipak bio zastupljeniji od mošava. JNF-u je bilo lakše financirati gradnju kvucaha nego mošava. Bilo je lakše izgraditi jednu veliku kuću s jednom velikom stajom nego mnoštvo manjih. Prilikom uspostave i financiranja kvucaha mnogi su osim čisto

²⁰¹Near 1992: 20.

²⁰² Russell, Hanneman, Getz 2013: 13.

²⁰³ Russell, Hanneman, Getz 2013: 14.

²⁰⁴ Isto.

²⁰⁵Near 1992: 137.

²⁰⁶Russel: 16.

praktičnim motivima bili nadahnuti komunističkom revolucijom u Rusiji. Nadali su se da mogu osnovati društvo koje predstavlja novi stupanj razvoja čovječanstva.

U periodu Treće Alije (1919.-1923.) doseljenici su bili prvenstveno nadahnuti uspostavom komunizma u Rusiji. Smatrali su da je došlo vrijeme za praktično djelovanje. U tome kontekstu 1921. godine je osnovan Gedud Ha Avodah („Radnički bataljon“).²⁰⁷ Riječ je o organizaciji koja je poput pokreta kvucaha zajednički koristila sav novac. No za razliku od njega, oni su svoju zajednicu nastojali učiniti velikom i otvorenom za sve Židove. Taj novi tip naseobine prozvan je kibucem.²⁰⁸ Za razliku od kvucaha, kibuc se bavio i industrijom. Prvi kibuci su u pravom smislu te riječi uspostavljeni 1921. godine. Iako se sama krovna organizacija ubrzo raspala, ideja kibuca postala je vrlo popularna. Kibuci su vrlo brzo po brojnosti znatno nadmašili kvucahe i sve druge oblike kooperativa.

Godine 1924. Histadrut osniva svoju alternativu Gedudu. Naziva ga Chevrat Ovdim (Radničko društvo). Federacija Kibuc Meuchad (Ujedinjeni kibuc) zalagala se za uspostavu velikih kibuca i bila je pod utjecajem Radničke stranke. Sve do 1951. godine kvucahi su imali vlastitu federaciju. No te godine dolazi do rascjepa unutar Kibuc Meuchada. Tad se jedna od nastalih frakcija spaja s federacijom kvucaha u Ichud Ha Kvucot Ve Ha Kibucim (Uniju kvucota i kibucima). Tek 1980. Ichud federacija ponovno se spojila s Meuchad federacijom u Takam.

Sukobi s okolnim arapskim stanovništvom bili su česti i prije nastanka Izraela. U njima su kibuci odigrali važnu sigurnosnu ulogu. Tokom 1930-ih i 1940-ih godina uspostavlja se nova vrsta „obrambenih kibuca“. Njihova primarna uloga bila je štititi židovsko stanovništvo u unutrašnjosti i osigurati što više zemlje za buduću židovsku državu. Mnogi od najboljih židovskih vojnih jedinica i časnika bili su upravo s kibuca.²⁰⁹ Već 1937. Britanci su razmatrali ideju podjele Palestine na arapski i židovski dio. Takva razmatranja potaknula su Židove na gradnju većeg broja kibuca, a time i osiguravanje veće količine zemlje za svoj narod. Stoga je godine 1948. na kibucima živjelo 7,6% stanovnika Izraela.²¹⁰

Do početka 1950-ih godina Palestinci su u kibucima vidjeli simbol židovske kolonizacije teritorija i cionizma.²¹¹ No pokret kibuca su s druge strane mnogi Židovi vidjeli kao simbol socijalizma te stoga i bratstva među radničkom klasom Židova i Palestinaca. Mnogi iz pokreta

²⁰⁷ Russell, Hanneman, Getz 2013: 17.

²⁰⁸ Isto.

²⁰⁹ Gavron 2000: 5.

²¹⁰ Isto.

²¹¹ Gavron 2000: 4.

kibuca bili su pacifisti i pozivali su se na internacionalistički duh socijalizma kako bi uspostavili mir s Arapima. Dakle pokret kibuca tako je postao simbolom dviju međusobno suprotnih ideja. Razlog tomu je što su i ljudi u njemu bili podijeljeni na one sklonije socijalizmu i pacifizmu te na one sklonije cionizmu i nacionalizmu. U ratu iz 1948./49. godine dva tenka uništena su na ulazu u Deganiu. To svjedoči o uspješnoj obrambenoj ulozi koju su mnogi kibuci tad odigrali. Nakon 1948. godine država ipak od kibuca preuzima primarnu obrambenu ulogu. No kibuci čak ni tad ne gube u potpunosti tu ulogu.

PRIRODA KIBUCA

Pristupanje kibucu je u potpunosti dobrovoljno. Odlazak iz kibuca je također prepušten odluci pojedinca. Leon ključnim faktorima koji određuju uspjeh kibuca smatra mogućnost integracije kibuca u židovsko društvo i volju za radom pojedinca koji živi u kibucu. To jest stupanj identifikacije pojedinca s kolektivom koji čini zajednicu kibuca.²¹²

Kibuc uz ekonomsku vrši i edukacijsku i socijalnu svrhu. Član kibuca za rad ne dobiva individualnu naknadu. Prihodi se koriste za osiguranje zajedničkih dobara poput hrane i smještaja. Svi dobivaju jednak udio u plodovima svoga rada.²¹³ Nakon što je demokratska odluka donesena, svi članovi je moraju poštovati. No ljudi ipak imaju pravo nastaviti zagovarati svoj stav koji je suprotan volji većine. Žene su tretirane jednako kao i muškarci i obavljaju sličan tip posla. Djeca slične dobi žive zajedno i obavljaju iste aktivnosti. Period poslijepodneva i šabat ipak provode s roditeljima.²¹⁴ Svatko se može prijaviti za članstvo u kibucu, no grupa ga ima pravo odbiti.

Kibuci se po više obilježja razlikuju od običnih kooperativa. Stupanj kolektivizma je veći. Nema privatnog vlasništva unutar kibuca.²¹⁵ Kibuc također služi industrijalizaciji i obrani zemlje. No za razliku od kolhoza kibuc stavlja kvalitetu života svojih članova ispred profita koji bi trebao biti uložen u druge svrhe. U tome se razlikuje i od kapitalističkih korporacija. Kibuci su često uspostavljeni na područjima koja nisu vrlo razvijena i naseljena upravo zato da bi pripomogli njihovu razvoju. Za razliku od državnog vlasništva, kibuc se ne financira kroz porez građana. On je samodostatan. No ipak dobiva kredite za razvoj od strane države. Ponekad je svrha kredita samo povećati broj zaposlenih u kibucu, a ne i generirati dodatan profit. Ti novozaposleni su često stari ljudi (rodbina članova kibuca) koji više nisu sposobni

²¹² Leon 2011: 22.

²¹³ Isto: 29.

²¹⁴ Isto: 32.

²¹⁵ Isto.

obavljati teške fizičke poslove. Dakle pomoć široj zajednici stavljena je ispred motiva profita. Kibuci uz granicu velik dio profita ulažu u sigurnost, dok oni dalje od granice prvenstveno podižu životni standard svojih stanovnika i pokrivaju troškove uspostave.

Godine 1966. između 2% i 6% industrijske radne snage u Izraelu dolazilo je s kibuca. Riječ je o oko 7000 ljudi.²¹⁶ Oni su proizvodili oko 5% industrijske proizvodnje u zemlji. Kibuci proizvode opremu za navodnjavanje, poljoprivredne alate, namještaj, boje, keramiku, bicikle, itd. Napoljoprivredne grane čine stanovništvo kibuca otpornijim na suše i sve druge nepogode koje utječu na uspjeh usjeva. Oko polovice svih stanovnika kibuca bavi se uslužnim djelatnostima poput kuhanja, pranja rublja, njege, edukacije, itd. Odjeća i cipele često se proizvode u kibucu.²¹⁷ Život u kibucu stoga se može poboljšati bez da se poveća i produktivnost kibuca. Naime više ljudi zaposlenih u uslužnom sektoru poboljšava kvalitetu života onih u proizvodnom sektoru. Ključ održivosti kibuca stoga je u balansiranju između tih dvaju sektora.

Prosječan radni dan muškarca na kibucu iznosi osam do devet sati. Majke dvoje djece i žene starije od 35 godina rade sedam sati na dan.²¹⁸ Starci rade još miješano ovisno o dobi. Djeca isto rade samo par sati dnevno. Organizator rada funkcija je koja se rotira među demokratski izabranim članovima kibuca. Izabrani su na nekoliko mjeseci ili godinu dana. Organizator u praksu provodi prethodno razrađeni plan. Poslovi koje većina smatra napornima i dosadnima isto se rotiraju među članovima zajednice. Cilj je osigurati da svi članovi zajednice rade ono što vole. No oko 20% radne snage ipak se konstantno nalazi na privremenom radu obavljajući poslove koji su nužni no nepopularni. Svi članovi potiču se na stručno usavršavanje i učenje novih vještina.

Gospodarski odjeli zaduženi za kibuce daju savjete stanovnicima kibuca. Uz njih savjete im daje i ministarstvo poljoprivrede. Opći savez rada (Histadrut) ima vlastita gospodarska poduzeća pod koja spadaju i kibuci koji se nazivaju mošavim.²¹⁹ Uz kibuce Histadrut ima i urbane industrijske kooperative. Marketing za kibuce obavlja organizacija pod kontrolom Histadruta. Kibuc jednim dijelom snagu dobiva iz činjenice da je velik dio ekonomije pod kontrolom države. Razlog tomu je taj što kibuc jednostavno ne stavlja profit na prvo mjesto i time ne slijedi logiku slobodnog tržišta. Oko 90% sve zemlje u Izraelu u doba kad su kibuci

²¹⁶ Isto.

²¹⁷ Isto.

²¹⁸ Isto.

²¹⁹ Isto.

bili vrlo uspješni bilo je u vlasništvu države.²²⁰ Tu je zemlju država iznajmila farmerima na period od 49 godina. Nakon isteka ugovora on se može produžiti. Farmeri koji iznajmljuju državnu zemlju plaćaju znatno manji najam od onih koji iznajmljuju zemlju u vlasništvu privatnih kompanija. Stoga je visok postotak zemlje u vlasništvu države dobar za kibuce.

Ekonomska učinkovitost nije uvijek izražena kroz veći profit. Kvalitetnije usluge, više godišnjeg odmora i bolji život onih u kibucu također su manifestacije veće produktivnosti u društvu koje ne slijedi logiku privatnog sektora. Zato je potrebno usporediti kibuc s privatnim sektorom na drugačiji način od standardnog. Tokom 1950-ih godina standard života raste u cijeloj zemlji, pa tako i u kibucu. U tom periodu troškovi života ljudi u kibucu bili su otprilike jednaki troškovima prosječnog stanovnika Izraela. Prihodi onih u kibucu bili su tokom pedesetih jednaki onima u mošavu. Samo što je prosječna obitelj u kibucu radila manje.²²¹ No početkom šezdesetih godina troškovi života u kibucu godišnje su bili veći za 5% od prosjeka čitave zemlje.²²² Velik demografski rast tokom pedesetih godina izazvao je manjak profita kod izraelskih farmera. Država je morala sniziti cijene hrane.

Šezdesetih godina državne subvencije za poljoprivredu rastu kako bi se smanjili životni troškovi građana. Tada se čak i kibuci počinju fokusirati na najprofitabilnije privredne grane (ovisno o regiji u kojoj se nalaze), no ne odustaju od principa samodostatnosti. Fokus je stavljen na izvoz proizvoda i uspostavu efikasnije tehnike investiranja. Menadžeri u kibucima počeli su dobivati stručniji trening u odnosu na prethodno desetljeće. Kibuci također počinju implementirati mjere štednje kako bi se zaštitili od potencijalnih kriznih razdoblja. Kibuc se počeo sve više prilagođavati logici tržišta i profita. No problemi lošije kvalitete tla, sigurnosti i manjka kiše ostali su prisutni u mnogim kibucima. Ekonomska agencija države počela je nadzirati kibuce kako bi ih zaštitila od loših investicija. Država je također počela davati povoljnije kredite kibucima kako bi im pomogla u razvoju.²²³ No ipak nisu svi kibuci uspjeli dobiti povoljne kredite države.

Poljoprivredni sektor u velikoj je mjeri podložan državnome planiranju. Stoga uspjeh kibuca jednim velikim dijelom ovisi o politici države. Ovisi o kamatnim stopama koje država

²²⁰ Isto.

²²¹ Leon 2011: 57.

²²² Isto.

²²³ Isto.

nametne, o državnim subvencijama te o cijenama hrane koje država odredi. Stoga državna politika velikim dijelom odlučuje o uspjehu ili neuspjehu pokreta kibuca.²²⁴

DEMOKRACIJA UNUTAR KIBUCA

Prve kolektivne farme koje su imale dvadesetak članova koristile su najizravniju demokraciju. Na kolektivnim sastancima svi zajedno bi odlučili što se mora napraviti i kako.²²⁵ U malim zajednicama takav oblik demokracije je funkcionirao. Osnivači Kibuc Artzija zagovarali su „organski kibuc“ (srednje veličine). Zagovarali su i maksimalnu demokratizaciju života. Glavni oblik demokracije u kibucu je sastanak članova, to jest glavna skupština koja se sastaje jednom tjedno. Skupština članova vrhovni je autoritet, čak i za manje važna pitanja. Skupština članova izabire nove članove, također bira službe unutar kibuca, odobrava ekonomske planove, rješava edukacijska i kulturna pitanja.

Demokratska odluka obvezujuća je za sve članove. Neke odluke ipak zahtijevaju dvotrećinsku većinu. Za neka privatna pitanja sazivaju se manji sastanci kako bi se problemi riješili bez sramoćenja zavađenih strana pred širom zajednicom. Sekretarijat (ili tijelo zaduženo za određeno polje) predlaže rješenja, a ostatak članova ih odobrava ili blokira na sastancima. Članovi mogu predložiti i alternativno rješenje i izglasati ga.

Glavna skupština ekvivalent je parlamenta. Sekretarijat se može usporediti s kabinatom vlade. Sekretarijat se uvijek sastoji od tri do četiri osobe koje vrše najvažnije funkcije kibuca. To su upravitelj farme, tajnik, blagajnik i organizator rada.²²⁶ U većini sekretarijata nalaze se i predsjednik te predstavnici obrazovnih i omladinskih komiteta. Sekretarijat je podređen glavnoj skupštini. On nadgleda rad svih komiteta, odnosno povjerenstava.²²⁷ On također ima izvršnu vlast za razliku od glavne skupštine koja ima zakonodavnu. No on ipak ima i mogućnost utjecaja na javno mišljenje unutar kibuca, a time i na odluke skupštine. Kroz predlaganje odluka on usmjerava razgovor i javno mišljenje na skupštinskim sastancima.

Postoji i mnoštvo komiteta koji imaju vrlo precizno određene funkcije za razliku od sekretarijata. Posebna povjerenstva postoje za festivale, obrazovanje, kulturu, zdravstvo, sport, imenovanje ljudi na položaje u administraciji, itd. Povjerenstva se biraju na godinu dana.²²⁸ Svako od njih ima predsjednika. Većina njih podijeljena je u podpovjerenstva.

²²⁴ Leon 2011: 62.

²²⁵ Leon 2011: 63

²²⁶ Leon 2011: 66.

²²⁷ Isto.

²²⁸ Isto.

No i u demokraciji kibuca postoje određeni problemi. Jedan dio stanovništva jednostavno ne želi sudjelovati na sastancima glavne skupštine, ne želi raditi u komitetima i ne pokazuje interes za probleme kolektiva.²²⁹ Ironično je dakle da dio ljudi ne želi ispuniti svoju „demokratsku dužnost“ unutar kibuca koja postoji upravo kako bi se zaštitilo pojedinca od birokratskog autoritarizma koji se često javlja u drugim oblicima socijalističkih društava. Neki takav stav objašnjavaju rastom veličine kibuca. Što su kibuci veći, to ljude manje zanima sudbina kolektiva. Odluke postaju kompleksnije i njihov efekt na život pojedinca nije više toliko jasan. U većim kibucima također je česta pojava davanja većeg autoriteta manjem broju ljudi (npr. sekretarijatu). Neki također ne žele glasati kako ne bi uvrijedili svoje prijatelje s čijim se idejama ne slažu. Ima više razloga za apatiju dijela stanovništva unutar kibuca, no većina članova ipak sudjeluje u javnom životu.

I unutar kibuca javljaju se grupe čiji interesi ne služe interesima kolektiva, to jest interesima drugih grupa. Na primjer neki ljudi žele više investiranja u razvoj edukacije, dok drugi žele staviti veći naglasak na uzgoj peradi. Interesi određenih pojedinaca ponekad postaju vrlo zbunjujući. Razmotrimo primjer osobe koja je u povjerenstvu za edukaciju, no bavi se uzgojem peradi. Nije jasno za koju opciju bi ta osoba trebala glasati. Naravno u specifičnije opisanoj situaciji možda bi bilo jasnije za što bi pojedinac trebao glasati. Upravo zato što nema klasa unutar kibuca, članovi grupe koji štite svoje interese konstantno se mijenjaju, ovisno o funkcijama koju određeni član ili pak njegova obitelj vrši. Dakle sukobi ipak postoje, no ne mogu se nazvati klasnim sukobima, već samo sukobima individua, ili pak određenih privremeno postojećih grupa koje imaju svoje interese.

Konstantna rotacija funkcija i poučavanje ljudi novim vještinama sprječava pojavu birokratizacije unutar kibuca. Ljudi su manje skloni iskorištavati funkciju za vlastitu korist kad znaju da će je ubrzo izgubiti. Po sudu mnogih glavni problem kibuca stoga nije birokratizacija, već sukob individue s kolektivom. Pojedinac uvijek može biti nadglasan i osjećati se zakinuto. U većim kibucima pojedinac može lako izgubiti osjećaj pripadnosti zajednici. No to nije problem samo za kibuce, već i za praktički sva demokratska društva, samo na većoj skali.

KIBUCI NAKON RATA ZA NEZAVISNOST

Tokom 1950-ih godina kibuci dobivaju međunarodno priznanje od intelektualaca diljem svijeta i slavljani su kao primjer uspješnog kolektivizma. No u istom tom periodu kibuci se

²²⁹ Isto.

suočavaju s velikim izazovima. Nakon Holokausta i Rata za nezavisnost mnoštvo Židova iz Europe i arapskih zemalja bježi u Izrael. No samo 4% tih migranata pridružilo se kibucima.²³⁰ Nisu imali interes za životom u kibucu, već su uglavnom došli u Izrael zbog diskriminacije i straha od ponovnog progona. Zbog manjka prostora premjer države Ben-Gurion je zahtijevao od kibuca da zaposle dio migranata. Kibuci počinju masovno zapošljavati novopridošlice, no odbijaju povećati broj svojih članova. Mnogi od migranata bili su nezadovoljni time što nisu primljeni u kibuce te stoga nemaju pristup školama, bazenima, hrani, itd. Paralelno s ekonomskim razvojem dolazi do narušavanja socijalne stabilnosti u kibucima koje sad mnogi optužuju za izdaju originalnih ideala.²³¹

Tokom 1950-ih godina unutar kibuca je znatno poboljšan životni standard. Na samom početku tog desetljeća životni prostor prosječne obitelji u kibucu bio je 12 m². Sredinom pedesetih taj prostor je iznosio 25-30 m².²³² Deset godina kasnije prostor je iznosio oko 50 m². A u kibucima u kojima su djeca spavala s roditeljima prostor je bio veći za 12 m². Više životnog prostora i privatne obiteljske kuhinje zabrinule su mnoge od pristaša pokreta kibuca. Činilo se da duh kolektivismu unutar kibuca propada. S povećanjem privatnog prostora raste i nejednakost unutar kibuca. Neke su obitelji u svome prostoru imale televizor i radio, a druge nisu. Isprva su stanovnici kibuca nastojali spriječiti pojavu takve nejednakosti, no ubrzo su se pomirili s njom. Do 1950-ih godina kibuc je kolektivno nabavljao sve predmete poput cigareta, odjeće i higijenskih potrepština. Količinu potrepština koju je određeni pojedinac imao pravo uzeti određivale su samo kolektivne norme.²³³

Tokom 1950-ih godina dio kibuca počeo je mijenjati sistem normi sistemom osobnih budžeta. U novom sistemu svaki pojedinac dobio je novac koji je mogao zamijeniti za određen broj predmeta. Sistem osobnih proračuna prije 1950-ih godina isproban je samo u Chever Ha Kvucot kibucima 1946. i 1947. godine, no tad su ga osudile sve druge federacije kibuca. U tom sistemu pojedinac nije mogao uzeti novac namijenjen namještaju i potrošiti ga na nešto drugo poput odjeće. Za svaku kategoriju pojedinac bi dobio određenu svotu novca. Tokom 1970-ih novac se počeo davati pojedinim obiteljima kao zajednička suma. Nove ideje brže su se širile u Ihud kibucima (tamo su već 1962. prihvaćene), a nešto sporije u onima koji pripadaju zajednicama Kibuc Meuchad i Kibuc Artzi.²³⁴ Meuchad Kibuc prihvaća novi sistem

²³⁰Gavron 2000: 5.

²³¹Gavron 2000: 6.

²³² Russell, Hanneman, Getz 2013: 25.

²³³ Isto.

²³⁴ Russell, Hanneman, Getz 2013: 27.

1968. godine, a Kibuc Artzi ga prešutno prihvaća sredinom 1970-ih. U tom su razdoblju narušeni i neki od drugih kolektivnih rituala.

Na primjer, djeca počinju spavati pored svojih obitelji, a ne više s drugom djecom. Degania je bila iznimka po tome što je oduvijek prakticirala spavanje djece pored svojih obitelji. Godine 1967. Ihud federacija službeno je proglasila da su oba sistema spavanja legitimna. Tokom 1970-ih Meuchad Kibuc slijedilo je primjer Ihuda. Kibuc Artzi ostao je ipak vjeran tradiciji kolektivnog spavanja sve do 1992. godine. S doseljavanjem djece u privatne dijelove kibuca obitelji su počele još više trošiti na vlastite potrebe. Osobna potrošnja znatno je porasla. Prijašnji duh asketizma i discipline također je bio izgubljen s porastom životnog standarda unutar kibuca. Unatoč pravilima mnoge obitelji zadržale su samo za sebe poklone koje im je bogata rodbina poslala.²³⁵ No bitno je ipak primijetiti da je politika federacije u znatnoj mjeri određivala postupke pojedinaca unutar kibuca. Nije se ipak radilo o napuštanju kolektivismu od strane pojedinaca nasuprot politici federacije. Same federacije zaključile su da je bolje povećati stupanj individualizma.

Prvi val industrijalizacije kibuca dogodio se tokom Drugoga svjetskog rata. No najtemeljitija industrijalizacija odigrala se tokom 1960-ih i 1970-ih godina. Godine 1977. oko 75,2% kibuca imalo je barem jedno industrijsko poduzeće na svojoj zemlji. A 1990. samo se 22,9% stanovnika kibuca bavilo poljoprivredom.²³⁶ Direktnu demokraciju bilo je mnogo lakše prakticirati dok su se kibuci bavili isključivo poljoprivredom. S industrijalizacijom kibuci su postali znatno veći. Uz to razlike u vještini između članova kibuca su znatno porasle. Postalo je sve teže rotirati funkcije koje su zahtijevale određen stupanj specifičnog znanja u određenom polju. Ideja o konstantnom izučavanju novih vještina postala je u praksi sve teže provedivom.

Povećala se potreba za korištenjem najamnih radnika. To je dovelo do dileme mnogih članova kibuca. Ideali kibuca su od samih početaka bili jednakost i samodostatnost. Korištenjem najamnih radnika oba ideala su bila narušena. No kvaliteta života članova kibuca je povećana. Mnogi kibuci znatno su povećali broj najamnih radnika tokom 1950-ih godina. Na početku tog desetljeća broj najamnih radnika bio je 1400. Godine 1958. njihov broj je bio 7500.²³⁷ Udio najamnih radnika u industriji kibuca 1970. godine iznosio je 52%. Tokom 1970-ih industrija kibuca fokusirala se na preradu hrane i proizvodnju namještaja. Takve aktivnosti

²³⁵ Russell, Hanneman, Getz 2013: 28.

²³⁶ Isto.

²³⁷ Russell, Hanneman, Getz 2013: 24.

zahtijevale su znatno povećanje radne snage. Stoga dolazi do korištenja najamne radne snage i narušavanja početnih ideala pokreta kibuca. Federacije kibuca i ministarstva nadležna za industriju potiču kibuce na viši stupanj automatizacije, a time i na fokus na grane u kojima je ona moguća, poput proizvodnje plastike i elektroničkih naprava.²³⁸ Nakon rata iz 1967. u Izrael dolaze i brojni volonteri koji rade u kibucima.

Stoga već 1980. godine udio najamnih radnika u industriji kibuca pada te iznosi 35%. Najvažniji faktor koji je sprečavao kibuce da koriste najamne radnike bio je utjecaj njihovih federacija. Kibuci povezani s Artzi federacijom bili su manje skloni korištenju najamnih radnika. Ihud federacija je u znatno većoj mjeri dopuštala rad najamnih radnika. Zato su kibuci Ihud federacije koristili mnogo veći postotak najamnih radnika.²³⁹

Kibuci su tokom 1950-ih počeli ovisiti o vlastitoj djeci kao o izvoru dodatne radne snage. No takva promjena sa sobom je donijela i primarno dva nova problema. Ljudi koji su došli u Izrael s ciljem života u kibucu bili su puno motiviraniji u svome radu i sudjelovanju u javnom životu od onih koji nisu nikad donijeli takvu odluku. Oni rođeni u kibucu nisu nikad aktivno izabrali živjeti tamo. Upravo su oni zahtijevali manju stopu kolektivizma. Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina mladi članovi kibuca sve češće imaju želju putovati svijetom ili pak završiti dodatno obrazovanje u inozemstvu. Više od pola njih se više nije vraćalo u kibuc nakon što su otišli iz njega. Tako je barem bilo od početka 1980-ih godina. Godine 1961. udio članova kibuca starijih od 65 godina bio je 4,2%. A 1983. godine njihov udio bio je 9,3%.²⁴⁰

Sve do uspostave države Izrael na kibuce su mnogi gledali kao na najbolje predstavnike cionističkih vrijednosti. No s uspostavom države ona postaje taj glavni simbol i uzima ulogu kibuca na kulturnom području. Nakon rata iz 1967. godine vojnici postaju glavni idoli mladim generacijama u Izraelu. Paralelno s padom ugleda kibuca dolazi do porasta ugleda vojnika. Mnoštvo mladih napušta kibuc u potrazi za drugim životnim prilikama poput vojne karijere.²⁴¹ Uspostava brojnih novih fakulteta također se dešava neposredno nakon Šestodnevnog rata. Stvorene su nove prilike za mlade kojih prije nije bilo. Uz njih život u kibucu činio se još manje privlačnim.²⁴² U prvih 20 godina nakon nastanka Izraela članovi

²³⁸ Isto.

²³⁹ Isto.

²⁴⁰ Isto.

²⁴¹ Gavron 2000: 8.

²⁴² Gvaron: 9.

kibuca činili su oko 17% zastupnika u Knesetu (parlamentu).²⁴³ Na taj način kibuci su mogli iskoristiti politiku države koja je bila povoljna za njihov prosperitet. Tih 17% uvijek se borilo za interese kibuca i time osiguravalo povoljne uvjete za njihov sektor ekonomije. Članovi kibuca bili su članovi svih vlada sve do 1977. godine.²⁴⁴ No već i u periodu od 1954. do 1977. dolazi do pada utjecaja kibuca. Near smatra da je uzrok tomu jačanje utjecaja urbanih glasača koji u tom periodu nadglasavaju ruralne krajeve.

No dolazak desničara na vlast s pobjedom Likuda 1977. godine bio je osobito loš za razvoj kibuca. Kibuci gube svoje članove u ministarstvu poljoprivrede, kulture, edukacije, industrije i trgovine. Država je ipak nastavila iznajmljivati zemlju potrebnu za nastanak novih kibuca i preuzela je vlasništvo nad zemljom od JNF-a. No u praksi tokom 1970-ih i 1980-ih godina država se nije trudila regulirati kibuce.²⁴⁵ Stoga je pokret kibuca tokom 1970-ih uspostavio poseban odjel koji je savjetovao federacije kibuca. Na njegov savjet kibuci prihvaćaju pravilo prema kojemu svaku važniju odluku mora potvrditi dvotrećinska većina i sam pokret kibuca. To čini kibuce inertnima i teže prilagodljivima na nove ekonomske uvjete.

Već i prije velike krize kibuca iz 1985. godine način života u kibucu se znatno promijenio. Napušteno je zajedničko odgajanje djece u kibucu. No ipak tokom 1980-ih kibuci još nisu isplaćivali plaće, imali su praksu kolektivnog objedovanja za sve članove, imali su zdravstvenu skrb i obrazovanje na kolektivnoj razini. Rotacija menadžera još je postojala kao i zasjedanje Glavne skupštine. Federacije kibuca još su sprečavale odstupanja od ideala kolektivizma poput pretjeranog korištenja najamnih radnika. Federacije su ideale kibuca zapisale u Izraelskom zakonu o kooperativima i u poveljama individualnih kibuca.²⁴⁶ No u praksi nije bilo efikasnih mehanizama kojima se moglo kontrolirati kršenje tih pravila od strane stanovnika kibuca osim ugleda federacija i straha od kršenja socijalnih normi.

KRIZA I REFORMA 1985.-2001.

Tokom 1980-ih godina kibuci su po mnogim obilježjima odudarali od onog što su bili prije nastanka države Izrael. Većina kibuca nije se više bavila poljoprivredom. Individualne obitelji spavale su zajedno. No ipak dodatan prihod koji je pojedinac dobivao od kibuca uz pravo na korištenje svih dobara davao se „prema potrebi“, a ne prema količini rada. Dakle marksistički ideali još su uvijek bili prisutni. Tokom ranih 1980-ih inflacija i povoljni krediti koje je davala

²⁴³ Russell, Hanneman, Getz 2013: 33.

²⁴⁴ Isto.

²⁴⁵ Russell, Hanneman, Getz 2013: 35.

²⁴⁶ Russell, Hanneman, Getz 2013: 37.

država olakšavali su kibucima otplatu duga. No tokom 1985. godine država počinje provoditi deflaciju valute. Bitno je naglasiti da nijedna banka u Izraelu nije nudila zaštitu od deflacije duga.²⁴⁷ Recesija je dodatno otežala vraćanje duga državi. Manjak prihoda pojavio se istovremeno s povećanjem duga. To što su kibuci jedni drugima bili jamci samo je pogoršalo situaciju za njih. No kibuci su dijelom i sami odgovorni za svoju sudbinu.

Mnoge od investicija napravljene u periodu ranih 1980-ih godina bile su neisplative.²⁴⁸ Kad su obitelji počele spavati zajedno, kibuci su investirali u proširenje obiteljskih spavaćih soba. Mnogi kibuci jednostavno su živjeli standardom višim od svojih pravih mogućnosti. Uz taj tip investicija dio kibuca je investirao u rizične pothvate koji su propali. Riječ je prije svega o neprofitabilnim investicijama u dionice.²⁴⁹ Likudova vlada tokom 1980-ih godina krivila je same kibuce za njihovo loše stanje. Desničarska vlada je u krizi kibuca vidjela dodatan dokaz za to da je socijalizam neefikasan.²⁵⁰ Poput Margaret Thatcher i Ronalda Reagana desnica u Izraelu vidjela je jedino moguće rješenje u procesu privatizacije. No dio ekonomista poput Reuvena Shapira iznio je konkretnije i racionalnije kritike kibuca od puke osude socijalizma. On je smatrao da rotacija menadžerskih funkcija prisiljava uspješne menadžere na odstupanje s pozicije i time šteti ekonomiji kibuca.²⁵¹ Gideon Kressel je pak smatrao da je ključ problema u tome što sistem kibuca ne kažnjava menadžere za pogrešne investicije. To je bila legitimna kritika.

No kombinacija kritika (legitimnih i onih nelegitimnih) uvjerila je mnoge da nema smisla ostajati u kibucu. Stanje kibuca neosporno je bilo loše. Jednostavnije je bilo otići iz kibuca i potražiti sreću u drugim granama ekonomije, nego ostati i pokušati riješiti problem. Godine 1985. broj ljudi koji su živjeli u kibucu bio je 125 200. U prosjeku to je značilo 467 stanovnika po kibucu.²⁵² U drugoj polovici 1980-ih broj ljudi koji godišnje odlazi iz kibuca postao je veći od broja novih članova. Radilo se o gubitku od oko deset članova po kibucu godišnje. Samo je prtok novorođenih održao stanovništvo kibuca relativno stabilnim tokom 1990-ih godina. No udio starijih od 65 godina u kibucu znatno je porastao krajem 1980-ih godina. Kriza je zahvatila i privatni sektor, no u znatno manjoj mjeri od kibuca. Razlog tome je to što su kibuci u znatno većoj mjeri ovisili o kreditima od privatnika.²⁵³ Glavni financijski

²⁴⁷Gavron 2000: 144.

²⁴⁸ Russell, Hanneman, Getz 2013: 40.

²⁴⁹Gavron 2000: 145.

²⁵⁰ Isto.

²⁵¹ Isto.

²⁵² Russell, Hanneman, Getz 2013: 41.

²⁵³Gavron 2000: 146.

službenik Židovske agencije, dr. Shimon Ravid, odgovoran za poljoprivredna naselja u Izraelu, osmislio je već 1986. plan prema kojem je državna pomoć mogla popraviti stanje kibuca. No desnica u parlamentu blokirala je pomoć kibucima, zbog čega je kriza kibuca postala znatno gora u periodu od naredne tri godine. Tek nakon tri godine država šalje znatnu pomoć kibucima. Dr. Ravid ostaje uvjeren da je velika kriza kibuca mogla biti spriječena da je država reagirala odmah, no ostaje upitnim je li bio u pravu.²⁵⁴

Godine 1989. federacije kibuca formalno su obvezale svoje članove na provođenje reformi. Bio je to uvjet za dobivanje državne pomoći. No specifičan tip promjene mogao je odbrati sam kibuc.²⁵⁵ Institut za istraživanje kibuca i ideje kooperativa Sveučilišta u Haifi provodio je istraživanja svake godine od 1990. do 2001. Institut je anketirao članove kibuca. Godine 1990. samo je 53% kibuca ispunilo ankete, no sljedećih godina oko 80% njih ispunilo je ankete.²⁵⁶ Tri su glavna načina na koje kibuci mijenjaju svoju politiku u ovom periodu: promjene u načinu donošenja odluka i upravljaju gospodarskim pothvatima, povećanje uloge onih koji nisu članovi kibuca i mijenjanje odnosa pojedinca i kolektiva.²⁵⁷ U zadnju kategoriju spada privatizacija domova, privatizacija konzumacije hrane i još nekih kolektivnih usluga.

U periodu 1990-ih u brojnim kibucima dolazi do promjene u načinu donošenja odluka. Neki kibuci prebacili su kolektivne odluke na odgovornost stručnih komiteta i pojedinaca. Uz to dolazi do uspostave upravnih odbora i diferencijacije u iznosima prihoda članova kibuca. Uporaba predstavničkih vijeća povećana je s 3,8% u 1990. godini na 28% 1998. godine, prije nego što je pala na 23,4% u 2001. godini.²⁵⁸ Odbori za unutarnju kontrolu 2001. godine korišteni su u 32,2% kibuca. Godine 2000. oko trećina svih kibuca više nije provodila praksu rotacije menadžera, već je dopuštala pojedincima da vrše funkciju duže od godine dana. Jedna od najčešće provedenih reformi bila je uspostava nezavisnih upravnih odbora koji su nadzirali industriju u kibucima. Čak je 75,1% svih kibuca provelo tu reformu do 1999. godine.²⁵⁹ Iste godine oko trećine svih kibuca počela je tretirati ekonomiju kao sredstvo stjecanja profita.

Tradicionalno, vrijednost rada pojedinog člana računala se u vrijednosti robe koju konzumira. U novom sistemu ta se vrijednost računala kroz vrijednost koju je slobodno tržište dalo

²⁵⁴Gavron 2000: 147.

²⁵⁵ Russell, Hanneman, Getz 2013: 44.

²⁵⁶ Isto.

²⁵⁷ Russell, Hanneman, Getz 2013: 45.

²⁵⁸ Russell, Hanneman, Getz 2013: 46.

²⁵⁹Russell, Hanneman, Getz 2013: 47.

pojedinom poslu. Uvodi se sistem „prikrivenih plaća“. Sve više članova počelo je raditi izvan kibuca. Mnogi kibuci stoga počinju tretirati rad izvan kibuca kao zasebnu ekonomsku granu.

Godine 1989. mnoge federacije kibuca obvezale su svoje članove na značajnije korištenje nečlanova u ekonomiji kibuca. Korištenjem najamnih radnika omogućeno je članovima kibuca dodatno stručno usavršavanje. Već 1994. godine 49,3% kibuca prihvatilo je korištenje najamnih radnika.²⁶⁰ Iako su mnogi kibuci već i prije koristili najamne radnike, tek 1990-ih godina i nečlanovi počinju sudjelovati u donošenju odluka. Godine 2000. čak je 49% kibuca koristilo nečlanove kao obnašatelje službi u kibucu. Sljedeće godine 51,3% kibuca kao predsjednika uprave poduzeća imalo je osobu koja nije član kibuca.²⁶¹

Menadžerske funkcije dane su vanjskim stručnjacima. Time je narušen ideal samouprave radi kojeg su prvi kibuci originalno i nastali. Kibuci su se u većoj mjeri počeli upuštati u zajedničke pothvate s drugim kibucima. Početkom 21. stoljeća čak je oko trećina kibuca surađivala s privatnim investitorima.²⁶² U 2001. godini mali dio kibuca počinje i s izdavanjem dionica kojima se javno trguje. Već 2000. godine 7,1% kibuca priznaje da su naručivali hranu od restorana nepovezanih s kibucima.²⁶³ 1990-ih godina kibuci su počeli primati djecu nečlanova u svoj sistem odgoja djece u dobi do šest godina. A do početka novog stoljeća već je više od 80% kibuca iznajmljivalo svoje prostore ljudima izvan kibuca. Na tu odluku kibuce je primorao višak prostora koji je ostao napušten nakon odlaska nekih članova iz kibuca. No kasnije su izgrađeni domovi za nečlanove. Na taj način pokušali su privući nove ljude u zajednice u kojima je omjer mladih i starih bio vrlo nepovoljan. U 2001. godini čak je 8% kibuca prodalo dio svog vlasništva privatnicima.

Dolazi do povećanja individualizma u svim sferama života. Još osamdesetih godina federacije počinju dopuštati svojim članovima rad izvan kibuca u nadi da će tako povećati prihod kibuca. Mnogi članovi radili su u obližnjim gradovima, a tek na kraju dana vraćali su se u svoj kibuc. Zbog tog su postajali sve manje uključeni u svakodnevne probleme s kojima se nosio kibuc. Kibuc stoga omogućuje članovima glasanje bez dolaska na Glavnu skupštinu. Tokom devedesetih većina kibuca usvaja tajno glasanje.

Nakon propasti Beit Oren Kibuca mnogi članovi kibuca počinju zagovarati princip individualnih penzija zbog straha od propasti kibuca. Iz istog razloga kibuci su počeli plaćati

²⁶⁰ Russell, Hanneman, Getz 2013: 52.

²⁶¹ Isto.

²⁶² Isto.

²⁶³ Russell, Hanneman, Getz 2013: 53.

doživotno zdravstveno osiguranje svojim članovima koji su ga mogli koristiti nevezano za postojanje kibuca. Velik dio kibuca počeo je plaćati obrazovanje onima koji su rođeni u kibucu pod uvjetom da godinu dana rade u kibucu prije studija, a zatim još 120 dana nakon što diplomiraju.²⁶⁴

Već 1980-ih godina mnogi članovi kibuca su jeli doručak i večeru u svojim stanovima, a samo su prilikom ručka prakticirali kolektivno objedovanje.²⁶⁵ Tokom devedesetih mnogi od kolektivnih troškova kibuca postaju troškovi individualnih domaćinstava. Prvi primjer toga je pokrivanje troškova za struju. Do tad sva kućanstva su plaćala kolektivni račun za struju. Iz perspektive nekih to nije bilo pravedno jer su pojedina kućanstva trošila struju znatno više od drugih. Do 1990-ih čak se nije niti mjerilo koliko struje troši individualno kućanstvo u kibucu. Godine 2001. 79,6% svih kibuca naplaćivalo je račun za struju individualnim kućanstvima.²⁶⁶ U Izraelu takvi postupci smanjenja stupnja kolektivizma nazivaju se „privatizacijom“. U istočnoj Europi taj termin ima drugo značenje. Tamo on označava prodaju državnog vlasništva privatnicima.

Do 2001. godine Glavne skupštine u mnogim kibucima donose odluku o „privatizaciji“ troškova rekreacije i putovanja.²⁶⁷ Oko 70% kibuca iste godine ima praksu korištenja privatnih automobila. Značajan postotak kibuca privatizirao je zdravstvo i pranje rublja. No ipak nije riječ o više od 50% kibuca u ovom periodu. Do početka 21. stoljeća samo je 22,8% kibuca uvelo privatizaciju edukacije. No mnogi kibuci čak i formalno otkazuju prakse kolektivnog objedovanja. Oko 70% njih otkazuje večeru, a oko polovice njih otkazuje doručak tokom 1990-ih godina.²⁶⁸ Isti postotak kibuca u istom periodu počinje naplaćivati kolektivno objedovanje svojim članovima.

Navedene promjene potaknule su neke kibuce da razmotre mogućnost korištenja materijalnih poticaja kao motivacije za rad svojih članova. U načelu kibuci su se još uvijek držali principa „svakome prema potrebi“. No uvedene su dodatne plaće za one koji rade prekovremeno ili dodatne dane. Godine 2001. oko trećina svih kibuca plaćalo je za dodatne radne dane i prekovremene sate. Sve više kibuca također počinje manje davati onim članovima koji su radili manje od prosječnog radnog vremena (oko 14% njih). Neki kibuci u obzir počinju uzimati radni staž člana kao i tržišnu vrijednost njegova zanimanja prilikom davanja plaće.

²⁶⁴ Russell, Hanneman, Getz 2013:58.

²⁶⁵ Russell, Hanneman, Getz 2013: 59.

²⁶⁶ Isto.

²⁶⁷ Russell, Hanneman, Getz 2013: 60.

²⁶⁸ Gavron 2000: 11.

Od 1995. godine prvi kibuci počinju isplaćivati plaće prema tržišnoj vrijednosti određenog posla. Paralelno s time kibuci uvode novi tip poreza koji više nije bio jednak za sve, već je više uzimao bogatijim radnicima u kibucu.²⁶⁹ Taj novi sistem naziva se sistemom punih diferencijalnih plaća. Godine 1999. oko 7% kibuca imalo je navedeni sistem, a nešto veći broj kibuca imao je sistem mješovite kompenzacije u kojem se ipak nije sva naknada za rad izražavala kroz plaće. Međutim na početku novog stoljeća sistem diferencijalnih plaća postaje popularniji od mješovitog sistema. Paralelno s ovim promjenama dolazi i do transfera vlasništva iz kolektivnog u privatno. No riječ je o transferu koji se desio u manje od 20% svih kibuca.²⁷⁰

Većina kibuca ipak nije napustila princip rotacije menadžera.²⁷¹ Mnogi od stanovnika kibuca radili su poslove izvan kolektivnih farmi na kojima su živjeli, a zatim su taj dodatan prihod dijelili s ostatkom članova kibuca. No većina kibuca ipak je tražila od svojih članova da plaćaju za elektricitet, obroke i putovanja. I korištenje privatnih automobila bilo je vrlo učestalo. U načinu donošenja odluka najčešće provedene reforme bile su sljedeće: uvođenje upravnih odbora za industrijske pothvate, uvođenje odjela za ljudske resurse te uvođenje diferencijalnih plaća. Sve ove promjene kao i generalno povećanje stupnja individualizma inicirali su „tehnokrati“ koji su željeli povećati produktivnost kibuca. No mnoge od tih mjera bile su popularne i kod običnih ljudi koji više nisu vjerovali u kolektivističke ideje poput svojih predaka.

Kibuc Beit Oren raspao se 1988. godine.²⁷² Bio je to nagovještaj velikih promjena koje su se počele događati u kibucima. Likudova vlada, kao i sve velike banke, zatražila je reforme od kibuca. Kasnih osamdesetih mnoštvo mladih odlazi iz kibuca. Samo stariji (a stoga često i manje produktivni) ostaju živjeti na kolektivnim farmama. S obzirom na takvo demografsko stanje kibuci su prisiljeni povećati profit na drugi način. Kroz povećanje profita oni se nadaju privući nove ljude, a time i riješiti demografski problem. Avner Ben-Ner primijetio je da su kibuci bliži gradovima skloniji povećati stupanj individualizma u usporedbi s onima koji su udaljeniji od gradova. Zbog blizine gradova lakše su prihvatili logiku slobodnog tržišta i maksimizacije profita kao primarnog cilja. Artzi federacija je sporije provodila promjene od

²⁶⁹Russell: 65.

²⁷⁰ Russell, Hanneman, Getz 2013: 66.

²⁷¹ Isto.

²⁷² Russell, Hanneman, Getz 2013: 74.

Takam federacije. Dakle i pripadnost federaciji bila je jedan od faktora koji je određivao stav članova kibuca prema promjenama.²⁷³

No najvažnijim faktorom kod implementacije promjena za kibuce bila je potreba za novcem i novim članovima. Želja za državnom pomoći primorala je kibuce na brzu promjenu.²⁷⁴ Što je više kibucu trebalo novca i novih članova, to je bio skloniji reformama. Kibuci koji su već prije implementirali promjene bili su skloniji novim promjenama. Najproblematičnijima su se pokazale promjene koje su dovele do nejednakosti među članovima kibuca kroz novčane dodatke ili pak kroz uvođenje privatnog vlasništva. Takve promjene mnogi kibuci su napustili nakon što su ih već proveli. U tome pogledu navedene promjene su anomalija. Vrlo rijetko su promjene napuštane nakon njihove implementacije u kibucu.²⁷⁵

TRANSFORMACIJA KIBUCA 1995.-2011.

Tokom 1990-ih reforme koje su proveli kibuci nisu izmijenile kibuc do te mjere da se na njega više nije mogla primijeniti legalna definicija kibuca propisana u izraelskim zakonima.²⁷⁶ A radikalnije reforme ipak su bile vidljive samo u manjem broju kibuca. Federacije kibuca u tom periodu potiču na manje radikalne promjene, no istovremeno prijete izbacivanjem iz federacije kibucima koji razmišljaju o uvođenju plaća na bazi tržišne vrijednosti. No unatoč prijetnjama od sredine 1990-ih godina dio kibuca uvodi plaće na bazi tržišta. Do 1999. godine njihov postotak među nereligijskim kibucima iznosio je 10%.²⁷⁷ Do 2003. godine kibuci sa sistemom diferencijalnih plaća bili su brojniji od onih koji su se još držali načela „svakome prema potrebi“. Isplata diferencijalnih plaća u tako velikom broju kibuca u pitanje počinje dovoditi samu definiciju kibuca.

Propisi koje su federacije utvrdile tokom 1970-ih godina zabranjivali su individualno, odnosno privatno vlasništvo u kibucu. Samo je kolektivno vlasništvo bilo dozvoljeno. Članak 53 zahtijevao je da u trenutku učlanjenja svi članovi svoje vlasništvo prepisu kibucu.²⁷⁸ U članku 44 stajalo je: „Imovina kibuca ne može se podijeliti među članovima, čak niti nakon raspada kibuca.“²⁷⁹ Pokretna imovina kibuca poput vozila, poljoprivredne opreme i strojeva bila je u vlasništvu kooperativne organizacije Nir. Tokom 1970-ih godina propisano je da u

²⁷³ Russell, Hanneman, Getz 2013: 78.

²⁷⁴ Russell, Hanneman, Getz 2013. 80.

²⁷⁵ Isto.

²⁷⁶ Russell, Hanneman, Getz 2013: 82.

²⁷⁷ Isto.

²⁷⁸ Russell, Hanneman, Getz 2013: 83.

²⁷⁹ Isto.

slučaju raspada kibuca navedena imovina ide kompaniji Nir.²⁸⁰ No tokom 1980-ih kompanija Nir propada. Stoga 1995. mnogi kibuci prepisuju pokretnu imovnu na sebe. Bio je to prvi značajan korak ka privatizaciji vlasništva kibuca. Najvažniji aspekt navedene promjene bila je sama činjenica da je došlo do izmjene zakona. Ljudi su počeli propitivati zakone i razmišljati o njihovim daljnjim mogućim izmjenama u bliskoj budućnosti.

Ranih 1990-ih godina prvi kibuci najavljuju svoje planove o uvođenju diferencijalnih plaća.²⁸¹ Godine 1995. Gesher Haziv kibuc i kibuc Naot Mordechai na prihvatljiviji način provode reforme. Oni prvi stvaraju „sigurnosni proračun“. Bit njega je sistem u kojem članovi kibuca primaju plaću na temelju tržišne vrijednosti rada, no također plaćaju progresivni porez u skladu sa svojom plaćom. Taj porez se koristi za financiranje socijalnih službi u kibucu koje pomažu svima. Ovaj tip reformi na svoju je stranu privukao menadžere, no i starije osobe kojima se svidjela ideja relativno visoke socijalne pomoći. Taj tip koalicije bio je bitan jer su temeljite promjene zahtijevale 75% glasova. „Uravnotežujući porez“ tip je poreza koji se određuje s obzirom na prosječan dohodak određene obitelji. Bit te reforme bio je da oni koji zarađuju više od prosjeka pomažu kroz porez onima koji imaju manje od prosjeka.

Izrael Oz je pak zagovarao sistem u kojem se porez plaća na temelju individualnog dohotka, a ne obiteljskog dohotka. Prethodno opisani sistem zagovarao je Izrael Tsufim. Do kraja 1990-ih godina mnogo kibuca usvaja jedan od dvaju navedenih sistema.²⁸² Nakon 2001. godine najveći broj kibuca implementira „sigurnosni proračun“ u odnosu na sve druge modele kojima se nastojala postići reforma. Dio kibuca kao alternativu usvaja miješani model. Miješani modeli često su usvojeni jer ih je bilo lakše izglasati od drugih modela. No do 2004. godine već je oko trećine svih miješanih modela usvojila sigurnosni proračun.²⁸³ Implementacija navedenih reformi dovela je i do pojave individualnog, to jest privatnog vlasništva unutar kibuca. Stvari nisu više pripadale samo kolektivu, već i pojedincu. Bila je to velika promjena.

U kibucima koji implementiraju sigurnosni proračun privatizacija je sprovedena u puno većoj mjeri u odnosu na one koji nisu uveli navedeni sistem proračuna. U njima obroci, edukacija, zdravstvo, rekreacija, putovanja, itd. više nisu besplatni. Do 2006. godine 50% kibuca sa sigurnosnim proračunima zatvorilo je svoje zajedničke blagovaonice.²⁸⁴ Dakle polovica njih nije više čak niti naplaćivala obroke. Jednostavno nije više bilo obroka. Ljudi su sami

²⁸⁰ Russell, Hanneman, Getz 2013: 84.

²⁸¹ Russell, Hanneman, Getz 2013: 85.

²⁸² Russell, Hanneman, Getz 2013: 88.

²⁸³ Isto.

²⁸⁴ Russell, Hanneman, Getz 2013: 90.

nabavljali svoju hranu. Proslave vjenčanja i Bar Mitzvaha postale su trošak za pojedinca, a ne više za kolektiv. Dolazi i do promjene terminologije u novim kibucima. Ono što je prije bilo nazivano granom ekonomije prozvano je poslovanjem. Komiteti su prozvani upravnim odborima. Sekretari su prozvani menadžerima.²⁸⁵

Očito je da je korištena terminologija bila pod utjecajem vala novog liberalizma koji nastaje 1980-ih na Zapadu. Bitno je primijetiti da se Weberova teorija o veličini i starosti zajednica nije pokazala relevantnom na primjeru kibuca. Teorije općenitog karaktera koje ukazuju na to da su društva u krizi spremnija na promjenu (pogotovo ako ju još i država traži) relevantnija su za kibuce od Weberovih teorija o društvima s direktnom demokracijom. Weber je smatrao da društva s direktnom demokracijom gube svoje izvorne vrijednosti kad postanu veća, a njihovi članovi stariji. Neki ipak smatraju da su i Weberove teze barem dijelom primjenjive na slučaj kibuca. No često su upravo manji kibuci bili u ekonomski lošijem stanju zbog čega su bili spremni prihvatiti reforme. Treba istaknuti da reforme u periodu od 1995. do 2004. godine nisu znatno poboljšale ekonomsko stanje kibuca u odnosu na period prethodnih deset godina koji mnogi smatraju periodom najveće krize kibuca. Međutim kriza je trajala i u fazi provođenja velikih reformi. Za stanovnike kibuca kriza nije bila samo period ranih devedesetih i kasnih osamdesetih godina nego i kasnije. Želja za državnom pomoći i privlačenjem novih članova primorala je kibuce na reforme.

Kad su prvi kibuci tokom 1990-ih godina počeli uvoditi sistem diferencijalnih plaća, federacije kibuca su ustvrdile da se oni koji provedu navedenu reformu više neće smatrati kibucima.²⁸⁶ Registar kooperativnih društava uputio je slične prijetnje. No niti federacije niti Registar nisu poduzeli kaznene mjere protiv kibuca koji su proveli reformu. Nisu u praksi proveli svoje prijetnje. Slučajevi poput Beit Oren kibuca koji je 1999. godine privatizirao edukaciju i uveo diferencijalne plaće navode državu na osnutak komiteta koji će procijeniti može li se pojedini kibuc još uvijek nazivati kibucom.²⁸⁷

Komitet je osnovan 2002. godine, a svoje prvo izvješće objavio je sljedeće godine. Službena definicija kibuca tad je bila „zadruga koja je zasebno naselje, organizirano na temelju zajedničkog vlasništva nad imovinom, samozapošljavanja, ravnopravnosti i suradnje u proizvodnji, potrošnji i obrazovanju.“ Komitet je navedenu definiciju zadržao za „komunalni“ kibuc. Za „obnovljeni“ kibuc novog tipa uvedena je sljedeća definicija: „zadruga koja je

²⁸⁵ Russell, Hanneman, Getz 2013: 91.

²⁸⁶ Russell, Hanneman, Getz 2013: 96.

²⁸⁷ Isto.

zasebno naselje, organizirano na osnovama kolektivnog partnerstva u imovini, samozapošljavanja, ravnopravnosti, suradnji u proizvodnji, potrošnji i obrazovanju; ona održava suodgovornost među svojim članovima, a njen statut uključuje neke ili sve od slijedećih principa: 1) Relativne plaće prema individualnom doprinosu ili stažu; 2) Dodjelu stanova; 3) Dodjelu sredstava za proizvodnju svojim članovima, isključujući zemljište, vodu i proizvodne kvote, pod uvjetom da zadruga zadrži kontrolu nad sredstvima za proizvodnju i da njen statut ograničava mogućnost pregovaranja oko dodijeljenih sredstva za proizvodnju.“

No čak i nova definicija nije se odnosila na mnoge od kibuca. Jer i nova definicija naglašava jednakost među članovima u potrošnji i proizvodnji koje više nije bilo.²⁸⁸ Princip samozapošljavanja je također bio narušen velikim udjelom ljudi koji su radili u kibucu, a živjeli izvan njega. No 2005. godine nove definicije ulaze u izraelski zakon. Obnovljeni kibuci u literaturi se još nazivaju i diferencijalnim kibucima. U medijima se često javlja i termin „privatizirani kibuci“ za novi tip kibuca. Upitnim je postalo može li se taj novi kibuc još uvijek nazvati komunalnom, demokratskom ili kooperativnom zajednicom.

Mnogi smatraju da je kibuc još uvijek komunalna zajednica jer njeni članovi kolektivno posjeduju sredstva proizvodnje. No već kasnih devedesetih broj nečlanova u kibucu počeo je premašivati broj članova.²⁸⁹ Službeno je država Izrael kibuce i dalje klasificirala kao kooperative. No prema Martinu Buberu riječ je o kooperativama samo prilikom zajedničke proizvodnje dobara. Potrošnja dobara više nije kolektivna. Demokratičnost se isto smanjila. Upravni odbori preuzeli su funkciju Glavne skupštine. No ipak treba naglasiti da je i sam proces promjene bio demokratski izglasan u svakom od kibuca.

Bitno je spomenuti i da je još 2002. godine 43% stanovnika kibuca svoje ekonomsko stanje opisalo kao loše.²⁹⁰ Tek kasnih 2000-ih godina se ekonomsko stanje kibuca značajnije popravilo. Stoga je godine 2011. samo 12% stanovnika svoje ekonomsko stanje opisalo kao loše.²⁹¹ Nakon 2008. godine demografsko stanje kibuca postalo je bolje od stanja iz 1990-ih godina. To se odrazilo i na ekonomsko stanje. No treba nešto reći o manje zastupljenim tipovima kibuca poput religijskih, urbanih i ekoloških. Zanimljiv je i podatak iz 2001. godine

²⁸⁸ Russell, Hanneman, Getz 2013: 98.

²⁸⁹ Russell, Hanneman, Getz 2013. 101.

²⁹⁰ Russell, Hanneman, Getz 2013: 105.

²⁹¹ Isto.

koji nam govori da čak 75% komunalnih kibuca svoju ekonomsku situaciju smatra dobrom, dok samo 48% obnovljenih kibuca ima isto mišljenje.²⁹²

No čak i komunalni kibuci proveli su određene reforme. Godine 2009. većina ljudi u komunalnim kibucima složila se s idejom davanja udjela u poduzećima kibuca pojedincima. Udio je proporcionalan vremenu koje je određeni član proveo kao član kibuca. Članovi komunalnih kibuca čak su imali i pravo ostaviti dionice svojoj djeci.²⁹³ Bolje stanje komunalnih kibuca potaknulo je mnoge na šalu da su kibuci postali sistem koji osigurava socijalizam za bogate, a kapitalizam za siromašne.

Mješoviti kibuci olakšali su tranziciju tradicionalnih kibuca u obnovljene kibuce. No oni više nisu relevantan faktor. Godine 2011. ostalo ih je još samo sedam.²⁹⁴ Religijski kibuci najzastupljeniji su tip manje poznatih kibuca. Ima ih još šesnaest. Oni ideju kolektivizma crpe iz Tore. Ekonomsko stanje religijskih kibuca generalno je bolje od sekularnih. No čak sedam od šesnaest religijskih kibuca spada pod obnovljene kibuce.²⁹⁵ Religijski kibuci također imaju više članova od sekularnih. Nakon demografskog pada u 2000. godini na 5856 ukupnog broja svih članova religijskih kibuca, godine 2010. ukupan broj članova svih kibuca tog tipa iznosio je čak 10888 ljudi.²⁹⁶

Nešto novija pojava su urbani kibuci. Riječ je o ljudima koji rade u gradovima, no žive u zajedničkim domovima. Tek 1979. godine u Jeruzalemu nastaje prvi urbani kibuc.²⁹⁷ Urbani kibuci uglavnom imaju oko desetak članova. Uz članove u njima žive i oni koji nisu članovi. Službeno su definirani kao „zajednica koja živi zajedničkim životom u gradu“.²⁹⁸ Izraelski zakon uz komunalni i obnovljeni kibuc priznaje i urbani kibuc. Jedan od glavnih ciljeva gradskih kibuca jest pružanje edukacije i domova siromašnima. No dio ljudi živi i u urbanim komunama koje se ne mogu nazvati kibucima. Mnoge od tih grupa nazivaju se kvucotima kako bi naglasili svoju odanost originalnim idealima koje je kibuc prema njihovom mišljenju napustio. Ekološkim kibucima jednostavno se nazivaju kibuci koji su jednim od prioriteta učinili zaštitu okoliša. No dominantnom formom kibuca u današnje doba definitivno ostaje „obnovljeni kibuc“.

²⁹² Russell, Hanneman, Getz 2013: 111.

²⁹³ Isto.

²⁹⁴ Russell, Hanneman, Getz 2013: 112.

²⁹⁵ Isto.

²⁹⁶ Isto.

²⁹⁷ Russell, Hanneman, Getz 2013: 113.

²⁹⁸ Isto.

Godine 2011. većina članova na svim kibucima složila se da vlasništvo nad određenom imovinom treba biti dano pojedincu.²⁹⁹ Kibuci koji su podijelili dionice uglavnom bi 50% podijelili s obzirom na starost članova (dužinu njihova članstva), a drugih 50% svim članovima jednako. Pitanje dodjele zemlje i imovine pojedincima vrlo je problematično i ostavljeno je pojedinim kibucima da ga riješe na svoj način. Godine 2002. Vrhovni sud zaustavio je proces dodjele i prodaje imovine kibuca koja službeno još uvijek pripada JNF-u. No dio kibuca u zadnje vrijeme ipak je počeo prodavati kuće ljudima. To je dovelo do niza sudskih sporova i generalno govoreći nejasnog stava o prirodi vlasništva nad zemljom u kibucu. Upravo takve nejasnoće u proteklih dvadeset godina umanjuju želju ljudi za životom u kibucu.

Demografsko stanje je poput ekonomskog lošije u „obnovljenim“ kibucima nego u komunalnim. No ni komunalni kibuci nemaju dobro demografsko stanje.³⁰⁰ Stoga u zadnje vrijeme kibuci pokušavaju dati veća prava i onima koji nisu članovi kako bi privukli što više ljudi u kibuc. Kako udio nečlanova raste, tako raste i njihova politička moć. Mnogi kibuci stvorili su posebnu granu sekretarijata koja se bavi nečlanovima i zastupa njihove interese. Kibuci su počeli naličiti mošavima i općinama u kojima su samo prikupljanje otpada, voda i zdravstvo komunalni.

Očito je da se sam pojam kibuca s vremenom znatno promijenio. Upitnim ostaje jesu li originalni kibuci utopijska ideja koja je od početka bila dugoročno osuđena na propast ili su pak u većoj mjeri žrtve nesretnih okolnosti poput promjene političke klime, deflacije i neracionalnih investicija.

²⁹⁹ Russell, Hanneman, Getz 2013: 117.

³⁰⁰ Isto.

ZAKLJUČAK

U posljednjem desetljeću na mnogim mjestima se može naići na tezu da su kolektivni oblici vlasništva na globalnoj razini sve više prihvaćeni.³⁰¹ U budućnosti će prema sudu mnogih kolektivno vlasništvo biti još relevantnije. Razlog tome je što ono nudi potencijalno rješenje problema s kojim će se velik dio ljudske populacije suočiti u ovom stoljeću. Do 2050. godine broj stanovnika gradskih sirotinjskih četvrti dostići će oko 2,5 milijardi.³⁰²

Riječ je uglavnom o stanovnicima regija koje su već sad prenapučene. Manjak prostora i jasnih zakonskih regulacija mnoge ljude u siromašnim krajevima već sad prisiljava na određenu dozu kolektivnog vlasništva. Mnoge zajednice imaju i zakonski regulirano kolektivno vlasništvo nad zemljom. Riječ je o 1 milijun ruralnih zajednica u Kini, 32 000 u Meksiku, svim ruralnim zajednicama u Papui Novoj Gvineji, Vanuatu i Fidžiju. Oko 30-40% zemljišta u Australiji, Kanadi, Kolumbiji, Nikaragvi i Boliviji službeno je pod kontrolom autohtonog stanovništva koje ima kolektivno vlasništvo nad njom.³⁰³

Pad komunizma neosporno je označio pad u prihvaćenosti kolektivističkih ideja diljem svijeta. Kod nekih seljaka, poput onih u Kambodži, spomen kolektivizma izaziva strah i budi sjećanja na tiraniju Pol Potovog totalitarnog režima. No bitno je naglasiti da se većina zakonskog priznanja kolektivne imovine dogodila nakon 1990. godine. Gotovo 50% zakonskog priznanja kolektivnog vlasništva se dogodilo u periodu između 2000. i 2008. godine, a 25% se desilo u periodu do 2018. godine.³⁰⁴ Često je riječ o imovini autohtonih zajednica u Latinskoj Americi. Ustavi Namibije (1990.), Mozambika (1994.), Ugande (1995.), Južne Afrike (1996.) i novi zemljišni zakoni Tanzanije iz 1999. također priznaju kolektivno vlasništvo mnogih poljoprivredno-pastirskih zajednica.³⁰⁵

Dakle nužda i manjak jasnih regulacija nastavljaju stvarati potrebu za kolektivnim vlasništvom u mnogim dijelovima svijeta. No i mnogim komunističkim režimima nužda je bila jedan od razloga za kolektivizaciju. U Sovjetskom Savezu manjak kvalitetnih poljoprivrednih alata stvarao je potrebu za kolektivnim vlasništvom. Manjak prostora i ušteda resursa i u Izraelu su potaknuli mnoge seljake na život u kibucu. Pol Pot se iz početka bojao bombardiranja gradova i u trenutku dolaska na vlast bio je suočen s prenapučenim gradovima i uništenim ruralnim sredinama. Evakuacija gradova na samom početku bila je djelomice

³⁰¹AldenWiley 2018a.

³⁰²AldenWiley 2018b.

³⁰³AldenWiley 2018b.

³⁰⁴AldenWiley 2018b.

³⁰⁵AldenWiley 2018a.

opravdana. No ipak Pol Potove daljnje odluke izlaze iz okvira razumnog razmišljanja baš kao i sama ideologija kojom je opravdao potpuno napuštanje gradova. No čak i u Kambodži pod okupacijom Vijetnama kolektivne farme uspješno su riješile problem manjka resursa i poljodjelskih alata u najsiromašnijim regijama ratom uništene zemlje.

Bitno je naglasiti da je uspjeh kolektivističkih pothvata u Kambodži, Izraelu i SSSR-u ovisio o mnoštvu faktora. Stoga je bilo potrebno promatrati širu politiku države u kojoj se kolektivizacija odvijala. Kad je ona bila provođena od strane nestručne birokracije i popraćena narušavanjem vjerskih sloboda izazvala je masovne pobune i otpor stanovništva. A bez značajne potpore stanovništva niti jedan sistem ne može dugoročno opstati niti biti efikasan. No strah seljaka od pojave novih suša i određeni ustupci napravljeni od strane države ubrzo vode do povećanja poljoprivredne produktivnosti u SSSR-u u odnosu na razdoblje prije kolektivizacije.

U doba rata kolektivizacija se pokazuje korisnom. U kasnijem periodu sovjetska poljoprivreda ostaje trajno zanemarena u korist drugih sektora. Uz to generalni sekretari KPSS-a nastavljaju konstantno povećavati kolhoze i time osiguravaju poljoprivrednom sektoru titulu „Ahilove pete“ sovjetskog režima.³⁰⁶

U Izraelu ljudi također gube interes za životom na selu i vjeru u kolektivizam. Proces deflacije i promjena političke klime vode do transformacije kibuca te do usvajanja logike slobodnog tržišta. U određenom periodu izraelske povijesti kibuci su se ipak pokazali vrlo uspješnima u proizvodnji dobara i obrani države. U periodu od 1949. do 1959. godine broj radnika u kibucima porastao je za 31%, a produktivnost je porasla za tri do šest puta.³⁰⁷ U mužnji krava kibuci su 1963. godine bili uspješniji za 22% (po količini mlijeka po kravi) od ostalih izraelskih stočara s obzirom na broj krava koji su oba sektora imala na raspolaganju.

Primjeri Izraela i SSSR-a nam pokazuju da u određenim uvjetima implementacija kolektivnog vlasništva može dovesti do povećanja produktivnosti i veće motiviranosti radnika u odnosu na privatni sektor. Također nam pokazuju da u ratnim uvjetima kolektivizam i državna kontrola mogu rezultirati uspješnom obranom države. Primjer Kambodže nam pak pokazuje da zaludenost utopijskim idejama te potpuno zanemarivanje seljačkih tradicija kao i prethodno utemeljenih načina obrade zemlje vodi u propast. Kolektivizam je lakše prihvatiti ljudima upravo kad ga dožive kao dio svoje tradicije, poput seljaka u Izraelu.

³⁰⁶ Iordachi & Bauerkemper 2014: 58.

³⁰⁷ Leon 2011: 46.

Politička ekonomistica Liz AldenWily smatra da će u bliskoj budućnosti glavna prepreka službenom priznavanju kolektivnog vlasništva biti državna birokracija, kao i velike korporacije koje za sebe nastoje osigurati kontrolu nad resursima.³⁰⁸ Ona smatra da će u 21. stoljeću kolektivno vlasništvo opet postati način života za milijune ljudi u prenapučenim regijama Trećeg svijeta. No ovaj put ne zbog privrženosti utopijskim idejama ili drugih ideoloških razloga, već zbog globalnih demografskih trendova i klimatskih promjena koje neće ostaviti mnoštvo alternativnih opcija.

Proučavajući slučajeve Kambodže, Izraela i SSSR-a smatram da kolektivno vlasništvo i u 21. stoljeću može poslužiti kao efikasno rješenje za problem manjka resursa, no samo ako se provede na stručan način i uz određenu dozu poštivanja lokalnih tradicija.

³⁰⁸AldenWiley 2018b.

POPIS LITERATURE

AldenWiley, Liz (2018a) Collective Land Ownership in the 21st Century: Overview of Global Trends. *Land* 68 (7), 1-26.

AldenWiley, Liz (2018b) *The Rise of Collective Land Ownership*. Dostupno na: <https://ww3.rics.org/uk/en/journals/land-journal/the-rise-of-collective-land-ownership.html>

Brown, Archie (2010): *The Rise and Fall of Communism*, Toronto: Harper Collins PublishersLtd.

[Climate Policy Watcher](#) (2022): Table 54 Estimates for grain production in the USSR between 1928 and 1940 millions of tons. Dostupno na - <https://www.climate-policy-watcher.org/grain-production/table-54-estimates-for-grain-production-in-the-ussr-between-1928-and-1940-millions-of-tons.html>

Conboy, Kenneth; Bowra, Kenneth (1989): *The War in Cambodia 1970-1975*. London: Osprey Publishing Ltd.

Fitzpatrick, Shiela (1994) *Stalin's Peasants – Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization*. New York and Oxford: Oxford University Press

Gallaway, Matt (2010) *From the Claws of the Tiger to the Jaws of the Crocodile: Pol Pot, Maoism, and Ultra-Nationalist Genocide in Cambodia, 1975-1979*, Ottawa: Published Heritage Branch

Gavron, Daniel (2000) *The Kibbutz. Awakening from Utopia*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Guillou, Anne (2006): The Question of Land in Cambodia: Perceptions, Access, and Use since De-collectivization, *Moussons : Recherche en Sciences Humaines sur l'Asie du Sud-Est*, 9-10

Iordachi, Constantin; Bauerkemper, Arnd, ed. (2014): *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe*. New York: CEU Press

Isaac, Deutscher (1949) *Staljin. Politička biografija*. Oxford: Oxford University Press

Kiernan, Ben (2008) *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79 Paperback – Illustrated*, New Haven: Yale University Press

- Konkvest, Robert (1988) *Čemerna žetva*. Beograd: Filip Višnjić
- Leon, Dan (2011) *The Kibbutz, A New Way of Life*. Toronto: Pergamon Press
- Mihovilović, Maroje (1987): *Stravični poligon: Indokina*, Zagreb: Alfa
- Near, Henry (1992) *The Kibbutz Movement, A History*. Oxford: Oxford University Press
- Novi zavjet*. Dostupno na: <https://biblija.ks.hr/>
- Picula, Boško (2006): Studija sukoba u Kambodži: *Politička misao*, Vol. XLIII
- Platon (2009): *Država*. Zagreb: Naklada Jurčić
- Rada, Nicholas; Liefert, William; Liefert, Olga (2017) *Productivity Growth and the Revival of Russian Agriculture. ERR-228*, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service
- Russell, Raymond; Hanneman, Robert; Getz, Schlomo (2013) *The Renewal of the Kibbutz. From Reform to Transformation*. New Brunswick (NJ) and London: Rutgers University Press
- Service, Robert (2003) *Povijest Suvremene Rusije – od carizma do 21. stoljeća*. London: Penguin Books Ltd.
- Tauger, Mark (2005) *Soviet Peasants and Collectivization, 1930-39: Resistance and Adaptation*. London and New York: Routledge
- Tyner, James (2017): *From Rice Fields To Killing Fields - Nature, Life, and Labor under the Khmer Rouge*. New York: Syracuse University Press
- Vickery, Michael (1986): *Kampuchea, Politics, Economics and Society*.. London and Boulder, Colorado: Francis Pinter and Lynne Rienner Publishers Inc.